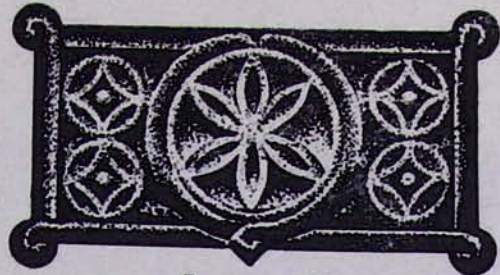

ԶԱՄԻԱԾԻՆ

ԼԲ
ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՒՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ՎԻՔԻՐՈՒՄ

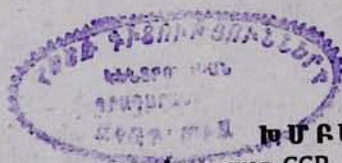
1975

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հաղորդագրություն	3
ԱՐԹՈՒՆ ՀԱՏԻՏՅԱՆ—Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության երեսնամյակը	4
ՈՂՋՈՒՑՆԻ ԽՈՍՔԵՐ	
Թուրքիայի հայոց ամենապատիվ տ. Շնորհք սրբազան պատրիարքի ողջույնի խոսքը	22
Այրարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդ տ. Կոմիտաս արքեպ. Տեր-Ստեփանյանի ողջույնի խոսքը	23
Հյուսիսային Ամերիկայի հայոց արևելյան թեմի առաջնորդ տ. Թորգոմ արքեպ. Մանուկյանի ողջույնի խոսքը	25
Ռումինիայի և Բուլղարիայի հայոց թեմերի առաջնորդ տ. Տիրայր եպ. Մարտիրոսյանի ողջույնի խոսքը	27
Ադրբեջանի հայոց թեմի առաջնորդ տ. Վահան եպ. Տերյանի ողջույնի խոսքը	28
Եփրակի թեմի առաջնորդ տ. Նարեկ եպ. Ծաքարյանի ողջույնի խոսքը	29
Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդ տ. Գևորգ եպ. Սերապարյանի ողջույնի խոսքը	31
ՆԱՐԵԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԾԱՔԱՐՅԱՆ—Խաղաղության պաշտպանության հարցը «Էջմիածին» ամսագրի էջերում	32
ԵԶՆԻԿ ԱԲԵՂԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ—Հայ դավանաբանական գրականությունը «Էջմիածին» ամսագրի էջերում	38
ՍՈՒՐԵՆ ԲՈՒՆՉՅԱՆ—«Էջմիածին» ամսագիրը և հայագիտությունը	45
Ս. ԱՆԹՈՍՅԱՆ—Հայ լեզվաբանությունը «Էջմիածին» ամսագրի էջերում	56
Ն. ԹԱՀՄԻՉՅԱՆ—«Էջմիածին»-ը և հայ երաժշտության հարցերը	63
ՄԱՅՐ ԱԹՈՐՈՒՄ—Եկեղեցական քեմ. լուրեր	71

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».
Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie, URSS

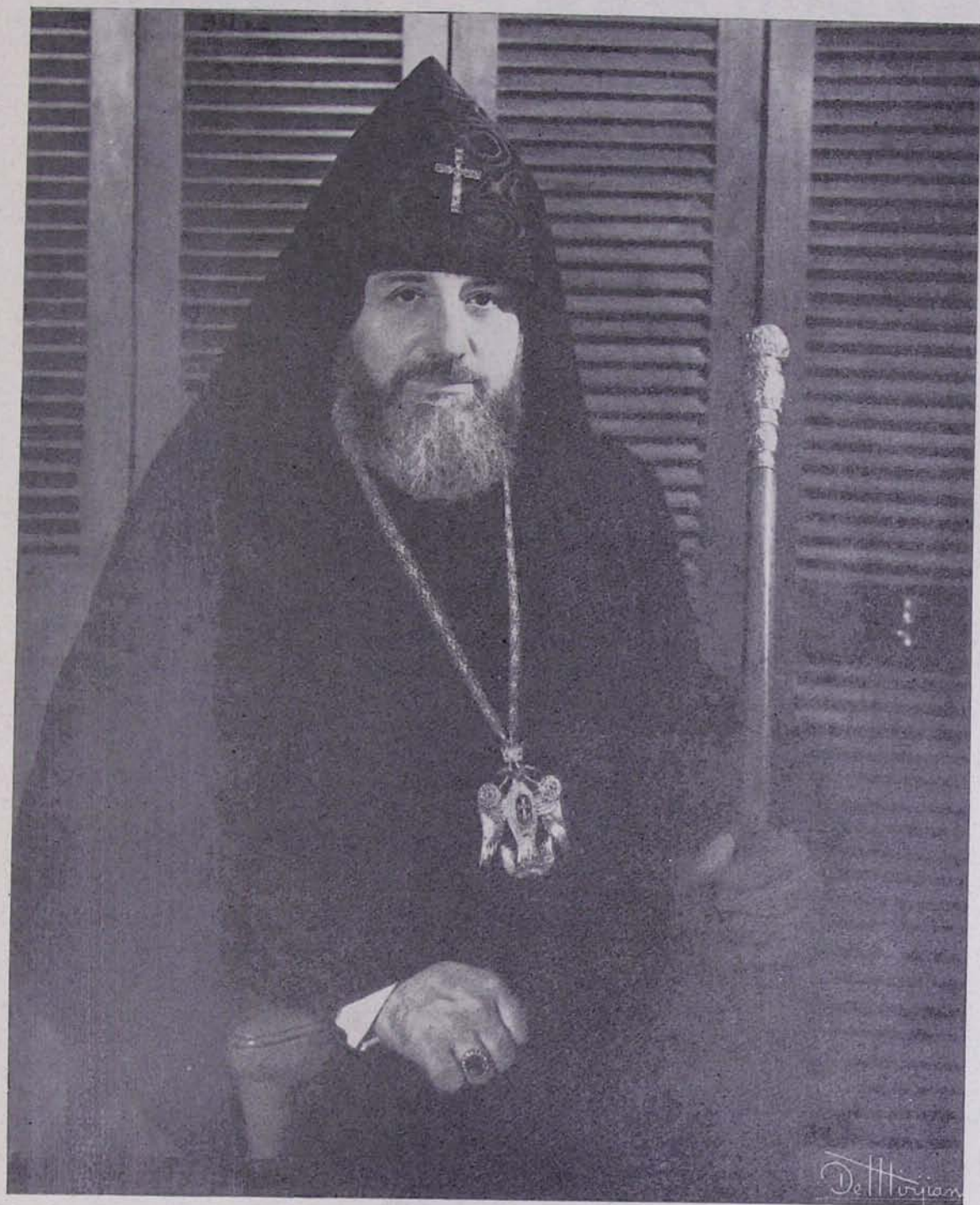
Հանձնված է արտադրության 5/II 1975 թ.: Ստորագրված է տպագրության 12/III 1975 թ.:
Տպագրական 4,62 մամուլ + 3 ներդիր, թուղթ 80×84¹/₈, պատվեր 83

Մայր Աթոռ և Էջմիածնի տպարան, 1975 թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՑՆ ՀԱՅՈՑ

ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕՇՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱՋԳԵՆ Ա
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԳԵՐԱԳՈՆԵ ՀՈԳԼՈՐ ԽՈՐԻՈՒՐԻ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ գումարված Գերագույն հոգևոր խորհրդի ա. թ. փետրվարի 11-ի նիստում, քննության առնվելով Նորին Սրբության գահակալության քսանամյակը հանդիսությամբ նշելու հարցը, ընդունվեցին հետևյալ որոշումները.

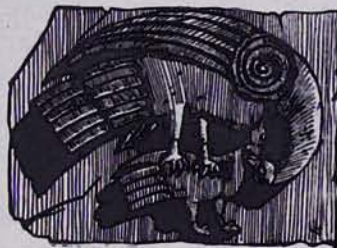
1. Նկատի ունենալով, որ այս տարին նվիրված է Ապրիլյան մեծ եղեռնի վաթսուամյակի տխուր ոգեկոչումին, Հայոց Հայրապետի գահակալության քսանամյակը տոնել առաջիկա տարի՝ 1976 թվականի աշնանը, սրբալույս մյուռոնի օրհնության հանդիսավոր առիթով:

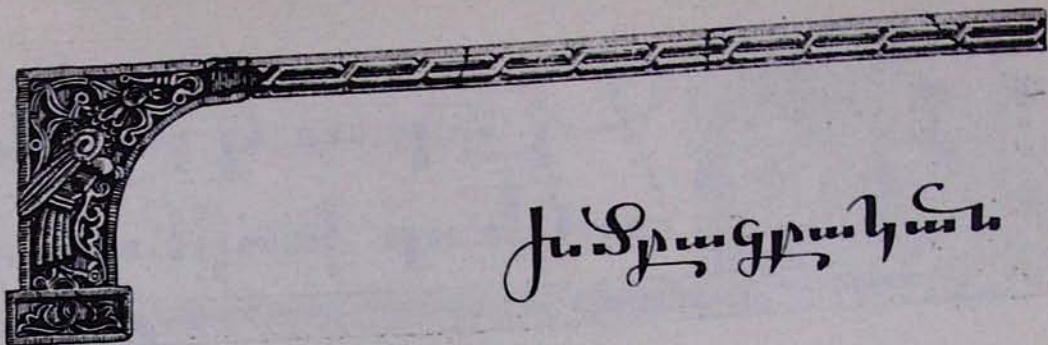
2. Մայր Աթոռում կազմել կենտրոնական հանձնաժողով, որի պարտականությունը լինի հայրապետական! հոբելյանական հանդիսությունների կազմակերպումը:

3. Հոբելյանական հանդիսությունների և միջոցառումների մասին հետագայում ստանձին հաղորդագրություն հրապարակել մամուլում:

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Մայր Աթոռ ա. էջմիածին,
15-ը փետրվարի 1975 թ.

ԱՐԹՈՒՆ ՀԱՏԻՏՅԱՆ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ «ԷԶՄԻԱԾԻՆ»
ԱՄՍԱԳՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԵՐԵՄՆԱՄՅԱԿԸ

(Զեկույց՝ կարդացված 1974 թվականի նոյեմբերի
27-ին Վեհաբանում, հանդիսավոր նիստի ժամանակ)

1974 թվի հունվարին լրացավ Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության երեսնամյակը:

«Էջմիածին»-ը 1944 թվականի հունվարին հրատարակվում էր որպես «Պաշտոնական ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյ սրբոյ Էջմիածնի, հրամանա ազգընտիր տեղակալի Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան տ. Գեորգ արքեպիսկոպոսի»:

Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման սուսջին իսկ օրերից Մայր Աթոռի և հայրենի կառավարության միջև կատարված բանակցությունների հիման վրա Մայր Աթոռին իրավունք էր տրվում 1922 թվականին հրատարակել ամսագիր, ունենալ տպարան և վերաբանալ հոգևոր ճեմարանը:

Սակայն Գևորգ Զ կաթողիկոսի անվան և գործունեության հետ են կապված Մայր Աթոռ ա. Էջմիածնի՝ մե՛ր օրերի հոգևոր, վանական-վարչական, կրթական-կազմակերպչական պատասխանատու աշխատանքների սկզբնավորությունը և այդ թվում նաև պաշտոնաթերթի հրատարակությունը:

Գևորգ Զ-ը Գալուստ Կյուլպենկյանին գրած իր նամակում այսպես էր բնութագրում «Էջմիածին» ամսագրի դերը հայ կյանքում. «Ամսագիրը արձագանքում է թե՛ հայրենի երկրի և թե՛ Սովետական Միության մեջ տեղի ունեցող բոլոր կարևոր երևույթներին: Արձագանքում և լուսաբանում է սփյուռքի հայության ընդհանուր կյանքի երևույթները: Տալիս է բնաշխարհի և սփյուռքի հայության և ընդհանրապես քույր եկեղեցիների եկեղեցական կյանքի կարեվոր երևույթների նկարագիրն ու լուսաբանությունը: Նա արծարծում է Հայ երկրի, Սովետական Միության և եվրոպական գրականության աչքի ընկնող

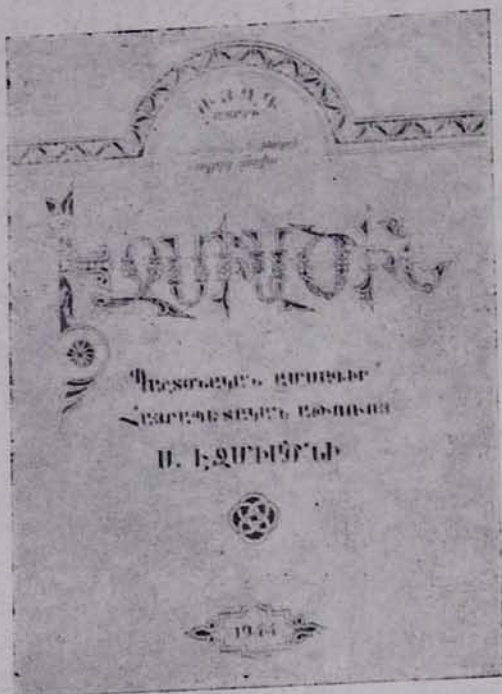

ԵՐԶԱՆԿԱՀԻՇԱՍԱԿ Տ. Տ. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՉՈՐՀԵՑԱՆ

«Էջմիածին» ամսագրի առաջին շապիկը
(գործ՝ մկարիչ Հակոբ Կոջոյանի)

խնդիրները, բնորոշելով նոցա արժեքավոր կողմերը և տալով գրական դեմքերի գնահատականները: Ամսագիրը հրատարակում է հայ հին մատենագրական նորույթներ՝ տալով նոցա ուսումնասիրությունը, այլև սովետական նոր գրական երկերի գրախոսականները: Նա տալիս է հայրենադարձ ժողովրդի կյանքի տնտեսական նկարագիրը հայրենի երկրում, նորա տնտեսական

«Էջմիածին» ամսագրի առաջին տխուր տարիները
(գործ՝ նկարիչ Հակոբ Կոջոյանի)

և հոգեկան վիճակը և նորա վերելքը բոլոր ասպարեզներում: Նա ծանոթացնում է հայությանը իր ղեկավարող սկզբունքների հետ և համայն հայությանը կապում է իր միջոցով հայրենիքի և հայրենի ժողովրդի հետ: Ամսագիրը արձագանքում է նաև համամարդկային բնույթ կրող կարևորագույն հարցերին, որպիսին է համաշխարհային խաղաղության և ազգերի ու պետությունների համագործակցության և եղբայրության հարցերը: Այսպիսի թերթի գոյության անհրաժեշտությունը, ընդհանուր առմամբ և մանավանդ սփյուռքի հայության համար ինքնին հասկանալի է, որի ապացույցը հայրենի երկրի և սփյուռքի հայության դրական վերաբերմունքն է: Արդարև, ամսագրի հրատարակությունը ընդունվում էր մեծ խանդավառությամբ և երախտագիտությամբ:

Ամսագրի Ա. համարում ազգընտիր տեղակալը «Հայ եկեղեցու պարտքը իր ժողովրդի հանդեպ» առաջնորդող հոդվածում գրում էր.

«Հայ եկեղեցին օրհնել է հայ ժողովրդի հերոսական դիմակալության ոգին, ներշնչել է ազգային անկախության գաղափարը, մշակել է ազգային ինքնագիտակցության զգացումը և խաչն ու Ավետարանը ձեռին, քաջալերելով հայ զորքը, դեպի հաղթություն է առաջնորդել նրան» («Էջմիածին», 1944, № 1, էջ 6—8):

Խաղաղ կյանքի տարիներին ևս հայ եկեղեցականներ իրենց նվիրել են

եկեղեցու պայծառացմանը, հիմնել են վանքեր, նրանց կից դպրոցներ, գրի են առել հայ ժողովրդի պատմությունը, հարստացրել եկեղեցական գրականությունը, ճոխացրել հոգևոր տաղերգությունը:

Հայ եկեղեցին իր ժողովրդի նկատմամբ ունեցած սիրո և հոգատար վերաբերմունքի ցայտուն օրինակներ ցուցաբերեց նաև Հայրենական պատերազմում, հավատարիմ նախնյաց ավանդներին: «Հայրենի երկրի և սփյուռքի հա՛յ ժողովուրդ, եթե իբրև հայ մարդ և իբրև հայ ազգ ապրել կուզես, դի՛ր քո ձգտումներն ու հույսերը մեր մեծ հայրենիքի ու Հայրապետական Աթոռի առաջ, հավատալով, որ նրանք են արտիդ սրբությունների և իղձերի պահապանն ու կատարողը» («Էջմիածին», 1944, №№ VII—IX, էջ 3—4):

«Հայը, բացի Սովետական Հայաստանից, չունի ա՛յլ հայրենիք: Հայը Հայաստանից դուրս չունի ա՛յլ հաստատուն կովան, բայց եթե հայ եկեղեցին և նրան գլխավորող Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը՝ ս. Էջմիածնի Հայրապետական Աթոռով» («Էջմիածին», 1944, № 1, էջ 6—8):

Ամսագրի հիմնական, կարևոր և առաջին խնդիրներից մեկը եղավ 1945 թվականի հունիսի 16-ին Մայր Աթոռում ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարումը, հայրապետական ընտրության, օծման հանդիսությունների կազմակերպումը, որոնք լայնորեն արձանագրվեցին ամսագրի էջերում:

«Հայ եկեղեցին ցարդ բարոյական տեսակետով միասնական էր, բայց իրավական տեսակետից ոչ,—գրում է ամսագրում նորընտիր կաթողիկոսը,— այսօր տեսա համերաշխության ոգին վերադարձած մեր մեջ» («Էջմիածին», 1945, №№ VI—VII, էջ 42):

Ամսագիրը առաջինն էր, որ սփյուռքի և հայրենիքի միջև ստեղծեց սիրո, համագործակցության ոգեշունչ ու կենդանի կամուրջ, անքակտելի միություն՝ մրրկավ բաժանված հայության երկու մեծ հատվածների միջև:

«Էջմիածին» ամսագրում տպագրվեցին մեծագործ Հայրապետի 56 կոնդակներ, քարոզներ, ճառեր, որոնք մեր ժամանակի եկեղեցական մատենագրության մարգարիտներն են, գաղափարական բովանդակության և արտահայտչական ձևերի գեղեցկության տեսակետներից: Այդ կոնդակներում միաժամանակ շոշափված-լուսաբանված են պայծառությամբ, հայրապետական հեղինակությամբ և իմաստությամբ մեր ազգային-եկեղեցական կյանքի մեծ իրադարձությունները, ժամանակակից հարցերը: Առաջին համազգային, պատմական նշանակություն ունեցող հարցը, որի վրա լայնորեն կանգ է առնում ամսագիրը, դա ներգաղթի հարցն էր: Հայոց Հայրապետը ջերմորեն ողջունում էր կենտրոնական կառավարության և հայրենի պետության հայրենասիրական մեծ նախաձեռնությունը, պատմական որոշումը. «Դեպի երկիր, դեպի երկիր, ամեն ինչ ներգաղթի համար» հայրապետական կոչով ամսագիրը դիմում էր արտասահմանի առաջնորդներին, ազգային մարմիններին և մամուլին կազմակերպելու հայ ժողովրդի ներգաղթի գործը («Էջմիածին», 1946, №№ VIII—X, էջ 3—4):

«Դարձե՛ք որդյակք իմ, դարձեք տունը ձեր հայրական, ջարդեցեք մեկընդմիջտ օտար ժալոերի վրա գաղթացույալ ձեր դարավոր և վերադարձեք շենշող հայրենիքը մեր:

Երևան տանող ուղին՝ դա հայ ժողովրդի դարավոր գաղթականությանը վերջ դնող ուղին է հանդիսանում: Ներգաղթի պետական որոշումը՝ դա հայ ժողովրդի փրկության մակույկն է, որ վերջապես պիտի փրկի զարհուրելի նավաբեկության մատնված հայ ժողովրդի բեկորներին: Հոգեզմայլ է սփյուռքի պատմական հայրենադարձը: Ով բացահայտ թե գաղտնի դավեր է լարում

հայ սփյուռքի հայրենադարձի դեմ, նա ակամա դուրս է մնում հայ ժողովրդի ազգային-հոգևոր միասնականությունից»:

«Էջմիածին» ամսագրի անունը սերտորեն կապված է նաև արդիականության մեծագույն հարցի՝ խաղաղության համաշխարհային շարժման, եկեղեցու ու աշխարհի միջև դիալոգի հարցի հետ:

«Էջմիածին» ամսագիրը խաղաղության շարժման ստեղծման առաջին իսկ օրերից, 1949 թվականից, իր գիտակից և դրական վերաբերմունքն է արտահայտել հոգուտ այդ շարժման:

«Էջմիածին» ամսագրի շապիկը
(գործ՝ Գևորգի Տարազյան Տեր-Վարդանյանի)

«Մենք այսօր,—գրում է ամսագրում Գևորգ Զ-ը,—իրավունք չունենք լռելու, երբ համայն մարդկության ապագա անվտանգությունն ու խաղաղ կյանքի խոստումը ենթակա է վտանգի և տևական պատերազմից հոգնած մարդկությունը կանգնած է նոր պատերազմի, նոր թշվառության առաջ... Հայաստանյայց եկեղեցին հավատարիմ իր ավանդական սկզբունքներին իր ձայնն է բարձրացնում խաղաղության օգտին:

Հայ ժողովուրդը, որ պատմական անցյալում լիապես ճաշակել է պատերազմի դառնությունը, որ՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմում մեկուկես միլիոն զոհ է տվել և Երկրորդ հայրենական պատերազմում իր հարազատների և բազմաթիվ սիրասուն զավակների կորուստն է ողբացել, խաղաղություն է պահանջում:

Բացի հիմնական այս հարցերից, «Էջմիածին» ամսագիրը միշտ էլ իր

ԵՐԶԱՆԿԱՀԻՇԱՏԱԿ Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՀՈՎՍԵՓԵԱՆՑ

Էջերը սիրով տրամադրել է եկեղեցագիտական, պատմական, հայագիտական, բանասիրական, եկեղեցական արվեստի և պատմության նվիրված արժեքավոր հոդվածների հրատարակության:

Ամսագիրը դառնում է հայագիտական լուրջ հրատարակություն, «Արարատ»-ի հայագիտական ավանդույթների շարունակողն ու ժառանգորդը:

Առաջին համարում գիտական արժեք ներկայացնող բովանդակալից հոդվածներ, ուսումնասիրություններ են հրատարակել Ստ. Մալխասյանը՝ «Հայերը ե՞րբ են ընդունել քրիստոնեությունը», Հր. Աճառյանը՝ «Հայ տառերի գյուտի ստույգ թվականը», Գ. Լևոնյանը՝ «Հովհաննես վարդապետ Մրգուզ» և այլն:

Այնուհետև հաջորդ համարներում ամսագրին իրենց աշխատակցությունն են բերել հայագիտական մտքի պայծառ ու վաստակավոր ներկայացուցիչներ, այդ թվում՝ բազմավաստակ գիտնական Գարեգին կաթողիկոս Հովսեփյանցը, Երվանդ Ծաֆազիզը, Վարպետը՝ Ավ. Իսահակյանը, Արտավազդ արքեպ. Սյուրմեյանը, Սիրարիի Տեր-Ներսեսյանը, Ար. Ալպոյանյանը, պրոֆ. Առ. Առաքելյանը, պրոֆ. Սիմոնովը, պրոֆ. Ա. Աբրահամյանը, Արամ Երեմյանը, Հարություն Քյուրտյանը, Նորայր և Դերենիկ եպիսկոպոսները, Մայր Աթոռի միաբաններ Ռուբեն եպիսկոպոս Դրամբյանը, Եզնիկ վարդապետը, հոգևոր ճեմարանի դասախոսները, Մինաս Մինասյանը, Հովսեփ Գրիգորյանը, Վ. Բոդյանը, Պատրիկը: Տարիների ընթացքում «Էջմիածին» ամսագրի շուրջ համախմբվեց այսպես հայագիտությամբ զբաղվող լուրջ գիտնականների մի հույլ:

1868 թվականի հունվարին հրատարակվող Մայր Աթոռի առաջին պաշտոնաթերթ «Արարատ»-ի Ա համարը անպաճույճ, փոքրիկ ու ճիհար մի տետրակ էր, ութ էջից բաղկացած, մինչ 1944 թվականին հրատարակվող «Էջմիածին» ամսագրի Ա համարը բաղկանում էր 52 մեծադիր, տպագրական էջերից, ուներ շքեղ շապիկ և տիտղոսաթերթ, գեղարվեստորեն ձևավորված անվանի նկարիչ Հակոբ Կոջոյանի կողմից: Ամսագրի հաջորդ տարիների գեղարվեստական ձևավորումը կատարել է նկարիչ Տարագրոս Տեր-Վարդանյանը:

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակությունը մշակութային ուշագրավ երևույթ է հայ լրագրության պատմության և Մայր Աթոռի ժամանակակից տարեգրության մեջ, հայրենական մշակույթի ծաղկման այս փառահեղ օրերին:

1955 թվականին, հոկտեմբերին, ս. Լուսավորչի Աթոռի վրա էր բազմում Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայոց Հայրապետը, որը դեպի ս. Էջմիածինն ունեցած Իր պաշտամունքով և իրավ հայրենասիրությամբ շարունակում էր Գևորգ Զ-ի եկեղեցաշեն և հայրենասիրական գործունեությունը, երիտասարդական թափով, ավելի ընդարձակ արդյունավորությամբ և շքեղ իրագործումներով: Այդ գահակալությամբ մի նոր էջ էր բացվում Մայր Աթոռի ժամանակակից պատմության և հայ եկեղեցու մեր օրերի տարեգրության մեջ:

Այդ օրվանից անցել են աշխատանքի, կառուցումների, վերաշինության, հաջողությունների և դժվարությունների 19 տարիներ՝ լի հոգևոր, մշակութային, եկեղեցաշեն և հայրենամովեր ոգևորիչ իրագործումներով:

Այդ սրտառույ ճիգերի, կառուցումների, հաջողությունների և դժվարությունների կենդանի օրագրությունն է հանդիսացել «Էջմիածին» ամսագիրը, հայրապետական կոնդակների, քարոզների, ելույթների, նամակների հրատարակություններով, որոնք միշտ զարդարել են ամսագրի առաջին էջերը, և որոնց միջոցով Հայոց Հայրապետը Իր խոհերն ու ապրումները, Իր հոգին

ու սիրտն է բացել իր հոգևոր զավակների առաջ, հայրապետական հեղինակությամբ ու իմաստությամբ, ընդհանրապես լավատեսությամբ և երբեմն է՝ դատնությամբ, բայց միշտ սիրով ու համբերությամբ: «Էջմիածին» ամսագիրը եղել է Հայոց արդի Հայրապետի սրտին ամենամոտ ձեռնարկը:

«Էջմիածին» ամսագրի շապիկը
(գործ՝ ճարտարապետ Բաղդիկ Արզումանյանի)

Ն. Ս. Օծությունն ամսագրի խմբագրության առաջ խնդիր է դրել հոգևոր սնունդ և ազգային-հայրենասիրական իրավ գիտակցություն տալ հայ ժողովրդին, պատկերել Մայր Աթոռի, միաբանության, հոգևոր ճեմարանի կյանքը իր բոլոր կողմերով, լայն կերպով արձագանքել ներքին թեմերի և սփյուռքի ազգային-եկեղեցական կյանքին, առանձին սիրով ու կարևորությամբ ներկայացնել Արարատի հավերժական նալվածքի ներքո հայրենի հողի վրա հոգևոր, մշակութային, տնտեսական ու պետական իր զարթոնքը ապրող, երեկ նահատակված և այսօր հրաշափառապես հարություն առած մեր ժողովրդի կյանքը, արձագանքել միջեկեղեցական հարաբերություններին և միաժամանակ ամսագրի էջերը լայնորեն բանալ հայ եկեղեցու պատմության, եկեղեցական մատենագրության ու արվեստի հետ աղերս ունեցող գիտական լուրջ հոդվածների և ուսումնասիրությունների առաջ:

Ամսագիրը ընթացել է Վեհափառ Հայրապետի գծած այս ուղիով: Նա՛ է եղել իրական խմբագրապետը:

Հայոց Հայրապետը հետևողականորեն և արթնամտությամբ հետևում, հսկում է ամսագրի հրատարակության վրա, մի հանգամանք, որը բարձրացնում է պատասխանատվության զգացումը խմբագրական աշխատանքում:

Ամեն մի բառ և նախադասություն անցնում է Հայոց Հայրապետի սրտի ու մտքի միջով, հասնելու համար Իր զավակների սրտին ու գիտակցությանը, որպես «հայրապետական հրամանաւ» տպւած խոսք և մտածում, պատգամ և օրհնություն:

1956 թվականի հուլիսին, հայրապետական կարգադրությամբ, «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը Մայր Աթոռում ունենում էր իր առանձին, մասնավոր խմբագրական գրասենյակը՝ երեք մնայուն աշխատակիցներով՝ խմբագիր, մեկ մեքենագրող-սրբագրիչ և մեկ առաքիչ: Ամսագրի տպարանակը 2000-ից բարձրացվում էր 3500-ի: Մեծ ուշադրություն էր դարձվում ամսագրի բովանդակությանը, նյութերի ընտրությանը, գեղարվեստական ձևավորմանը և տպագրության կանոնավորությանը: Ամսագրի գեղարվեստական ձևավորումը, Հայոց Հայրապետի ցուցմունքով, կատարում են ճարտարապետ Բաղդիկ Արզումանյանը և ժողովրդական նկարիչ Գրիգոր Խանջյանը:

Վեհափառ Հայրապետը Իր գահակալության առաջին իսկ օրերից մտածում էր «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը օժտել նաև սեփական տպարանով: Մինչև 1961 թվականը ամսագիրը տպվում էր Երևանի տպարաններում:

Վազգեն Ա. Հայրապետը հոգեկան մեծ հրճվանքով և լավատեսությամբ գրում էր հայրապետական Իր անդրանիկ կոնդակում.

«Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթը պիտի շարունակե իր դերը կատարել ի մխիթարություն և ի դաստիարակություն մեր հավատացյալ ժողովուրդին և երբ Մեզ խոստացված նվիրատվությամբ հաջողինք Մայր Աթոռի տպարանը հիմնել, պիտի սկսինք հրատարակել նաև այլ պարբերականներ ու հոգևոր-եկեղեցական գրականություն և Մայր տաճարի զանգակները հաղթական պիտի ղողանջեն և հորիզոնե հորիզոն պիտի ավետեն թե՛ այստեղ կենդանի է ս. Մեսրոպի ոգին և կանգուն՝ ս. Էջմիածինը՝ հայ ժողովուրդը լուսավորելու իր փառազարդ ճամփուն վրա» («Էջմիածին», 1956, № 2, էջ 5—6):

1961 թվականի հոկտեմբերին ԱՄՆ-ի հայոց նվիրատվությամբ բացվում էր Մայր Աթոռի տպարանը, «լույսի նոր վառարան մը մեր եկեղեցիին և համայն հայ ժողովրդի կյանքին մեջ», նշում էր Հայոց Հայրապետը տպարանի բացման առթիվ գրած իր կոնդակում, 1961 թվականի հոկտեմբերի 16-ին:

Վազգեն Ա.-ը գահակալեց նոր ու ավելի նպաստավոր պայմաններում և ամսագրի առաջ դրեց այժմեական այլ խնդիրներ:

1956-ից սկսած «Էջմիածին» ամսագիրն ամենայն կարևորությամբ իր էջերը տրամադրում էր Վեհափառ Հայրապետի արտասահմանյան ուղևորությունների պատմական նշանակությանը, սփյուռքի մեր ազգային-եկեղեցական կյանքի տարագրության մեջ, որպես Ն. Ս. Օծության գահակալությունը հատկանշող ու նշանավորող իրադարձություն:

Հայոց Հայրապետը արդարև մեծ կարևորություն է տալիս արտասահմանյան Իր այցելություններին: Ցանկանում էր անձամբ տանել Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի օրհնություններն ու վերածնված Հայոց մայր հողի ու ժողովրդի ողջույնները սփյուռքին, ծանոթանալ մեր ժողովրդի ապրումներին, հույսերին, մտահոգություններին, Իր հովվապետական այցելությամբ, քարոզներով մխիթարել, ոգևորել հայրենակարոտ հայության քեկորներին ու ամրապնդել կապը Մայր Աթոռի, սփյուռքի ու հայրենիքի միջև:

Ս. Էջմիածին և մայր հայրենիք. ահա երկու սրբություններ, որոնց ներշնչումով և տեսիլքով միայն հայ սփյուռքը կարող է գոյատևել: Սփյուռքի

համար չկա ա՛յլ փրկարար ճանապարհ, եթե ոչ բոլոր հայ հոգիների եղբայրացումն ու միավորումը Էջմիածնի լույսին ու հայրենիքի վեհ զգացումին մեջ:

Հայոց Հայրապետի համար մեր օրերի մեծագույն հրամայականը մայր հայրենիքից դուրս և հեռավոր ափերի վրա ապրող հայության ազգապահպանման և գոյատևման հարցն է:

Ով այսօր իր հոգին չի լուսավորում ս. Էջմիածնից ճառագայթող լույսով և իր սիրտը չի տաքացնում վերածնած հայրենիքի լուսավոր ապրումներով, ոչ մեկ բանով կարող է ջերմանալ, հայանալ մանավանդ ու զորանալ: Սփյուռ-

«Էջմիածին» ամսագրի շապիկը
(գործ՝ ճարտարապետ Բաղդիկ Արզումանյանի)

քի հայության գիտակցության մեջ այս մտածումը արդեն իսկ հայրապետական ուղևորությունների առիթով բյուրեղացած հավատք, ապրում ու սուաշնորդող ոգի է դարձել:

Ահա թե ինչո՞ւ «Էջմիածին» ամսագիրը իր էջերում ամենայն կարևորությամբ նշում էր, մեկնաբանում՝ հայրապետական ուղևորությունների ոչ միայն ազգային-եկեղեցական, այլ նաև միջեկեղեցական, միջպետական նշանակությունը, երբ Հայոց Հայրապետը նման առիթներով անհրաժեշտ էր համարում նաև, որպես հայ եկեղեցու գերագույն պետ և գլուխ, ներկայանալ իր այցելած երկրների պետական ու հոգևոր իշխանությանց ու լսել բարի վկայություններ հայ եկեղեցու, հայ ժողովրդի բարեմասնությանց մասին:

«Մայր Աթոռ ս. Էջմիածին, այսօր է՛ և հավետ պիտի ըլլա՛, ինչ որ եղած է ի սկզբանե, այսինքն, վե՛մ հավատքի, լո՛յս հոգիներու և պաշտպա՛ն հայրենյաց», պատգամում էր ամեն տեղ Հայոց Հայրապետը:

Ամսագրի էջերից Հայոց Հայրապետը միշտ Իր խոսքն ու պատգամը ուղղել է նաև սիրով և գործովով հայ եկեղեցու ուխտյալ ու հայրենասեր հոգեվորականությանը, շեշտելով նրա հոգևոր-պատմական, հայրենասիրական ու քրիստոնեական առաքելության վեհությունը, կոչման հերոսական քաղցրությունն ու երանությունը:

«Ի՞նչ վսեմ և ի՞նչ գեղեցիկ է հոգևոր կոչումը քահանայական... աստվածային սիրո գործիքներ եք դուք ձեր հավատացյալներու ծոցին մեջ, ուսուցանող եք և դաստիարակ, սրբացնող և մխիթարող...»:

Հայոց Հայրապետը ամսագրում տպագրված Իր ելույթներում, ճառերում միշտ էլ անդադարձել է այսօրվա աշխարհը և մարդկությունը հուզող ընկերային, բարոյական հարցերին, տագնապներին, դժվարություններին:

Մեր օրերում խաղաղության պաշտպանության հրամայականը և ճշմարիտ հայրենասիրությունը իրար լրացնող երկու լուսավոր ու ճշմարիտ սկզբունքներ են Հայոց Հայրապետի 19-ամյա գործունեության մեջ, Ավետարանի պատգամի և քրիստոնեական մտածողության լույսի մեջ պայծառացած:

«Խաղաղությունը կյանքի առողջ և ստեղծարար ուժերու ներդաշնակորեն զարգացող գոյավիճակն է արդարության լույսի տակ: Մեր օրերում երբ մարդու համճարը թոփաք է առած նվաճելու համար նյութական տիեզերքը ամբողջ մինչև արև՝ աղբյուրը լույսին, ինչքան հրաշալի պիտի ըլլար տեսնել հաղթանակը նույն մարդուն բարոյական համճարին, նվաճումը արդարության և խաղաղության լույսին, որ դարեր առաջ շողաց հավատքի և հույսի քարձուներեն, աշխարհին բերելով պատգամը Աստուծո՝ «Յերկիր խաղաղութիւն և ի մարդիկ հաճութիւն», գրում է Հայոց Հայրապետը:

Միջեկեղեցական և միջպետական հանդիպումների ժամանակ և միջազգային ամբիոններից Հայոց Հայրապետը, հաճախ խոսելով խաղաղության մասին, չէր մոռանում նաև հիշել ու դատապարտել 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանությունը՝ հայկական Ապրիլյան եղեռնը, որին զոհ գնաց շուրջ երկու միլիոն հայություն, ցեղասպանություն, որն անպատիժ մնալով գաղափարապես և գործնականորեն, դուռ բացավ հետագա զարհուրելի այլ ցեղասպանությունների:

«Իբրև գլուխ եկեղեցիի մը և կրոնապետը ժողովուրդի մը, որ անցյալին մեջ բազում անգամներ ահալոր չափերով զոհ գացած է ուրիշ պետություններու պատերազմներու ընթացքին, և մանավանդ 1915 թվին, Մենք ջերմապես աղոթող ենք որ այլևս և ոչ մեկ տեղ աշխարհի վրա չկրկնվին նման ողբերգություններ», հայտարարել է Հայոց Հայրապետը 1968 թվականի մայիսի 2-ին Նյու-Յորքում, ՄԱԿ-ի սրահում, պաշտոնական ընդունելության ժամանակ, ի ներկայության ավելի քան 20 պետությունների դեսպանների:

Հայրենասիրությունը Հայոց Հայրապետի սրտի ամենավառ զգացումներից մեկն է: Հայրենասեր Հայրապետը մեծ հուզումով և ապրումով ավետում էր միշտ ամսագրի էջերից՝ Իր զավակներին. «Այստեղ, մայր հողի վրա, վերջապես, հայը կշինե, կստեղծե իրեն համար: Կշինե իր ներկայի ու ոսկի ապագայի համար: Ամեն ինչ կմեկտեղվի, ամեն ինչ կկուտակվի, ամեն ինչ կաճի: Եվ ինչ որ այստեղ կշինվի, այդ կմնա մեզի՝ միայն:

Ու հայ հայրենիքի վերածննդյան այս օրերուն, Լուսավորչի անմար կանթեղն ալ, Արագածի կատարեն, սև ամպերեն ազատած, նոր շողակաթումներով, իր շնորհները կսփռե հայոց աշխարհին և հայաստանցիներուն, նոր կյանք առած՝ լուսո խորան սրբազնասուրբ Էջմիածնի օրհնությամբ:

Ո՛չ երազ է այլևս, և ո՛չ ալ պատրանք: Իրավ է, սիրելի՛ք, Մայր Հա-

յաստանը վերածնա՛ծ է այսօր, Մայր Հայաստանը խաղա՛ղ է այսօր, Մայր Հայաստանը կապրի՛ կենսալի, կապրի՛ կառուցելով, կկառուցե երգելով՝ ուղորմությամբ Աստուծո հարցն մերոց և աղոթքներովը Հայաստանյայց առաքելական ս. եկեղեցվո: Հայ ժողովուրդը արցունքով սերմանեց և այսօր ցրնծությամբ և փառքով կհնձե՛:

Մեր ժամանակաշրջանը հատկանշվում է նաև Էկումենիկ շարժման աշխուժացումով: Հայ եկեղեցին անդամ է ԵՀԽ-ին: Ամսագրի էջերում լայնորեն արձագանք է գտել Էկումենիկ շարժման գործունեությունը Հայոց Հայրապետի գրած եկեղեցիների միության մասին պատմական կոնդակի լույսի տակ:

Այո՛, Մայր Աթոռն այսօր դարձել է հայ եկեղեցու Վատիկանը, միջեկեղեցական առումով:

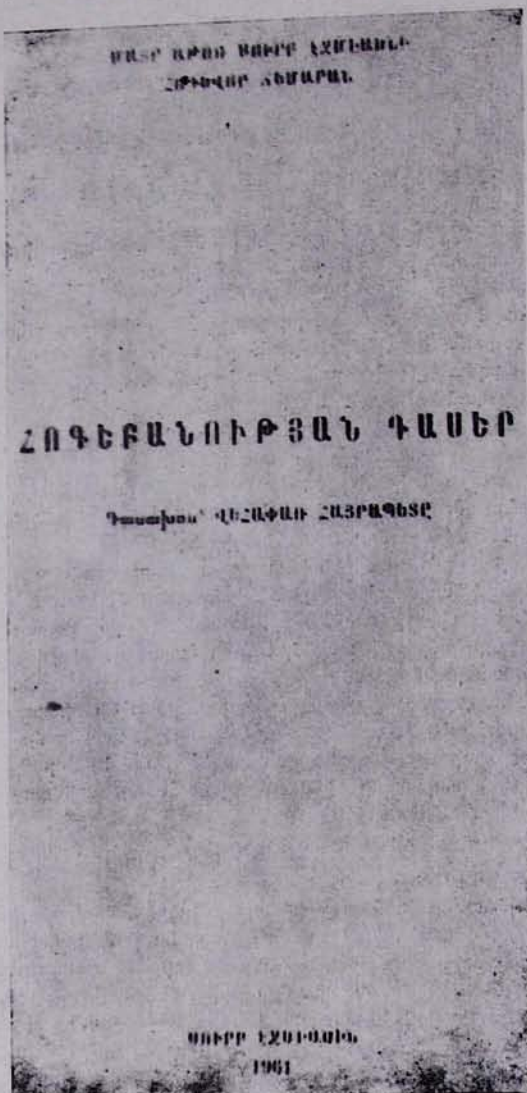
Ինչպես տեսնում ենք հայրապետական կոնդակներից, քարոզներից, ելույթներից կատարված այս համառոտ ծաղկաքաղի մեջ, ամեն տեղ էր Նա՛, Հայոց Հայրապետը, Իր մեծ սրտով, մտքով ու խոհերով: Նրա հայրապետական նայվածքից չի վրիպել երբեք իր ժողովրդին և եկեղեցուն վերաբերող ոչ մի ազգային ու միջեկեղեցական իրադարձություն: Նրա լայն ու մեծ սիրտը ընդգրկել է աշխարհի բոլոր հայաբնակ վայրերը՝ Անթիլիսսա, Երուսաղեմ, Կ. Պոլիս, Եվրոպա, հեռավոր Ամերիկաներ, Մերձավոր Արևելք, Աֆրիկա, Հնդկաստան և Ավստրալիա:

Վեհափառ Հայրապետի օրով «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը դառնում է նաև Մայր Աթոռի հրատարակչականը, ի պաշտոնե և ի կոչմանե:

Խմբագրության հսկողությամբ է հրատարակվում ամեն տարի Մայր Աթոռի տարեկան օրացույցը (14 մամուլ): Խմբագրությունն է պատրաստել և հրատարակել նաև հետևյալ աշխատությունները, խմբագիր Ա. Հատիտյանի գլխավորությամբ.

1. 1956 թվականին արտասահման հայրապետական Ա ուղևորության գիրքը, 24 հրատարակված մամուլ, պատկերազարդ, 332 էջ.
 2. 1958 թվականին Վեհափառ Հայրապետի ծննդյան 50-ամյակի առթիվ «Վազգեն Ա Հայրապետ Հայոց», գիրք Ա, 29 հրատարակված մամուլ, 402 էջ.
 3. 1960 թվականին «Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի երկրորդ ուղևորություն»-ը, 28 հրատարակված մամուլ, 325 էջ.
 4. 1960 թվականին «Տաճն Կիլիկիո կաթողիկոսությունը պատմության լույսի տակ, համառոտ ակնարկ», 8 մամուլ, 120 մեծադիր էջ.
 5. 1961 թվականին, Վազգեն կաթողիկոս, «Հոգեբանության դասագիրք», 8 մամուլ, 110 էջ.
 6. 1962 թվականին «Էջմիածին» ալբոմը, հայերեն և անգլերեն լեզուներով, 8 մամուլ, 90 էջ.
 7. 1966 թվականին Հակոբ Ծ. Սիրունու «Հայ եկեղեցին ուսման հողի վրա. Նիկոլա Յորգա», 17 մամուլ, 266 էջ.
 8. 1968 թվականին Վեհափառ Հայրապետի ծննդյան 80-ամյակի առթիվ հայրապետական կոնգրեսների, քարոզների, ճառերի, համակների հատընտիրը՝ «Վազգեն Ա Հայրապետ Հայոց», գիրք Բ, 24 հրատարակված մամուլ, 318 էջ.
 9. 1969 թվականին ուղևորության 8-րդ գիրքը, 26 հրատարակված մամուլ, 290 էջ.
 10. Նոր Կտակարան. Չորս Ավետարաններ և «Գործք առաքելոց» արևելահայերեն թարգմանություն, թարգմանիչներ՝ Արթուր Հատիսյան, Պարզ Ծաֆրազյան, Սամվել Անթույան, 14 հրատարակված մամուլ, 472 էջ.
 11. 1971 թվականին «Էջմիածին» ալբոմ, Բ հրատարակություն, բարեփոխված, հայ-ռուս անգլերեն լեզուներով, շուրջ 100 նկար, 8 մամուլ, 100 էջ.
 12. «Արարատ» պաշտոնական ամսագիր հայրապետական Աթոռոյ ս. Էջմիածնի, 1868—1919, մատենագիտություն, կազմող՝ Սեդա Կոճիկյան, խմբագրողներ՝ Արթուր Հատիսյան, Սուրեն Քոլանջյան, 1970, 30 մամուլ, 290 մեծադիր էջ.
 13. «Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի իմներորդ ուղևորություն»-ը:
Ուղևորության սույն հատորը կազմեցին և խմբագրեցին Արթուր Հատիսյանը և Պարզ Ծաֆրազյանը, Մայր Աթոռի տպարան, 1971, 19 մամուլ, պատկերազարդ, 308 էջ.
 14. Մաղաքիա եպիսկոպոս Օրմանյան, «Աթոռ Հայաստանյայց», 1972, 5,5 տպագրական մամուլ, 85 էջ, Բ հրատարակություն.
 15. Արտակ եպիսկոպոս Սմբատյանց, «Սուրբ Էջմիածնի միաբանության գրական-կրթական գործունեությունը և Մայր Աթոռի տպարանը», հրատարակության պատրաստումը, ներածությունը, ծանոթագրությունները և հավելվածը՝ Սուրեն Քոլանջյանի և Արթուր Հատիսյանի, Մայր Աթոռի տպարանի հիմնադրության 200-ամյակի առթիվ, 1973, պատկերազարդ, 184 մեծադիր էջ, 25 մամուլ:
- «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը պատրաստել է և այժմ մամուլի տակ են հետևյալ գործերը.
- ա) Ամբողջ Նոր Կտակարան, աշխարհաբար թարգմանությամբ, Չորս Ավետարաններ և «Գործք առաքելոց», առաքելական թղթեր և Հայտնություն. թարգմանիչներ՝ Արթուր Հատիսյան, Պարզ Ծաֆրազյան, Սամվել Անթույան, շուրջ 24 տպագրական մամուլ.
 - բ) «Էջմիածին» ամսագրի 80 տարվա նյութերի մատենագիտություն, կազմող՝ Սեդա Կոճիկյան, խմբագրողներ՝ Արթուր Հատիսյան, Սուրեն Քոլանջյան, շուրջ 24 մամուլ:
- Մասնավոր կարևորությամբ պետք է նշել «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակած բացառիկ համարները, եկեղեցական, ազգային մեծ տոների և համազգային հոբելյանների առիթով:
1. 1955 թվականին հոկտեմբեր-դեկտեմբեր համարները ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման, կաթողիկոսական ընտրության, օծման, գահակալության և առաջին մյուտոն-օրհնության հանդիսության, պատկերազարդ.
 2. 1958 թվականին Վեհափառ Հայրապետի ծննդյան 50-ամյակին.
 3. 1962 թվականին ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակին.
 4. 1962 թվականին ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման և երկրորդ մյուտոն-օրհնության.
 5. 1965 թվականին Ապրիլյան եղեռնի 50-ամյակին, 200 մեծադիր էջ ամսագրի.
 6. 1965 թվականին Վեհափառ Հայրապետի գահակալության 10-ամյակի հանդիսության և Ապրիլյան եղեռնի հուշարձանի բացման.

7. 1966 թվականին Ոսկանյան Աստվածաշնչի տպագրության 300-ամյակին, 250 մեծադիր էջ ամսագրի.
8. 1967 թվականին Հոկտեմբերյան հեղափոխության 50-ամյակին և հայ ժողովրդի ազգային վերածնության 46-ամյակին.
9. 1968 թվականին Սարգսյանի հերոսամարտի 50-ամյակին.

10. Նույն թվականին Սանահին և Հաղպատ վանքերի հիմնադրության 1000-ամյակին.
11. Վեհափառ Հայրապետի արտասահման կատարած Գ, Դ, Ե, Զ, Է ուղևորության.
12. 1968 թվականին «Արարատ» ամսագրի հրատարակության 100-ամյակին, 120 մեծադիր էջ.
13. Երևանի 2750-ամյակին.
14. Հովհաննես Թումանյանի և անմահ Կոմիտաս վարդապետի ծննդյան 100-ամյակներին.
15. Հայոց Հայրապետի ծննդյան 60-ամյակին, եպիսկոպոսական ժողովի հրավիրման և երրորդ մյուտոնորհության հանդիսությանը.
16. Տ. Գաբրելյան և Վեհի ծննդյան 100-ամյակին.
17. «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության 25-ամյակին.

18. Առաքել վրդ. Դավրիժեցու մահվան 300-ամյակին.
19. Ներսես Ե Աշտարակեցու ծննդյան 200-ամյակին.
20. ՍՍՀՄ կազմության 50-ամյակին.
21. Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման 50-ամյակին.
22. Խրիմյան Հայրիկի ծննդյան 150-ամյակին.
23. Հ. Ղևոնդ Ալիշանի ծննդյան 150-ամյակին.
24. Կալկաթայի հայոց Մարդասիրական ճեմարանի հիմնադրության 150-ամյակին.
25. Մայր Աթոռի տպարանի հաստատման 200-ամյակին.
26. Ս. Ներսես Ծնորհալու մահվան 800-ամյակին.

«Էջմիածին» ամսագրի շապիկը
(գործ՝ Ակարիչ Գրիգոր Խանջյանի)

27. Հայ համաքաղաքային գրականությունը և հայ մատենագրության համաքաղաքային (Հ. Ս. Անասյան):

Պետք է նշել նաև հայրապետական մի շարք կոնդակների առանձին, գեղարվեստական շքեղ ու ճաշակավոր ձևավորմամբ հրատարակությունը, օրինակ.

Հայրապետական Ա. կոնդակը. ձևավորումը՝ Ակարիչ Հակոբ Կոջոյանի.

Ս. Մեսրոպի ծննդյան հազարվեցհարյուրամյակի կոնդակը.

Ապրիլյան եղեռնի հիսնամյակի կոնդակը.

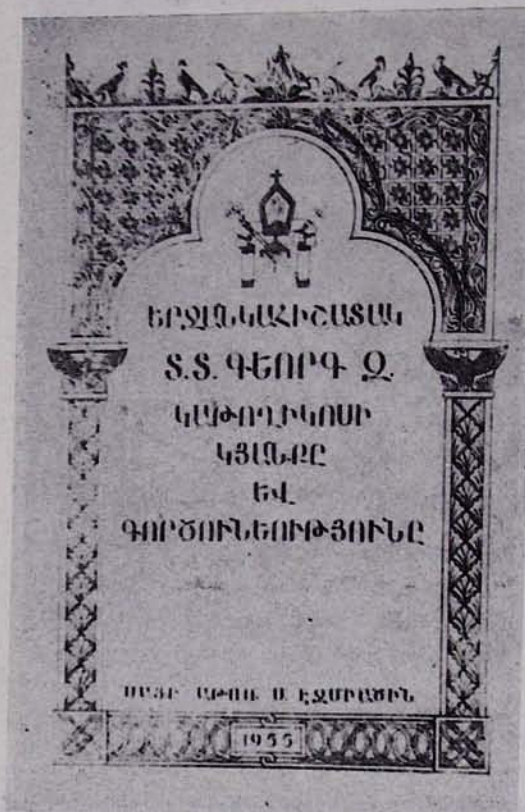
Կոմիտաս վարդապետի ծննդյան 100-ամյակի կոնդակը և այլն:

Հայրապետական այս կոնդակների գեղարվեստական ձևավորումը կատարեցին ճարտարապետ Բաղդիկ Արզումանյանը և Ակարիչ Գրիգոր Խանջյանը:

Վազգեն Ա. Հայրապետի օրով «Էջմիածին»-ին իրենց թանկագին աշխատակցությունն են բերել Մայր Աթոռի միաբաններ տ. Հայկազուն, տ. Կոմիտաս արքեպիսկոպոսները, տ. Պարգև, տ. Հուսիկ, տ. Վահան, տ. Տիրայր, տ.

Արսեն, տ. Ներսես, տ. Նարեկ, տ. Գևորգ եպիսկոպոսները, Անանիա և Եզ-
 նիկ արքեպիսկոպոսները, Հովհաննես Մարության և Ռուբեն Մարտիրոսյան ավագ
 քահանա հայրերը, Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամներ պրոֆ. Ա. Առա-
 քախանյան, Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամներ պրոֆ. Ա. Առա-
 քախանյան, պրոֆ. Ա. Ղարիբջանյան, պրոֆ. Գր. Հակոբջանյան, Արտ. Տիրացյան,
 պրոֆ. Ս. Մելիքսեթյան, պատմաբան Հովհ. Թովումյան, Ս. Անթոնյան, Խորեն
 Արս. Պապյան, Գր. Գյուլյան, Պ. Ծախչյան, Ս. Անթոնյան, Խորեն
 Մելիքսեթյան, Արամ Սահակյան, Երվանդ Մելքոնյան, Մայր Աթոռին
 առընթեր ճարտարապետական հանձնաժողովի անդամներ ճարտ. Միք.
 Մազմանյան, պրոֆ. Կ. Ղաֆադարյան, պրոֆ. Վ. Հարությունյան, Ռ. Իս-

րայեղյան, Ա. Գալիկյան, գիտության, արվեստի ներկայացուցիչներ, Վար-
 պետը՝ Մարտիրոս Սարյան, Մարիետա Ծախչյան, պրոֆ. Կ. Մելիք-Օհան-
 ջանյան, պրոֆ. Եր. Տեր-Մինասյան, պրոֆ. Վ. Առաքելյան, Համո Հարու-
 թյունյան, Խաչատուր Կանայան, Հարություն Թորջյան, Հովսեփ Ե-
 դիազարյան, Գեղամ Սարգսյան, պրոֆ. Ա. Սահակյան, պրոֆ. Լևոն Մե-
 լիքսեթ-Բեկը, Կոստան Զարյան, պրոֆ. Ռ. Աթայան, Ալ. Հարությունյան,
 Օհան Դուրյան, Հ. Ծ. Սիրունի, Զ. Սյուրմեյան, Համաստեղը, Արամ Հայ-
 կազը, Վահե Հայկը, Հ. Բյուրտյան, Ա. Պատմագրյանը՝ յուրաքանչյուրն իր
 մասնագիտության գծով, իսկ սփյուռքի բարձրաստիճան հոգևորականներից՝
 Եղիշե, Ծնորհք պատրիարքները, Սերովբե, Բաբգեն, Սիոն, Նորայր, Ծախ-
 արքեպիսկոպոսները, Զոհն, Զավեն, Արիս եպիսկոպոսները և ուրիշներ:

Այստեղ առանձին կարևորությամբ պետք է նշեմ Մատենադարանի և
 ակադեմիայի տարեց և ապա երիտասարդ ու խոստումնալից մի խումբ մտա-

վորականների աշխատակցությունը, բոլորն էլ սիրված ու ճանաչված մտավորականներ, ինչպիսիք են պրոֆ. Ասատուր Մնացականյանը, պրոֆ. Գ. Արգարյանը, պրոֆ. Վազգեն Հակոբյանը, Հակոբ Անասյանը, Ս. Քոլանջյանը, Շուշիկ Ծահնագարյանը, Օ. Եգանյանը, Ն. Թահմիզյանը, Հ. Մելքոնյանը, Ա. Տեր-Ղևոնդյանը, Հ. Բարթիկյանը, Ա. Մաթևոսյանը, Պ. Մուրադյանը, այլ մտավորականներ, Ռաֆիկ Իշխանյանը, Խաչիկ Սամվելյանը, Գևորգ Մադոնյանը, Նշան Մուրադյանը, Գոհար Ազնավուրյանը, Նինել Ոսկանյանը, Հրավարդ Հակոբյանը, Բագրատ Ուլուքաթյանը, Արմինե Քյոշկերյանը, Խաչատուր Մուշեղյանը, Պիոն Հակոբյանը, Հայրիկ Մուրադյանը, Լևոն Բատիկյանը և ուրիշներ:

Սրտագին շնորհակալություն բոլորին:

1965 թվականին, հայրապետական կարգադրությամբ, «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրին օգնելու համար կազմվեց խմբագրական մի մարմին, Մայր Աթոռի միաբաններից, հոգևոր ճեմարանի դասախոսներից և այլ ծանոթ մտավորականներից բաղկացած:

Այժմ խմբագրական մարմնի անդամներն են Հովհաննես ավագ քհն. Մարուքյանը՝ տեղափոխված հոգևոր ճեմարանի, պատմական գիտությունների թեկնածու Սուրեն Քոլանջյանը, բանասիրական գիտությունների թեկնածու և հոգևոր ճեմարանի դասախոս դոցենտ Սամվել Անթոնյանը ու «Էջմիածին» ամսագրի քարտուղար և հոգևոր ճեմարանի դասախոս տ. Եզնիկ արդ. Պետրոսյանը: Խմբագրության մնացած աշխատակիցն է, որպես ոճաբան և վերստուգող արքայի, Վոլոդյա Աթրահամյանը: Իսկ Սարգիս Մարգարյանը 30 տարիների աշխատանք ունի ամսագրում որպես առաքիչ:

«Էջմիածին» ամսագիրը և նրա խմբագիրը ամսագրի հրատարակության 25-ամյակի առթիվ արժանացել են Հայոց Հայրապետի 1969 թվականի հունիս 1 թվակիր օրհնության կոնդակին և Խաղաղության պաշտպանության սովետական կոմիտեի 1969 թվականի մայիս 30 թվակիր պատվոգրին:

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության 30-ամյակին նվիրված սույն զեկուցումը ավարտելուց առաջ, այս հանդիսավոր առիթով, սրտագին պարտականությունը ունեմ երախտագիտական և շնորհակալական խոսքեր ասելու որպես խմբագիր:

Մեր երախտագիտության և որդիական խորը հարգանքի առաջին խոսքը պարտինք ուղղել լուսաբանակ Ս. Տ. Գևորգ Զ մեծագործ Հայրապետին, որը եղավ համագգային ու դարավոր այս հաստատության մեր օրերի վերականգնության իմաստուն և հավատարմոր ճախաձեռնողը: 1945 թվականին ազգային-եկեղեցական ժողովում կարդացած իր զեկուցագրում նա նշում էր, որ ինքը փաստորեն սկսում էր իր գործը «ոչնչից», բայց հավատքով ու տեսիլքով: Նա գահակալեց ու գործեց մեր եկեղեցու, ժողովրդի և հայրենիքի կյանքում պատմական նշանակություն ունեցող վճռական ու բացառիկ իրադարձություններով հարուստ շրջանում և հանդիսացավ ստեղծված նոր կացության նոր և հազվագյուտ ղեկավարը, և Մայր Աթոռը դրավ իր պատմական առաքելության բարձրության վրա:

Երախտագիտության ու շնորհակալության մեր երկրորդ խոսքը պարտինք ուղղել, ի դեմս ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետին առընթեր հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի, հայրենի հարազատ ու բարեխնամ կառավարությանը, որի օրհնական, իրավական և գործնական օգնությամբ հրատարակվում է «Էջմիածին»-ը:

Սրտագին շնորհակալության խոսք ունենք մաս ամսագրի մահակին խմբագիրներին ուղղյալ:

1944—1956 թվականներին «Էջմիածին» ամսագիրը ունեցել է երեք խմբագիր:

Ամսագրի առաջին խմբագիրն է եղել հարգելի պրոֆ. Առաքել Առաքելյանը, մահակին Գևորգյան ճեմարանի սան, որն այնքան ձեռնհասորեն խմբագրել է ամսագիրը 1944—1948, ապա 1955—1956 հունիս թվականներին

և միաժամանակ որպես հոգևոր ճեմարանի դասախոս ու այնուհետև մաս Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամ իր սրտագին աջակցությունն է բերել Մայր Աթոռի եկեղեցական-մշակութային, կրթական-դաստիարակչական, կազմակերպչական աշխատանքներին, Գևորգ Զ և Վազգեն Ա կաթողիկոսների օրով:

Ամսագրի երկրորդ խմբագիրն է եղել ազնիվ մի մտավորական՝ Լևոն Կիսիբեկյանը, 1948—1950 թվականներին:

Ամսագրի երրորդ խմբագիրն է եղել պրոֆ. Աշոտ Աբրահամյանը, 1950—1955 թվականներին: Պրոֆ. Ա. Աբրահամյանի անունը մույնպես կապված է Մայր Աթոռի ներկա պատմության հետ, որպես Գերագույն հոգևոր խորհրդի գիտական քարտուղարի և հոգևոր ճեմարանի դասախոսի:

1956 թվականի հունիսից մինչև այսօր, Վազգեն Ա Հայրապետի գահակալության առաջին իսկ օրերից, «Էջմիածին» ամսագիրը խմբագրել է Ար-

թուն Հատիտյանը, որի աշխատակցությունը, սակայն, ամսագրին սկսվել է 1952 թվականի հունվարից, որպես խմբագրի տեղակալ:

1952 թվականից սկսած նա գրել է ի մասնավորի ամսագրի բոլոր խմբագրականները:

Մասնավոր և անկեղծ շնորհակալության խոսք ունեւ նաև Մայր Աթոռի տպարանի նախկին տեսուչ Խաչիկ Սամվելյանին, որը ոտքի կանգնեցրեց Մայր Աթոռի տպարանը, և արդի տեսուչ Մուկուշ Մինասյանին, որը միաժամանակ ամսագրի տեխնիկական խմբագիրն է: Սրտագին շնորհակալություն նաև տպարանի ողջ աշխատավորությանը, որը մեծ սիրով և ուշադրությամբ կատարել է միշտ Ամենայն Հայոց Հայրապետի և Մայր Աթոռի տպագրական բոլոր հանձնարարությունները և առաջին հերթին՝ «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության գործը:

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության 30-ամյակի առթիվ մեր ամենախոնարհ ու որդիական հարգանքն ու երախտագիտությունը մի անգամ ևս ներկայացնում ենք Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին ու կրկնում՝ հավատարմության ու ծառայության մեր ուխտը՝ Իր բարձր ղեկավարության և օրհնության ներքո շարունակելու մեր էլ համեստ սպասը՝ ի նպաստ հայ մշակույթի, ի պայծառություն Մայր Աթոռ ու Էջմիածնի:

«Զ.Քոչյս ի Քոչոց Քեզ մատուցանեմք», Հայոց արի և բարի Հայրապետ:

ՈՂԶՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԵՐ

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության 30-ամյակի առթիվ ստացվել են շնորհավորական բազում հեռագրեր և ողջույնի ջերմ խոսքեր՝ գնահատանքի արտահայտություններով և նրա ապագա գործունեության սրտագին բարեմաղթություններով:

Այս կապակցությամբ հրատարակում ենք վերոհիշյալ ողջույնի խոսքերից մի քանիսը:

Ջերմ շնորհակալություն բոլորին:

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԹՈՒՐԳԷԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ Տ. ԾՆՈՐՀՔ
ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ ՈՂԶՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ

Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության երեսնամյակին առիթով կուղարկենք մեր ողջույնի խոսքը՝ գնահատելով անոր կրոնա-քարոյական, պատմա-բանասիրական մեծ դերը:

Թող լույս իջնե ամսագրի հիմնադիր Գևորգ Զ կաթողիկոսի հոգվույն և երկար պահե Աստված արևը Ջերդ Սուրբ Օծության, որ ամսագիրը հասցուց իր այսօրվան բարձր մակարդակին:

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության երեսնամյակի առիթով խմբագրության կմաղթենք երկար տարիներ՝ շարունակելու եկեղեցական-մշակութային իր կարևոր ծառայությունը մեր եկեղեցիին և մեր ժողովուրդին:

ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ ՓՈԽԱՆՈՐԴ
Տ. ԿՈՄԻՏԱՍ ԱՐՔԵՊ. ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆՅԱՆԻ
ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ

Բացառիկ ուրախ առիթ է, որ նշում ենք Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության 30-ամյակը: Ընդունված կարգ է, որ, ի գնահատություն մարդու, հոբելյանական հանդիսություններ կատարվեն նրա կյանքի որոշ հանգրվաններին, եթե տվյալ անձնավորությունն իր կենդանության օրոք կարողացել է Տիրոջ կողմից շնորհված քանքարը տասնապատկել ու հարյուրապատկել՝ ներդնելով դրանք իր ժողովրդի հոգևոր, բարոյական և, ինչու չէ՞ նաև, նյութական արժեքները հարըստացնելու ազնիվ գործի մեջ:

Հոբելյանական հանդիսություններն առավել նշանակություն ու հանգամանք են ստանում, երբ կատարվում են հետմահու, երբեմն դարեր անցնելուց հետո: Դա նշանակում է, որ այդ մարդիկ կարողացել են հաղթահարել ամեն ինչ՝ հարթեցնող «մահվան» ու մնալ «կենդանի» իրենց ժողովրդի ու երբեմն էլ աշխարհի երանելիների պանթեոնում: Արժանանալ այդ պատվին կարողանում են անշուշտ քիչ բացառություններ: Ահա թե ինչու այդպիսի բացառությունների ոգեկոչումի առջև մենք՝ տկարներս ու սովորականի մակարդակից այն կողմ անցնել չկարողացողներս, հիացմունքի ու երբեմն էլ պաշտամունքի աստիճանի հասնող երախտագիտության զգացում ենք ունենում:

Այսօր պարագան ուրիշ է սակայն: Մի անհատի գործի առաջ չէ, որ կանգնել ենք, այլ մի խումբ մարդկանց տքնաջան ու ազնիվ աշխատանքն իր մեջ ամփոփող ու ամբողջ այդ հավաքական աշխատանքի երեսուն տարվա պատկերն արտացոլող «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման երեսնամյակի առաջ, մեր գնահատանքի ու երախտագիտության խոսքն ասելու այս երջանիկ առիթով:

Տ. Նղիշև սրբազան պատրիարք հայոց Նրուսահեմի

Մեր ժողովրդի պատմության ամենից ճակատագրական մի թվականին՝ գերմանական ֆաշիզմի դեմ մղվող կյանքի ու մահվան պայքարի ամենաթեժ օրերին՝ 1944 թվականին, հայրենի կառավարության բարեհաճ թույլտվությամբ Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը սկսեց հրատարակել «Էջմիածին» ամսագիրը, որը և բոլորեց իր հրատարակության երեսուն տարին, հոգևոր, կրոնական, բարոյական ու հայրենասիրական ոգի ու հավատք բաշխելով մեր ժողովրդին, որպես մասունք ու հաղորդություն, և լույս տանելով աշխարհի քառուղիներում աստղերի հույլի մման սփռված մեր եկեղեցու զավակներին և յուր՝ նրանց առկաժող կանթեղներին:

Մեր երախտագիտությունն ու որդիական հարգանքը երջանկահիշատակ Տ. Տ. Գևորգ Զ կաթողիկոսի հիշատակին, որ մղիչ ուժը եղավ ամսագրի հրատարակության:

Մեր խորին շնորհակալությունները Նորին Ա. Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա կաթողիկոսին, որը կենդանի ու լուսավոր պահեց ամսագիրը մեր օրերում:

Մեր հարգանքն ու շնորհակալությունները ամսագրի նախկին երկու խմբ-

բագիրներին՝ պրոֆ. Առաքել Առաքելյանին և պրոֆ. Աշոտ Արքահամյանին, որոնք ծանր պայմաններում ձեռնհասորեն խմբագրեցին ամսագիրը:

Մեր ջերմ ու սրտագին շնորհակալությունները ներկա խմբագիր Արթուն Հատիտյանին, որը մեծ նվիրումով և անխոնջ աշխատանքով փառքի պատվանդանին է հասցրել «Էջմիածին» ամսագիրը մեր օրերում:

Թող Տերը իր հովանու տակ պահի «Էջմիածին» ամսագիրը և նրա աշխատողներին: Ամեն:

Տ. Ընդհինք սրբազան պատրիարք հայոց Կ. Պոլսի

ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ Տ. ԹՈՐԳՈՍ ԱՐՔԵՊ. ՄԱՆՈՒԿՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ

Հայ մամուլի պատմությունը, որ սկիզբ առավ 1794 թվականին Հնդկաստանի Մադրաս քաղաքին մեջ, Հարություն քահանա Ծմավոնյանի խմբագրած «Ազդարար» ամսագրով, կրովանդակե շատ առատ նյութեր հայ ժողովուրդի մշակութային, կրթական, գրական գանձարանը հարստացնող, ինչպես նաև ազգային-եկեղեցական, ընկերային-քաղաքական կացությունները նկարագրող:

Այդ տարեգրության մեջ շատ նշանակալի դեր ունեցավ նաև հայ կրոնական մամուլը: Երուսաղեմի սրբոց Հակոբյանց միաբանության պաշտոնաթերթ «Սիոն» ամսագիրը, երկար ընդհատումով մը թեև, ամբողջ հիսուն տարի (1868—1876 և 1927-են մինչև մեր օրերը) հրամցուց ազգային, բանասիրական, գրագիտական և նույնիսկ քաղաքական նյութեր: Իր երախտաշատ

նպատը բերավ նաև «Արարատ» ամսագիրը 1868—1919 թվականներում, իբրև աշխատասիրություն միաբանից առաքելական Մայր Աթոռու Հայաստանյայց ա. Էջմիածնի:

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրական կազմը

Հետագային հրապարակ իշան Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության պաշտոնաթերթ «Հասկ» (1932), Հարավային Ամերիկայի հայոց առաջնորդության պաշտոնաթերթ «Հայ կեդրոն» (1932) և Ամերիկայի հայոց առաջնորդարանի պաշտոնաթերթ «Հայաստանյայց եկեղեցի» (1939) ամսագիրները, առավելապես կրոնական, գրական, բանասիրական և նկարագրական էջերով:

Իսկ «Էջմիածին», իբրև պաշտոնաթերթ-ամսագիր Հայրապետական Աթոռու ա. Էջմիածնի, նախ 12 թիվ հրատարակվեցավ 1920 տարվա ընթացքին և ապա 1944-ին, գնահատելի ջանքերովը երջանկահիշատակ Գևորգ Զ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի, սկսավ լույս տեսնել: «Էջմիածին» ամսագիրը շարունակեց ավանդապահ իր նախորդին՝ «Արարատ»-ի առաքելությունը, ընկերային և քաղաքական տարբեր պայմաններու մեջ: Առավել ևս «Էջմիածին» ամսագիրը պատենություն ունեցավ արձագանք ըլլալու հայրենի պետության, հայ ժողովուրդի վերագարթնումին, հայ մշակույթի ծաղկումին, մեծ հայրենադարձին և հայ մարդերու ամեն ասպարեզներու մեջ կատարած սքանչելի նվաճումներուն:

Ամերիկայի զույգ թեմերու շուրջ յոթանասուն համայնքային եկեղեցիներու մեջ, հոգևորականներ և հասարակական կյանքի մեջ գործոն շատ անձեր

մտքի և հոգիի սնունդ կատանան «Էջմիածին»-ի էջերուն բերված քրիստոնեական բարոյախոսության, ազգային-եկեղեցական իրագործումներուն, հայկական ժառանգությանը ու բանասիրության նվիրված գրություններն և Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի սրբազան կոնդակներեն, քարոզներեն և պատգամներեն:

Այս հոգեշեն պարագան մենք գոհունակությամբ կհիշատակենք անգամ մը ևս՝ նկատի ունենալով, որ շուտով Մայր Աթոռի մեջ մասնավոր հանդիսադրությամբ պիտի նշվի «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության երեսնամյակը: Պատշաճ իր հոբելյանը ողջունելով, սրտագին կմտախոսենք, որ պաշտոնաթերթ «Էջմիածին»-ը շարունակի լույսին գալ անդադրում ու բերե հայրենի երկրի և սփյուռքի տարածքին վրա ապրող հայրենասեր և եկեղեցանվեր ընթերցողներուն՝ այս օրերուն այնքան կարևոր բարոյական ըմբռնումներու և հայրենիքի ամեն ճակատներու վրա տարված հաղթանակներուն համապատկերը: Ասիկա, կհավատանք, ավելի ևս պիտի ամրացնե օղակը միության՝ ընդ մեջ աշխարհի ծագերուն կայք հաստատած հայ ժողովուրդին և պատմական հայրենիքի ու Ամենայն Հայոց Հայրապետության՝ հիշմիածին:

Այս ոգիով ջերմապես կշնորհավորենք «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության երեսնամյակը և կուզենք հավատալ, թե անոր խմբագիրն ու աշխատակիցները նույնքան նվիրումով և խանդով պիտի կարենան ճոխացյալ բովանդակությամբ զայն դարձնել բազում կարդացողներուն անբաժանելի ընկերը՝ մտքի և հոգիի լուսավորության համար:

**ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ ԵՎ ԲՈՒԼՂԱՐԻԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԵՐԻ
ԱՌԱՋՆՈՐԴ Տ. ՏԻՐԱՅՐ ԵՊՍ. ՄԱՐՏԻԿՅԱՆԻ
ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍԲԸ**

Մենք, որ հեռուն-հեռու կհետևենք ձեր թափած ջանքերուն՝ հանուն հայ գրին ու մշակույթին, բացառիկ երջանկություն մը կսեպենք գալ անձամբ ալ շնչել սույն խանդավառ մթնոլորտը, որովհետև համոզված ենք, որ բոլոր կապերուն մեջ, զոր մարդիկ ունին իրենց ճիգերը միացնելու համար, մշակույթը ամենանվիրական և ամենաուժեղն է հայ ժողովուրդի բոլոր խավերուն և բոլոր հատվածներուն միջև հոգեկան շաղախ դառնալու համար:

Եթե մարդոց միջև ստեղծված կապերեն շատերը վաղանցուկ են, հայ եկեղեցվո և մշակույթի ստեղծած կապը հավերժական է: Այդ հոգևոր կապն է, որ ոչ միայն կմիացնե մեզ ներկա օրերուն հայ ժողովուրդի բոլոր հատվածներուն հետ, այլ նաև այն կհանդիսանա կամուրջ մը անցյալ դարերուն և վաղվան գալիք բոլոր հայ սերունդներուն հետն ալ:

Հայաստանյայց եկեղեցին մշտապես եղած է ու կմնա հայ գրին, դպրության և մշակույթին սրբազան տունն ու մշտավառ կանթերը: Հակառակ հազարամյա մշտահոլով փոթորիկներու, ան իր տաքուկ ծոցին մեջ պահեց և պահպանեց մեարդապատառ մեր մայրենին, մեր մագաղաթյա մատյաններն ու պատառիկները, մեր «ի խորոց սրտի» արձակված երգն ու աղոթքը:

Գիրը Հայաստանյայց եկեղեցվո մշտանորոգ կենսահյուսթն է: Անիկա գրով նորոգած է ինքն իրեն և իր հավատացյալ ժողովուրդին: Այդպես եղած է անցյալին, այդպես է նաև մեր օրերուն: Վստահությամբ և հպարտությամբ

այսօր կրճաճ ըսել, թե այդ նվիրական գործը առավելագույնս կկատարեն «Էջմիածին» ամսագիրը, որուն երեսնամյակն է, որ կթողորվի:

Հստակ ու հայտնի է, թե ինչ կարևոր դեր է վերապահված անոր և ինչ հաջողությամբ կիրադրծեն ան իր դերը: Հանուն հայ ժողովուրդին, ուր որ ալ ըլլա անիկա, «Էջմիածին»-ը զմայելի վայելչությամբ կհասցնեն հայրապետական ազգաշեն ու հայրենաճկեր պատգամներ, հոգեճորոգ հորդորներ, մեր երջանկահիշատակ ճախճիներուն հոգիին և մտքին ամենեն լուսալոր մըրմունջներն ու ճառագայթումները:

Աստվածային Բանին զուգընթաց, անոր էջերուն կընթերցվին հայ պատմության, գիտության, մշակույթին, արվեստներուն, հայ հանճարին հոգևոր և ճյուղեղեն ստեղծագործություններուն վերաբերող շահեկան ու արծեքալոր շատ խոսքեր: Ան ամենայն իրավամբ կշարունակեն ու կզարգացնեն պանճալի «Արարատ»-ին մեծ գործը: «Էջմիածին»-ը դեռ շատ պիտի խոսի հավատալիկ ու հայրենակարոտ հոգիներուն:

Մեր որդիական երախտագիտական խոսքը այս առիթով կըսենք երջանկահիշատակ Գևորգ Զ կաթողիկոսի հիշատակին, որ իմաստությունն ունեցալ հիմնելու «Էջմիածին» ամսագիրը:

Մեր որդիական խորը սիրո տուրքը կմատուցենք Նորին Սուրբ Օծություն Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետին, որ իմաստճորեն կղեկավարեն և կունօրինեն անոր երթն ու առաքելությունը:

Ծնորհակալության խոսքով պիտի շնորհավորել ճառ անոր խմբագիրները, հատկապես ծրաջան ու քաղցրախոս պրն. Արթուն Հատիտյանին:

Բարի երթ, սիրելի «Էջմիածին»:

ԱՂՐԲԵԶԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ Տ. ՎԱՀԱՆ ԵՊՍ. ՏԵՐՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ

1868 թվականին երջանկահիշատակ Տ. Տ. Գևորգ Դ կաթողիկոսը ս. Էջմիածնում, ի շարս այլ կարևոր գործերի, հիմք դրեց ճառ «Արարատ» ամսագրին: Հագիլ «Արարատ» ամսագիրը բոլորել էր իր 50-ամյակը, երբ առաջին համաշխարհային պատերազմի թոհութոհի ավարտին՝ 1919 թ., հայ ժողովրդի շատ արծեքների հետ միասին կորցրին ճառ «Արարատ» ամսագիրը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հաղթական վերջին օրերին՝ 1944 թ. հունվարին, ս. Էջմիածնում ազգընտիր տեղակալ Նորին Ամենապատվություն տ. Գևորգ արքեպիսկոպոս Չորեքչյանը հիմնադրեց «Էջմիածին» ամսագիրը:

Մայր Աթոռի երկրորդ պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագիրն արժանավորապես փոխարինեց իր ճախորդին՝ «Արարատ»-ին, մեր օրերի եկեղեցու կյանքի ճերկա պայմաններում՝ բավարարելով հայ հավատացյալ ժողովրդի հոգևոր, հայրենասիրական պահանջները:

1946 թ. երբ ես, որպես ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի սան, ուսանում էի ս. Էջմիածնում, «Էջմիածին» ամսագիրը երկու տարեկան էր: Այսօր ես իրավունք ունեմ հպարտությամբ ասելու, որ ինչպես «Էջմիածին» ամսագիրը տարիների հետ աճեց, ես էլ աճեցի ս. Էջմիածնում ճրա հետ՝ սնվելով ճառ ճերից, և հետագայում դարճա ճրա 23-ամյա համեստ աշխատակիցը:

«Էջմիածին» ամսագրի 30-ամյա կյանքը և ճրա էջերում հրատարակված բազմաճան հոդվածները մեր եկեղեցու պատմության ու հայ բանասիրության

տեսակետից արժեքավոր են: Նրա մատուցած ծառայությունները մեր հոգևոր մշակույթի ուսումնասիրության ուղղությամբ գնահատելի և ուսանելի են: Ամսագիրը լայնորեն արձագանքել է Մայր Աթոռի, միաբանության, հոգևոր ճեմարանի և մեր բոլոր թեմերի կյանքին և գործունեությանը:

«Էջմիածին» ամսագրի կատարած դերը նաև խաղաղության պաշտպանության սրբազան գործում, Հայոց Հայրապետի թելադրությամբ և օրհնությամբ, արժանի է գնահատանքի:

«Էջմիածին» ամսագրի էջերում լայնորեն արձագանք են գտել նաև ս. Էջմիածին-հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունները, ինչպես նաև հայրենիքի վերածնունդն ու մեր ժողովրդի հոգևոր, մշակութային զարթոնքը բոլոր բնագավառներում:

Մեր սրտի և հոգու պարտքն է՝ մեր երախտագիտությունը հայտնել ամսագրի նախկին և այժմյան խմբագիրներին, որոնք ամեն ինչ արին, որպեսզի ամսագիրը միշտ բարձր մնա իր առաքելության վրա:

Հազար արև և օրհնություններ «Էջմիածին» ամսագրին: Վստահ ենք և հավատում ենք, որ քանի կա հայոց վերածնված մայր հայրենիքը, կանգուն ու պայծառ է հավիտենական ս. Էջմիածինը և կենդանի է հայ ժողովուրդը, պիտի ապրի ու հարատևի նաև մեր պաշտելի ամսագիրը՝ «Էջմիածին»-ը, քանզի նրա արմատները հարազատ Արարատյան դաշտում խորն են այնպես, ինչպես ս. Էջմիածնի տաճարի հաստահեղույն օրհնյալ հիմքերը:

Ողջո՛ւյն և փա՛ռք «Էջմիածին» ամսագրի 30-ամյակին:

ԾԻՐԱԿԻ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ Տ. ՆԱՐԵԿ ԵՊՍ. ԾԱՔԱՐՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ

Երախտագիտությամբ ենք դիմավորում Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակության 30-ամյակը ոչ միայն որպես հոգեվոր-իմացական սննդամատակարարի, այլև հոբելյարի:

Մեր որդիական երախտագիտությունն ամենից առաջ երջանկահիշատակ Տ. Տ. Գևորգ Զ հեռատես և բանիմաց Հայրապետին, որի ազգընտիր տեղակալության շրջանին, 1944 թվականի հունվարից, սկսվել է հրատարակվել այս պարբերաթերթը՝ որպես «Պաշտօնական ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյ ս. Էջմիածնի»:

Մայր Աթոռի առաջին պաշտոնաթերթ «Արարատ» ամսագիրը հրատարակվել էր 1868—1919 թվականներին: 1944 թվականից իր վերագարթոնքն էր ապրում Մայր Աթոռ ս. Էջմիածինը: Վերածնվում էր նաև Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթը, որն իր նոր թափը ստացավ մանավանդ Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի արժանավոր գահակալությունից հետո: Այս հաճելի առիթով մեր երախտագիտությունն ու շնորհավորանքը և որդիական հարգանքը նաև մեր սիրելի Հայրապետին Հայոց:

Հոգևոր-եկեղեցական կյանք, հայրենասիրություն, Էկումենիզմ, խաղաղություն, պատմա-բանասիրական, գրական ու երաժշտական և այլ բազում ընդգրկումներ,—ահա ինչ բովանդակությամբ և մտահորիզոնով ամեն ամիս ներկայանում է մեզ «Էջմիածին» ամսագիրը, որին մենք սպասում ենք անհամբերությամբ և ընթերցում գերագույն հաճությամբ: Այն մեկ աղոթք է, մեկ՝ հայրապետական պատգամ, օրհնություն ու կոնդակ, մեկ՝ պատմություն, մեկ՝ Մայր Աթոռ, մեկ՝ եկեղեցական թեմերի կյանք ու գործունեություն, սփյուռք՝

իր հաջողություններով և մտահոգություններով, նաև հոգևոր ճեմարանի առօրյա և նրա սաների առաջին գրական-բանասիրական թղթակցություններ ու հաճախ հայոց մշակույթի և պատմության անդաստանի կարկառուն դեմքերի և պատմական իրադարձությունների հոբելյանական հանդիսություններ:

«Էջմիածին» ամսագիրը պայծառ տարեգրությունն է Մայր Աթոռի և մեր եկեղեցու ու ժողովրդի վերջին 30 տարիների կյանքի և գործունեության:

Ս. Էջմիածնի պաշտոնաթերթը հոգևոր կամուրջ է նաև հեռավորի և մեր-ձավորի միջև, Մայր Աթոռ ու Էջմիածնի և միջառնակայան մյուս Աթոռների, ձախերի, հայրենիքի և սփյուռքի միջև: Ամսագիրն իր շուրջն է բոլորում և՛ ընթերցողներին, և՛ հավատացյալներին՝ բաշխելով նրանց Ավետարանի առատ լույսն ու հայրենասիրության ճշմարիտ ոգին:

Որպես եկեղեցու մեկ սպասավորը, մենք հպարտ ենք իրենով՝ Մայր Աթոռ ու Էջմիածնի «Էջմիածին» պաշտոնաթերթով: «Հատուցեք իրաքան-չիր զպարտս... և մի ումեք պարտապան գտանիցիք, բայց զմիմեանս սիրելու» (Հռոմ. ԺԳ. 7—8):

Մեր գնահատանքի խոսքը նաև ամսաթերթի ինչպես առաջին և հարգելի խմբագիրներ պրոֆ. Ա. Առաքելյանին, Լևոն Կիսիբեկյանին և պրոֆ. Աշոտ Աբրահամյանին, այնպես էլ և Աթոռն Հատիտյանին, որը 1956 թվականի հուլիսից մեծ սիրով և բանիմացությամբ խմբագրում է ամսագիրն ու ձեռնհաս տրեմ դեկավարում Մայր Աթոռի հրատարակչական ամբողջ գործը մեծ արդյունավորությամբ:

«Էջմիածին»-ի հիմքն ամուր է և հորիզոնը՝ բաց: Մենք հավատում ենք, որ հետապնդել էլ «Հրամանա Տ. Տ. Վազգենի Առաջնոյ Վեհապետ և Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց» և գործակցությամբ խմբագրի ու մասնակցությամբ խմբագրական մարմնի անդամների, նա միշտ մնալու է նվաճված բարձրության վրա, որպես Հայոց Հայրապետի կենդանի ձայնն ու խոսքը, որպես կրոնա-բարոյական և պատմա-բանասիրական ամսագիր շարունակելով նաև իր լույսը սփռելու հայ հավատավոր հոգիների և մտքերի վրա՝ ջերմացնելով բոլորին:

Հանուն Ծիրակի թեմի, մեր ջերմ շնորհավորանքները և ողջույններն ամսագրի 30-ամյակին, խմբագիր Աթոռն Հատիտյանին, որն իր սիրտն ու հոգին դրած ունի աշխատանքի մեջ, ծրագրում խմբագրական մարմնին, ամսագրի հոգևորական ու աշխարհական բոլոր աշխատակիցներին, «Էջմիածին»-ն այդպես գեղեցիկ ձևավորող նկարիչներին, Մայր Աթոռի տպարանի աշխատողներին, բոլորին, բոլորին:

Բազում հոբելյաններ նաև քեզ, սիրելի իմ «Էջմիածին», և օրհնություններ քեզ Ծիրակի թեմից, որն ամեն ամիս անհամբերությամբ սպասում է հերթական համարիդ հրատարակությանը:

Կեցցե՛ք երեսնամյա «Էջմիածին»-ը:

Որպես վերջաբան, սիրելի «Էջմիածին»,

«Թույլ տուր ինձի,

Մեծ ակումբիտ, անհուն մոնազ,

Քեզ քերելու երախտիքի

Խաչքունն այս ջինջ

Ոսկի արտեն ցորեններու,

Չոր օր մը դուն, ափով արդար,

Ցանեցիր մեր հոգիներուն»:

(Եղիվարդ, Ս. Մեսրոպ, Երուսաղեմ, 1962, էջ 112):

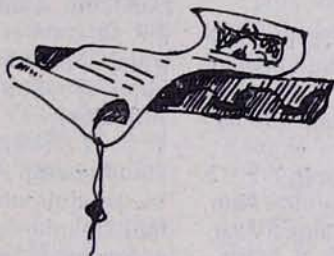
ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ Տ. ԳԵՎՈՐԳ ԵՊՍ. ՍԵՐԱՅԴԱՐՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ

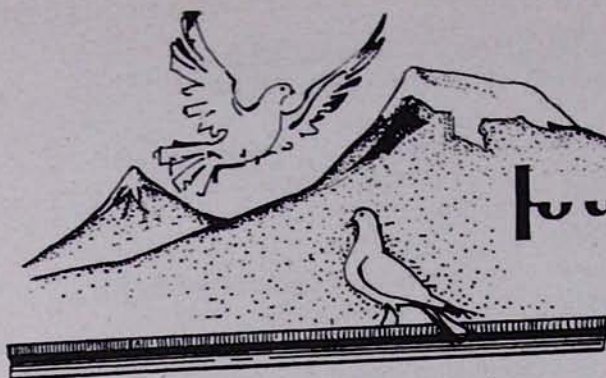
Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին ամբողջ հայության ուշադրությունը սևեռված էր ս. Էջմիածնի աղոթքներին՝ «Վասն հայրենեաց ազատագրության և խաղաղության ամենայն աշխարհի»: Հայոց աղոթքն ընդունվեց և կամոքն Աստուծո «Սասունցի Դավիթ» տանկային շարասյունը հայոց քաջորդիներով ու եղբայրական ժողովուրդների արիական ջանքերով մաքրեց հայրենի հողը թշնամիներից:

Ահա այս ծանր տարիներին հիմնվեց «Էջմիածին» ամսագիրը, որն առաջին ավետաբերներից մեկը եղավ՝ հայ ժողովրդին տալով հաղթության և խաղաղության ավետիսը:

Երեսուն խաղաղ տարիներ են անցել այն օրվանից: Եվ այսօր, տոնելով «Էջմիածին» ամսագրի 30-ամյակը, ցանկանում ենք մորանոր հաջողություններ խաղաղ պայմաններում առավել պայծառանալու հավատավոր հայի որոնող միտքն ու զարկերակը հանդիսացող «Էջմիածին» ամսագիրը:

Բարձր գնահատելով «Արարատ» ամսագրի շարունակությունը հանդիսացող «Էջմիածին» ամսագրի 30-ամյա գործունեությունը, ցանկանում ենք ամսագրի բոլոր աշխատակիցներին մորանոր հաջողություններ՝ հոգևոր, հայրենասիրական, խաղաղասիրական ոգու ամրապնդման բարձր գործունեության մեջ:

Խաղաղության Հասար

ՆԱՐԵԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՇԱՔԱՐՅԱՆ

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ «ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԷԶԵՐՈՒՄ

Խաղաղության պաշտպանության հարցն արդիականության կարևորագույն խնդիրներից մեկն է, որն արդարորեն հուզում է ամբողջ մարդկությանը, այդ թվում ման քրիստոնեական աշխարհը համայն:

Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագիրը խաղաղության պաշտպանության հարցը համարել է իր սրտին մոտ խնդիր և իր էջերը լայնորեն տրամադրել այդ կենսական հարցի պաշտպանությանը:

Խաղաղությունն Աստուծո կամքն է և ուխտն աշխարհի և մարդկության հետ. «Ուխտ իմ որ ընդ մեա, ուխտ կենաց և խաղաղության» (Մատթեա Բ 5):

Հայաստանյայց եկեղեցին, Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի գլխավորությամբ, հասկանում է, թե ինչ են նշանակում խաղաղության պաշտպանությունն ու նրա կարևորությունը և անհրաժեշտությունը ման մեր ժողովրդի կյանքում:

Հայրենական պատերազմից հետո, երբ սկիզբ առավ խաղաղության պաշտպանության շարժումը, Մայր Աթոռը և Հայոց Հայրապետները ջերմորեն մասնակցել են հանուն խաղաղության պաշտպանության կատարված միջազգային, միջեկեղեցական համագումարներին, ասել հոգուտ խաղաղության իրենց կենդանի խոսքը:

Այդ խոսքը եղել է սուրբ Ավետարանի խաղաղության երկնապարզ Կատգամների ճշմարիտ արտահայտությունը:

«Էջմիածին» ամսագրում տպագրվել են Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետների՝ հոգուտ խաղաղության պաշտպանության արտասանած ճառերը, նրանց ելույթները միջազգային բեմերից՝ խաղաղությանը նվիրված:

Տ. Տ. Գևորգ Զ և Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետները հաճախ անձամբ մասնակցել են խաղաղության կոնֆերանսների՝ ի գլուխ հայ եկեղեցու պատվիրակությունների: Խաղաղության այդ համագումարներին իրենց կարևոր մասնակցությունն են բերել ման սփյուռքի հայ եկեղեցու բարձրաստիճան երկայացուցիչները:

«Էջմիածին» ամսագիրն իր էջերում հաճախ իր խմբագրականներով անդրադարձել է խաղաղության պաշտպանության հարցերին: Հիշենք խաղաղության ի նպաստ ամսագրի բազում խմբագրականներից մի քանիսը:

Խաղաղության պատգամը (1952, Ա 3).

Վասն խաղաղության ամենայն աշխարհի (1952, Գ 13).

Հայ եկեղեցին խաղաղության համար պայքարի ճակատում (1952, Ե 7).

Հանուն խաղաղության (1955, Ե 3).

Վասն խաղաղության ամենայն աշխարհի (1959, է 3).

Հանուն խաղաղության (1960, Ը 3).

Եւ լերկիր խաղաղութիւն (1961, է 3):

Խաղաղության համաշխարհային վեհա-
ժողով Մոսկվայում (1962, Ը 3).

Կյանքի և խաղաղության ուխտը (1964,
Ը—Թ 19).

Խաղաղությունը Աստուծո կամքն է (1969,
Ը—Ը 3).

Խաղաղությունը Աստուծո պարգևն է և
մարդկության կամքը (1973, ԺԱ 3):

«Էջմիածին» ամսագիրը Խաղաղության
պաշտպանության ճակատում վերնագրի
տակ տարիներ շարունակ, 1949 թվականից
սկսած, հատուկ էջ է բացել մասն հանգամա-
նորեն ներկայացնելու համար մայր հայրե-
նիքում և մեր հանրապետության սահման-
ներից դուրս խաղաղության համար տարվող
բոլոր ջանքերի ու միջազգային կոնֆերանս-
ների նյութերի հրատարակումով:

Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթը, խոսելով
խաղաղության պաշտպանության հարցերի
մասին, միաժամանակ մտահոգված է եղել
հայ ժողովրդի և մեր եկեղեցու, մեր վերա-
ծնված Հայոց աշխարհի անվտանգության,
ապահովության ու խաղաղության հարցե-
րով:

1949 թ. Ստոկհոլմի խաղաղության
պաշտպանության կոնֆերանսի կոչով
սկիզբ առավ խաղաղության պաշտպանու-
թյան համաշխարհային շարժումը: Այդ
շարժման անդրանիկ կոչը լայն արձագանք
գտավ մաս հայ հավատացյալ ժողովրդի
սրտում: Հայաստանյայց առաքելական եկե-
ղեցին, Ամենայն Հայոց Հայրապետության
թելադրությամբ և գլխավորությամբ, իր
խաղաղասիրական ձայնը միացրեց՝ աշ-
խարհում խաղաղություն պահանջող բարի
կամքի տեր բազմամիլիոն մարդկանց ձայ-
նին:

Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցին
խաղաղության շարժման ստեղծման առա-
ջին իսկ օրից իր գիտակից և դրական վե-
րաբերմունքն է արտահայտել հոգուտ այդ
շարժմանը, որովհետև հայ եկեղեցին միշտ
էլ խաղաղության կողմնակից է եղել իր ողջ
պատմության ընթացքում: Հայ ժողովրդի և
հայ եկեղեցու համար հարցերի հարցն է
խաղաղության պաշտպանության անհրա-
ժեշտությունը: Խաղաղությունն Աստուծո
կամքն է և պատգամը: Աստուծո ուխտը
աշխարհի և մարդկության հետ՝ կյանքի և
խաղաղության ուխտ է. «Ուխտ իմ, որ ընդ
մեզ կենաց և խաղաղութեան» (Մատթ Բ 5):

Այս մտածումների լույսի տակ 1949 թվա-
կանին խաղաղության պաշտպանության ի

նպատակ է. Էջմիածնից հնչեց Գևորգ Զ եր-
ջանկահիշատակ Հայոց Հայրապետի ձայ-
նը. «Մենք այսօր իրավունք չունենք լռելու,
երբ համայն մարդկության ապագա ան-
վտանգությունը և խաղաղ կյանքի խոստու-
մը ենթակա են վտանգի, և տևական պատե-
րազմից հոգևած մարդկությունը կանգնած
է նոր պատերազմի, նոր թշվառությանց ա-
ռաջ: Մենք այսօր իրավունք չունենք լռե-
լու, այլ պարտավոր ենք հանդես գալու և
ուժգնապես բողոքելու պատերազմի դեմ,
որը հակասում է համարյա ամբողջ մարդ-
կության դավանած կրոնների սիրո և եղ-
բայության գաղափարին, մարդկության
դավանած բարոյական սկզբունքներին և
շահերին»:

Նույն թվականի ապրիլին Գևորգ Զ կա-
թողիկոսը հատուկ գրությամբ դիմում էր
հայ եկեղեցու նվիրապետական մյուս Աթոռ-
ներին՝ Տանն Կիլիկիո Գարեգին կաթողի-
կոսին, Երուսաղեմի և Կ. Պոլսի հայոց
պատրիարքական Աթոռներին, բոլոր թեմա-
կալ առաջնորդներին և կոչ էր անում. «Ըստ
ամենայնի գորավիզ լինել խաղաղության
կողմնակիցների համաշխարհային խորհրդ-
դին, հնչեցնել իրենց ձայնը բոլոր նրանց
դեմ, որոնք ձգտում են նոր պատերազմ
հրահրել, և միացնել իրենց ձայնը բոլոր
նրանց ձայներին, որոնք իրենց աստվածա-
հաճո գործողություններով ձգտում են կա-
սեցնել մարդկության գլխին կախված նոր
արհավիրքը» («Էջմիածին», 1950, Գ—Դ
3):

Այդ նույն օրերին Գևորգ Զ կաթողիկոսն
Արևմտյան Եվրոպայի թեմերի հայոց հայ-
րապետական պատվիրակ տ. Արտավազդ
արքեպիսկոպոս Սյուրմեյանին հանձնարա-
րում էր Մայր Աթոռի, հայ եկեղեցու և հայ
ժողովրդի անունից հանդես գալ Փարիզում
գումարված խաղաղության կողմնակիցների
առաջին կոնֆերանսում և ջերմորեն պաշտ-
պանել նրա խաղաղասիրական միջոցառում-
ներն ու իդեալները. «Հայաստանյայց առա-
քելական եկեղեցին,—գրում էր Գևորգ
Զ-ը,—հավատարիմ իր ավանդական սկզբ-
բունքներին, իր ձայնն է բարձրացնում խա-
ղաղության օգտին և անվերապահ միանում
է խաղաղության կողմնակիցների համաշ-
խարհային ասամբլեայի մշտական կոմիտեի
Ստոկհոլմի նստաշրջանի բանաձևերին:
Պատերազմ՝ նշանակում է միլիոնավոր
մարդկանց մահ, շեն քաղաքների և մշակու-
թային արժեքավոր ստեղծագործությունների
ոչնչացում: Խաղաղություն՝ նշանակում է
ապրել, ստեղծագործել և երջանիկ կյանք
վարել: Հայ ժողովրդիդ, որը պատմական
անցյալում լիապես ճաշակել է պատերազմի
դառնությունը, որ՝ առաջին համաշխարհա-

յին պատերազմում մեկուկես միլիոն զոհ է տվել և երկրորդ հայրենական պատերազմում իր հարազատների և բազմաթիվ սիրատուն զավակների կորուստն է ողբացել, խաղաղություն է պահանջում»:

1950 թվականի ապրիլի 12-ին Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի Գերագույն հոգևոր խորհուրդը ևս իր ձայնն էր բարձրացնում հանուն խաղաղության պաշտպանության:

1950 թ. հունիսի 29-ին Գևորգ Զ կաթողիկոսը հայրապետական իր համաձայնությունը տվեց Հայկ. ՍՍՀ խաղաղության կողմնակիցների հանրապետական հանձնաժողովի ատոմային զենքն արգելելու ստորագրությունների հավաքման որոշմանը և նույն տարվա հուլիսին առանձին մի պատգամավորություն ուղարկեց Չեխոսլովակիա՝ Լուգաշովիցայում գումարված քրիստոնեական եկեղեցիների ներկայացուցիչների կոնֆերանսին՝ Էջմիածնի միաբան տ. Ռուբեն արքեպիսկոպոս Դրամբյանի գլխավորությամբ:

1950 թ. օգոստոսի 5-ին Վրաստանի մայրաքաղաք Թբիլիսիում հրապարակվեց Մոսկվայի և համայն Ռուսիո Պատրիարք Ս. Ալեքսիի, համայն Վրաց Պատրիարք-

կաթողիկոս Տ. Կալիստրատի և Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ-ի միաձայն դիմումը՝ ուղղված քրիստոնյա աշխարհին՝ պայքարելու հանուն խաղաղության:

Քրիստոնեական երեք եկեղեցիների պետերի սույն կոչը լայն արձագանք գտավ նաև հայ հավատացյալ ժողովրդի մեջ, ինչպես նաև հայ հոգևորականության բոլոր խավերում:

Այդ օրերին Ռուսիկիայի հայոց ստաջնորդ տ. Վազգեն եպիսկոպոս Պաճյանը, այժմյան Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը, արտահայտելով ափսոսքի ողջ հայ հոգևորականության մտահոգություններն ու իղձերը, գրում էր Գևորգ Զ կաթողիկոսին. «Մխիթարության և ոգևորության զգացումներով տոգորվեցալ իմ և մեր հավատացյալների հոգիները՝ կարդալով այն արտաշարժ կոչը, որ օգոստոսի 5-ին Ձերդ Վեհափառությունը, համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսիի և համայն Վրաց կաթողիկոս Կալիստրատի հետ միասնաբար ուղղած էք աշխարհի բոլոր քրիստոնյաներուն խաղաղության պաշտպանության, ընդդեմ բոլոր անոնց, որոնք դավեր կնկույթեն ժողովուրդներու կյանքի խաղաղ զարգացման դեմ» («Էջմիածին», 1950, Թ 27):

Նույն թվականի հոկտեմբերի 12-ին Մոսկվայում գումարվող խաղաղության կողմնակիցների համամիութենական կոնֆերանցիայի պատգամավոր ընտրվեց Գևորգ Զ-ը Մոսկվայի Հայաստանի ժողովրդի կողմից: Այնուհետև կոնֆերանսում նա ընտրվեց խաղաղության պաշտպանության սովետական կոմիտեի անդամ և կոնֆերանսում ունեցած իր պատմական ելույթում շարադրեց խաղաղության նկատմամբ քրիստոնեական սկզբունքը Սվետարանի պատգամների լույսի տակ՝ դատապարտելով պատերազմը և շեշտելով. «Պատերազմի հրձիգները ի՞նչ բարոյական իրավունք ունեն մարդու՝ այդ բարձրագույն էակի կյանքի հետ խաղալու»:

Այնուհետև, հետագա տարիներին, մինչև իր մահը, 1954-ի մայիսը, Գևորգ Զ կաթողիկոսը միշտ մասնակցեց խաղաղության ի նպաստ գումարված կոնֆերանսներին և իր ձայնը բարձրացրեց քրիստոնեական լավատեսությամբ այն մասին, որ «կգա ժամանակ, երբ պատերազմի միտքն ու ծրագիրը կմեղմեն և կանւանան, և մարդկությունը կազատվի օղոս մղձավանջից և կհանգրտանա»:

1955 թվականից սկսած հայ եկեղեցու նոր Հայրապետը՝ Տ. Տ. Վազգեն Ա-ն, անշեղորեն և ավելի մեծ արդյունավորությամբ ու երիտասարդական կորովով շարունակում է իր նախորդի նաև խաղաղասիրական ու

մարդասիրական գործունեությունը՝ հոգուտ խաղաղության:

Հայոց ալժմյան կաթողիկոսի 20-ամյա գործունեության մեջ խաղաղության պաշտպանության հրամայականը և ճշմարիտ հայրենասիրությունն իրար լրացնող երկու լուսավոր և իրավ սկզբունքներ են Ավետարանի խաղաղության պատգամի և քրիստոնեական մարդասիրության լույսի մեջ պայծառացած:

1959 թ. հուլիսի 15-ին Հայոց Հայրապետը ջերմագին ուղերձ է հղում Ստոկհոլմի խաղաղության համաշխարհային կոնֆերանսին՝ ճշելով. «Համուն հայ եկեղեցվո և մեր հավատացյալ ժողովուրդին մենք ի սրտե կմաղթենք ձեզ լիակատար հաջողություն ի միխթարություն և հուրախություն բոլոր ժողովուրդներու: Մենք ևս, ոգեշնչված նույն խղճանքով, բոլոր եկեղեցիների կողքին, կոչ կընենք պատություններու մեծարգո դեկավարներուն լսել համայն մարդկության խղճի ձայնը և սրբությամբ պահպանել խաղաղության աստվածառաք պատգամը, արգիլել ամեն տեսակի ատոմական զենքերու գործածություն և փորձարկումներ ու աշխարհի վրա վերջնականապես հաստատել վիճելի հարցերը փոխադարձ հասկացողությամբ և արդարությամբ լուծելու փրկարար և կենարար կանոնը:

Ամեն բանի մասին կարելի է տարակարծիք ըլլալ և վիճիլ. խաղաղությունը, սակայն, վեր պետք է ըլլա ամեն վեճն և դառնա բոլորին համար մտածելու և գործելու գերագույն կանոն՝ ամեն տեսակի հարցերը լուծելու:

1959 թ. մայիսի 26-ին Հայոց Հայրապետը Մոսկվայում մասնակցում էր խաղաղության պաշտպանության սովետական կոմիտեի համագումարին, ուր հանդես էր գալիս բովանդակալից ճառով՝ ճշելով. «Խաղաղությունը կյանքի առողջ և ստեղծարար ուժերու ներդաշնակորեն զարգացող գոյավիճակն է արդարության լույսի տակ: Մեր օրերուն, երբ մարդու հանճարը թոփչք է առած նվաճելու համար նյութական տիեզերքը ամբողջ, մինչև արև՝ աղբյուրը լույսին, ինչքան հրաշալի պիտի ըլլար տեսնել հաղթանակը նույն մարդու քարոյական հանճարին, նվաճումը արդարության և խաղաղության լույսին, որ դարեր առաջ շողաց հավատքի և հույսի քարձուներեն՝ աշխարհին քերելով պատգամը Աստուծո. «Յերկիր խաղաղութիւն և ի մարդիկ հաճութիւն»:

1959 թ. հոկտեմբերի 13-ին Հայոց Հայրապետը ս. Էջմիածնից ողջույնի խոսք էր ուղղում, հոգուտ խաղաղության, ՍՍՀՄ Միահստրների սովետի նախագահին և ԱՄՆ-ի պրեզիդենտին՝ ճշելով. «Մենք ի մասնավոր

րի կողջունենք Սովետական Միության մեծարգո վարչապետին և Միացյալ Նահանգաց մեծարգո նախագահին, որոնք պատմական այս օրերին կպատրաստվին համայն մարդկության մատուցելու բոլոր ժամանակներու մեծագույն և ամենաթանկագին՝ ընծան՝ խաղաղությունը, ամբողջական և տևական խաղաղություն՝ բոլոր ժողովուրդներուն, բոլոր երկիրներուն:

Պատերազմ գոծող մուսլ ամպերը տակավ ցրվում են ահա, և մարդկային կյանքի երկնականաբար սկսում է պայծառանալ»:

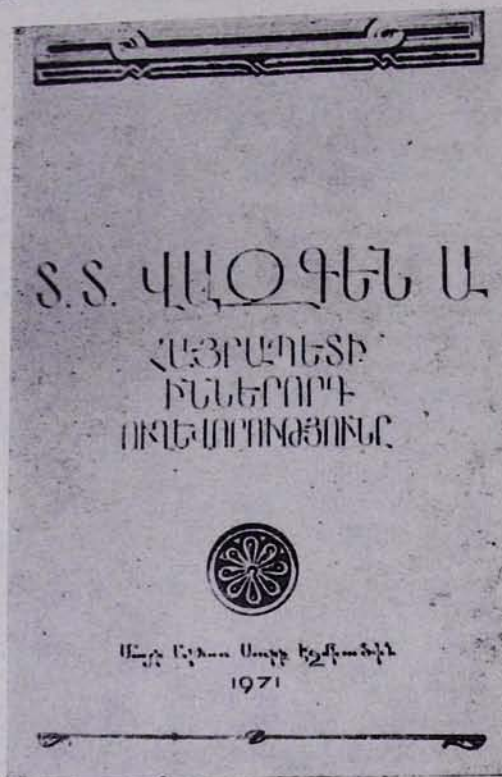
1961 թ. հունիսի 13-ին Հայոց Հայրապետը, ի գլուխ հայ եկեղեցու մի մեծ պատգամավորության, մասնակցում էր Պրագայի համաքրիստոնեական համաշխարհային խաղաղության կոնգրեսին, ուր հանդես էր գալիս հունիսի 14-ին «Խաղաղություն և քրիստոնեական արդարություն» թեմայի շուրջ բովանդակալից ճառով՝ ճշելով. «Անտարակույս, առանց արդարության, մարդկային անհատի և հավաքականության համար կարելի չէ ապահովել կյանքի մեջ խաղաղ գոյավիճակ: Խաղաղությունը կյանքի առողջ և շինարար ուժերի, ժամանակների հոլովույթով հետզհետե վերանորոգվող ու զարգացող ուժերի ներդաշնակ գոյավիճակն է՝ արդարության քարոյական օրենքի լույսի տակ... Այսպես է, որ կարելի կլինի ստեղծել մարդկային կյանքի մեջ արդար հարաբերություններ և արդար պայմաններ»:

Հետագա տարիներին ևս Հայոց Հայրապետի համաձայնությամբ Մայր Աթոռի զանազան պատգամավորություններ միշտ մասնակցել են Պրագայի և այլուր կայացած խաղաղության համաքրիստոնեական կոնֆերանսներին և ասել իրենց խոսքը՝ ի պաշտպանություն խաղաղության:

1962 թ. հուլիսի 13-ին Հայոց Հայրապետը Զագորսկում մասնակցում էր ընդհանուր զինաթափման և խաղաղության պաշտպանության հարցերին նվիրված համաշխարհային մեծ համագումարին, ուր հանդես էր գալիս դարձյալ մեծ ճառով՝ ճշելով, «Քրիստոնեությունը ինքը խաղաղության և մարդասիրության մի առաքելություն է մարդկային աշխարհի մեջ: Հետևաբար, երկյուղի և անստուգության մեջ տառապող այսօրվա մարդկությանը՝ պարտինք մանավանդ մենք՝ հոգևորականներս, ցույց տալ խաղաղության և ամբողջական զինաթափման ճանապարհը: Ատոմական դարաշրջանի պայմանների մեջ այլևս կարելի չէ քրիստոնեյա լինել, մարդ լինել և խաղաղության դատին պաշտպան չհանդիսանալ և չգործել խաղաղության հաղթանակի համար:

Ոչ մեկ ընկերային, քաղաքական, ազգային կամ միջազգային հարց այլևս կարելի

չէ լուծել պատերազմով: Պատերազմի հնարավորությունը պետք է մարդկային կյանքի մտածումից դուրս վանել իբրև միջազգային իրավունքի գերագույն կանոն:

1965 թ. հուլիսի 12-ին Հայոց Հայրապետը, դարձյալ ի գլուխ հայ եկեղեցու մի մեծ պատգամավորության, մասնակցում էր Հելսինկիի խաղաղության համաժողովին, որը գումարվել էր՝ քննարկելու համար խաղաղության հարցի բոլոր կողմերը համաշխարհային մերկա պայմանների մեջ, մանավանդ Վիետնամում բորբոքվող պատերազմի առնչությամբ: Այստեղ ևս Հայոց Հայրապետը հանդես եկավ խաղաղության պաշտպանության ի նպաստ մեծ ճառով՝ շեշտելով. «Ընդդիմանալ պատերազմին, կնշանակե հպատակիլ Աստուծո կամքին: Մարդկությունը կրնա և պետք է ապրի առանց պատերազմների»:

Միջեկեղեցական և միջպետական հանդիպումների ժամանակ և միջազգային ամբիոններից, խոսելով խաղաղության մասին, Հայոց Հայրապետը չէր մոռանում նաև հիշել ու դատապարտել 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանությունը՝ հայկական Ապրիլյան եղեռնը, որին, ինչպես նշվեց, զոհ գնաց մեկուկես միլիոն հայություն, ցեղասպանու-

թյուն, որը, գաղափարապես և գործնականապես անպատիժ մնալով, դուր քացավ, ինչպես գիտենք, այլ զարհուրելի ցեղասպանությունների: «Իբրև գլուխ եկեղեցիի մը և կրոնապետը ժողովուրդի մը, որ անցյալի մեջ բազում անգամներ ահավոր ջարդերով զոհ գացած է ուրիշ պետություններու պատերազմներու ընթացքին և մանավանդ 1915 թ., մենք ջերմապես աղոթող ենք, որ այլևս ոչ մեկ տեղ աշխարհի վրա չկրկնվեն նման ողբերգություններ», — հայտարարել է Հայոց Հայրապետը 1968 թ. մայիսի 2-ին Նյու-Յորքում ՄԱԿ-ի դահլիճում պաշտոնական ընդունելության ժամանակ, ի ներկայության ավելի քան 20 պետությունների դեսպանների: Ահա թե ինչու, եզրակացնում է Հայոց Հայրապետը, «հայ եկեղեցին և մեր հավատացյալ ժողովուրդը, ս. Էջմիածնի գլխավորությամբ, հայրենիքում և արտաքինում, կանգնած է եղել և շարունակում է կանգնած մնալ հայ ժողովուրդի և հայրենիքի գերագույն իդեալի՝ խաղաղության պաշտպանության դիրքերում»:

1969 թ. սեպտեմբերի 27-ից հոկտեմբերի 2-ը Էջմիածնում գումարվեց հայ եկեղեցու եպիսկոպոսաց ժողովը՝ նախագահությամբ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի: Սույն ժողովին ներկա են եղել 25 արքեպիսկոպոսներ և եպիսկոպոսներ:

Եպիսկոպոսաց ժողովի օրակարգի կարելիոր հարցերից մեկն է եղել նաև «Հայաստանյայց եկեղեցին և աշխարհի խաղաղության ամրապնդումը» հարցը, որի մասին ընդարձակ զեկուցումով հանդես է եկել, հանուն ժողովի, Գերագույն հոգևոր խորհրդի ատենապետ և Էջմիածնի Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հայկազուն արքեպիսկոպոս Աբրահամյանը: Եպիսկոպոսաց ժողովը միաձայնությամբ ընդունել է խաղաղության պաշտպանության ի նպաստ հետևյալ բանաձև-կոչը.

«Մենք պատվեր կտանք մեր եկեղեցվո նպաստավորներուն և հավատացյալներուն արթուն և արտեռանդն կերպով պաշտպան կանգնիլ աշխարհի խաղաղության, ժողովուրդներու բարեկամության և պետություններու համերաշխ գործակցության դատին, իրավունքի, արդարության և ազատության նվիրական սկզբունքներու լուսինները»:

Ինչպես բովանդակ մարդկությունը, այնպես էլ հայ հավատացյալ ժողովուրդը հասկանում են խաղաղության պաշտպանության կենսական անհրաժեշտությունը: Ահա թե ինչու խաղաղության օգտին ծավալված շարժումը մեզ համար ևս ունի համաշխարհային նշանակություն և համաժողովրդական գործի բնույթ: Ահա թե ինչու նաև Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթը լայնորեն իր էջերն

էր արամադրում խաղաղության պաշտպանության հետ կապված ամեն մի իրադարձության:

Դարեր շարունակ մեր եկեղեցու կամարների տակ միշտ հնչել են խաղաղության օրհներգներն ու ալելույաները, և մեր պապերը երկյուղածորեն ու սրբությամբ աղոթել են՝ «Ձի լուեսցին պատերազմունք, դադարեսցին յարձակմունք թշնամեաց, տնկեսցի սէր և արդարութիւն ի յերկրի...», որպէսզի գալիք երջանիկ օրերին, ըստ Եսայի մարգարեի՝ «Եւ ձուլեսցեն գտուերն իւրեանց ի խոփս, և գտոինս իւրեանց ի մանգաղս, ոչ առնու ազգ յազգի վերայ սուր, և ոչ ևս ուսանիցին տալ պատերազմ» (Եսայի Բ 4):

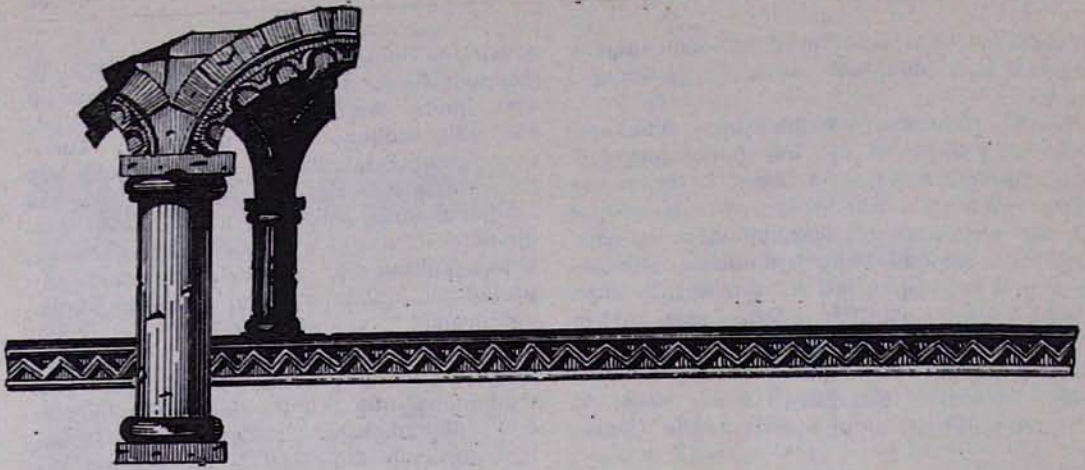
Մենք համոզված ենք, որ խաղաղությունը, սերն ու աշխատանքը կհաղթեն պատերազմին, և արդարությունն ու իրավունքը կդառնան խաղաղասեր ազնիվ ժողովուրդների սեփականությունը սուրբ:

1969 թվականի հուլիսի 4-ին ռուս եկեղեցու հոգևոր կենտրոն Ջագորսկում Վեհափառ Հայրապետը խաղաղության համաժողովի Իր ելույթում այդպես էլ նշել է. «Արդ, ջերմ եռանդով աղոթենք և Աստուծո ողոր-

մությունը հայցենք, որպէսզի պահպանվի խաղաղ համագործակցությունն աշխարհի վրա, բոլոր ժողովուրդների միջև: Չբավարարվենք սակայն միայն աղոթքով: Աստված պետք է տեսնե, որ մենք արժանի ենք Իր ողորմության: Մենք կենդանի գործով արդարացնենք զմեզ Աստուծո դատաստանի առջև: Զգանք և գիտակցենք, թե մենք, եկեղեցիներու և կրոնական հաստատություններու ղեկավարներս, պատասխանատւութեան բաժին ունինք այսօրվան ստեղծված այս վտանգավոր կացության առջև, հետևաբար նույն չափով գոնե պարտականությունը ունինք մեր կենդանի գործով միջամտելու, կանգնեցնելու համար պատերազմի մեքենան և վերացնելու համար բոլոր այն պատճառները, որոնք ժողովուրդներու միջև թշնամության և ատելության որոմը կցանեն:

Այս գիտակցությամբ և հավատով է գործել և աշխատել նաև «Էջմիածին» ամսագիրը՝ իր գործոն մասնակցությունը բերելով խաղաղության դատի պաշտպանությանը՝ առաջնորդվելով նաև մեր եկեղեցու, մեր ժողովրդի և մեր վերածնված մայր հայրենիքի գերագույն շահերով:

ԵԶՆԻԿ ԱԲԵՂԱ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ՀԱՅ ԴԱՎԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ «ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԷԶԵՐՈՒՄ

Հայ եկեղեցին երկար դարերի մաքառումների հողակերտ մի պատմություն ունի: Այդ մաքառումների հիմնական էությունը կազմել են դավանաբանական զանազան հարցեր:

Այդ մաքառման շրջանին ստեղծվել է հարուստ ու արժեքավոր հայ դավանաբանական գրականությունը, որը սակայն, ցավոք սրտի, հիմնականում թաղված է պատմության քողի՝ մագաղաթյա և թղթյա ձեռագրերի մեջ և երբեմն խույ աղաղակում է իրեն քաժին ընկած այդ անարդարության համար:

30-ամյա «Էջմիածին» ամսագիրը, լինելով հայ եկեղեցու ղեկավար կենտրոնի պաշտոնաթերթը և միակ կրոնական ամսագիրը Հայաստանում, իր էջերում երբեմն տեղ է տվել արժեքավոր դավանաբանական հոդվածների և բնագրերի, որոնք և միշտ կենդանի են պահել հայ դավանաբանական գրականության բազմակողմանի ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը հայ հոգևորականների և աշխարհիկ գիտնականների գիտակցության մեջ:

Հայ դավանաբանական գրականությունը սկիզբ է առնում Ե դարի 30-ական թվականներին ու Սահակ-Մեսրոպյան գրական-մատենագրական, կրթական գործունեության

շրջանում: Հայ դավանաբանական գրականությունը, որը մեր եկեղեցական գրականության ամենահարուստ ճյուղերից մեկն է հանդիսանում, մաքառման ու պայքարի մի գրականություն է ոչ միայն ի պաշտպանություն հայ եկեղեցու ուղղափառության, այլ նաև հայապահպանման և հայ նկարագրի ինքնուրույնության:

Ե դարի հայ դավանաբանական մտքի ու քրիստոսաբանական մտածողության արժեքավոր էջերից են ու Սահակ Պարթևի, ու Մեսրոպ Մաշտոցի գրած թղթերը 431—440 թթ. հունաց Պրոկղ Պատրիարքին, Ակակիոս միտրոպոլիտին, ինչպես նաև Մովսես Խորենացու, Հովհան Մանդակունու և այլոց դավանաբանական թղթերն ու ճառերը:

Ե դարի 80-ական թվականներին հայերենի է թարգմանվում Ալեքսանդրիայի Պատրիարք և ուղղափառ միաբանության պարագլուխ Տիմոթեոս Կուզի «Հակաճառություն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի» ընդհանուր եկեղեցական գրականության մեջ դարագլուխ կազմող աշխատությունը, որով և պաշտոնապես հայ եկեղեցին Հովհան Մանդակունի կաթողիկոսի օրով (478—490) ճշտում է իր վերաբերմունքը ընդդեմ Քաղկեդոնի ժողովի: Երկար ժա-

մանակ Տիմոթեոս Կուզի «Հակաճառութիւն»-ը հայ հոգևորականի համար եղել է հզոր մի պատվար՝ մաքառելու և՛ նեստորականության, և՛ քաղեղոնականության դէմ:

Ը դարում հայ դավանաբանական գրականության պատմությունը թեակոխում է մի նոր դարաշրջան, երբ Դվինի Հայրապետանոցում կազմվում են երկու նշանավոր «Կնիք Հաւատոյ» և «Գիրք թղթոց» ժողովածուները:

Հետագա դարերում ևս հարուստ և արժեքավոր էջեր են արձանագրվել հայ դավանաբանական գրականության պատմության մեջ:

Ուրախությամբ պետք է արձանագրել, որ այդ պատմության առանձին հարցեր իրենց լուսաբանությունն են ստացել «Էջմիածին» ամսագրի էջերում:

Մեր այս հոդվածի նպատակն է ներկայացնել «Էջմիածին» ամսագրում տպագրված դավանաբանական բնույթի հոդվածներն ընդհանուր գծերով:

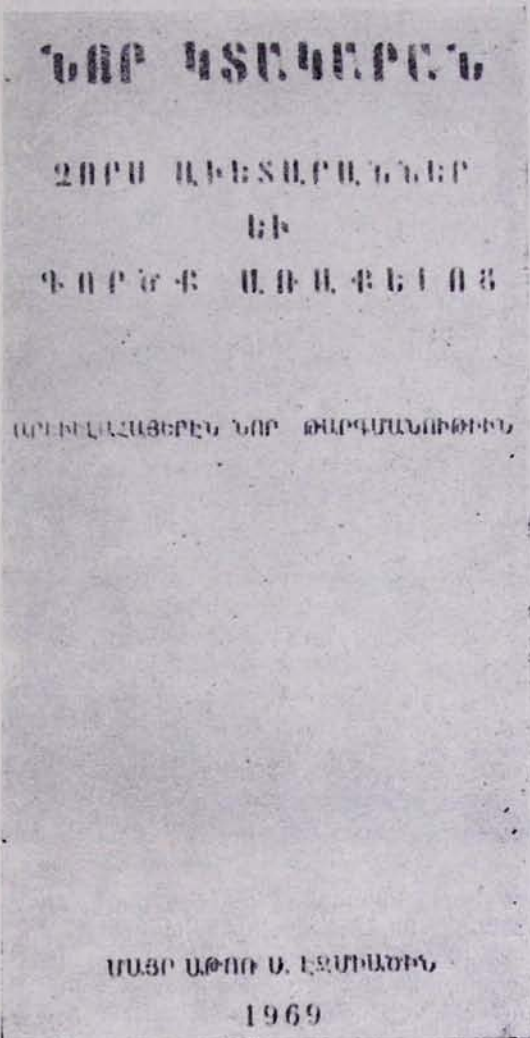
«Էջմիածին» ամսագրում հրատարակված դավանաբանական բնույթի առաջին հոդվածներից առանձին արժեք է ներկայացնում Լ. Մ. Մելիքսեթ-Բեկի «Մի փորձ «Գիրք թղթոց»-ի թերի մասերի վերականգնման ուղղությամբ» հոդվածը (1960, 2, 28—35):

Հայ մատենագրության մեջ «Գիրք թղթոց»-ը մեկն է մեծ հոշակ վայելող այն երեք ժողովածուներից («Գիրք թղթոց», «Կնիք Հաւատոյ», «Կանոնագիրք»), որոնք սկիզբ են առել Ե—Ը դարերում: Այս ժողովածուներից առաջին երկուսը մեզ են հասել մեկական հազվագյուտ ձեռագիր օրինակներով: «Գիրք թղթոց»-ի օրինակը, արտագրված 1298 թ. Կիլիկիայում, գտնվելիս է եղել Կ. Պոլսում՝ Անտոնյան հայ կաթողիկ վանքում, որի վրայից ընդօրինակվելով հրատարակվել է 1901 թ. Թիֆլիսում: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին «Գիրք թղթոց»-ի ձեռագիրը, ի թիվս այլ ձեռագրերի, փոխադրվում է Լիբանանի Զմմառի հայ կաթողիկ վանք, ուր և գտնվում է այժմ:

«Գիրք թղթոց»-ի հրապարակումից մի տարի հետո պարզվեց, որ թեև այդպիսի մի ընտիր պատմական աղբյուր թերի է հասել մեզ, սակայն հնարավոր է այդ պակասը լրացնել այլ ձեռագրերից: Այսպիսով հրատարակվում է Հ. Գյուլյանդաճյանի ««Գիրք թղթոց»-ի պակասները և նրանից դուրս մնացած թղթերը» վերնագրով հոդվածաշարը («Արարատ», 1902, էջ 560—569, 748—753):

Հոդվածագիրը, ժամանակին կազմելով Վրաստանի պետական թանգարանի հայե-

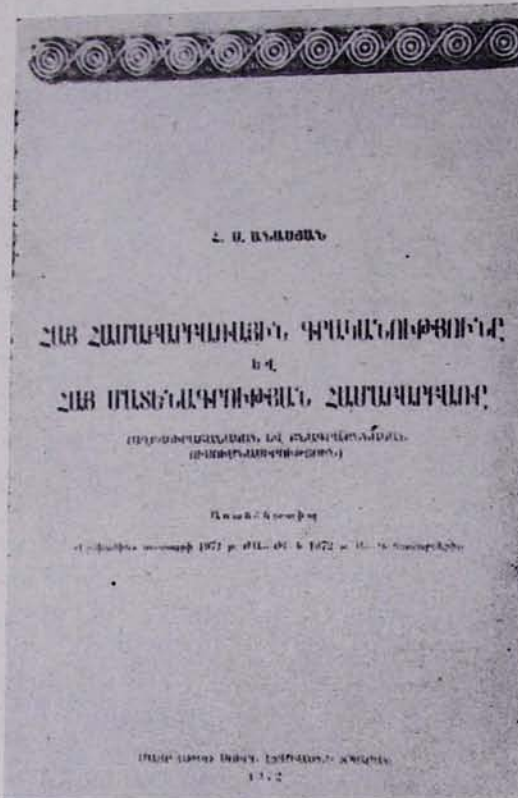
րեն ձեռագրերի ցուցակը, հայտնաբերում է 1316 թ. արտագրված մի ձեռագիր, որը մի տեսակ փորձ է «Գիրք թղթոց», «Կնիք հաւատոյ» և «Կանոնագիրք» կոչված հավաքածուների միաձուլման:

Լ. Մ. Մելիքսեթ-Բեկը այս հոդվածով մի նոր փորձ է կատարում՝ լրացնելու «Գիրք թղթոց»-ի թերի մնացած որոշ մասեր, ղստ իր հայտնաբերած վերոհիշյալ ձեռագրի տվյալների:

Ե դարի երկրորդ կեսի հայ դավանաբանական մտքի վերաբերյալ արժեքավոր մի հոդված է հրատարակում Ե. Տեր-Մինասյանը՝ «Ե դարի հայ եկեղեցու պատմության և գրականության մի քանի հանգուցային հարցերի շուրջը» վերնագրով (1962, Ե, 37—44, 2, 45—55):

Հողվածագիրը մատնանշում է մի քանի կարևոր հարցեր՝ կապված Ե դարի հայ եկեղեցու պատմության և գրականության հետ, որոնք մինչև այսօր դեռ չեն ստացել իրենց լուծումը և շարունակում են լուրջ վիճաբանության առարկա մնալ: Այդ հարցերը հետևյալներն են.

ա.—Հայոց եկեղեցին կամ թեկուզ նրա ականավոր ներկայացուցիչներից մեկը Ե դարում ընդունել է Քաղկեդոնի 451 թ. ժողովի որոշումները, և ընդհանրապես Քաղկեդոնի ժողովը որևէ դեր խաղացել է հայերի կյանքում Ե դարի երկրորդ կեսի ընթացքում:

բ.—Ինչպիսի՞ հակամարտ մտավորական հոսանքներ են եղել հայերի մեջ Ե դարի երկրորդ կեսին, և ի՞նչ խնդրի մեջ է եղել նրանց՝ հակամարտության էությունը, կամ այդ հակամարտության որևէ արտահայտություն հասել է մեզ:

գ.—Ի՞նչ աղանդներ են եղել Հայաստանում Ե դարում, և նրանք առհասարակ որևէ վտանգ ներկայացրել են հայոց եկեղեցու և ժամանակի մտավորականության և մտավոր շարժման համար:

դ.—Նեստորականների դեմ Հայաստա-

նում Ե դարում Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից սուր պայքար մղվել է իրոք, թե այդ պայքարը մեր ժամանակի բանասերների հերյուրանք ու գլուխ է, ինչպես կարծում և պնդում են ոմանք (Ս. Մալխասյանց և ուրիշներ):

ե.—Թադեոս առաքյալի շուրջ Հայաստանում կազմված և տարածված ավանդությունը ո՞ր ժամանակի գործ է. կարո՞ղ է այն կազմված լինել Ե դարի երկրորդ կեսին, շուրջ 470 թվականին, ինչպես պնդում է Ս. Մալխասյանցը:

զ.—Հայոց եկեղեցու Ե դարի պատմության համար ի՞նչ արժեք են ներկայացնում վրաց Արսեն կաթողիկոսի տված տեղեկությունները:

է.—Ի՞նչ կերպարանք կատանար ընդհանուր պատմական զարգացումը հայերի մեջ, եթե նրանք ընդունած լինեին Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները:

Ե. Տեր-Մինասյանը, առաջ քաշելով այս հարցերը, համառոտակի մի քանի կարևոր դիտողություններ է անում, որով այդ հարցերը ըստ հնարավորության ավելի լուսաբանություն են ստանում:

1987 թ. Դ համարում (էջ 50—55) տպագրվում է Հ. Մ. Բարթիկյանի «Իսահակ Անգեղոս կայսեր պատասխան նամակը հայոց կաթողիկոս Գրիգոր Տղային»:

Հեղինակը սույն հոդվածը հրատարակում է որպես փաստաթուղթ, որը ցույց է տալիս հայ եկեղեցու դերն ու նշանակությունը Արեւելքում Բյուզանդական Կայսրության շրջանին և այն քաղաքական ակնկալությունը, որ ուներ Բյուզանդիան հայ ժողովրդի դավանափոխության՝ եկեղեցական միության բողի տակ:

Հ. Մ. Բարթիկյանը նախ անդրադառնում է Գրիգոր Տղայի և Իսահակ Անգեղոս կայսեր ժամանակ տեղի ունեցած հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերություններին, դավանաբանական հողի վրա, ապա հրատարակում Իսահակ Անգեղոս կայսեր պատասխան նամակը հայոց կաթողիկոս Գրիգոր Տղային: Իսահակ Անգեղոսի պատասխան նամակի քաղաքական պատմության հարցերին վերաբերող առանձին հատվածներ հեղինակը թարգմանաբար հրատարակել էր «Բանքեր Մատենադարանի» 4-րդ գրքում: Գտնելով, որ նամակի՝ դավանաբանական հարցերին նվիրված մասը ևս հետաքրքրություն կներկայացներ հատկապես հայ եկեղեցու պատմությանը զբաղվող մասնագետներին, հեղինակը նպատակահարմար է գտել նամակը հայերեն թարգմանությամբ ներկայացնել ամբողջությամբ:

«Էջմիածին» ամսագիրը առանձին կարեւորություն է տվել հայ եկեղեցու դավանա-

բանությանը և այս նկատառումով վերահրատարակել և Ներսես Ծնորհալու «Սահմանք հաաստոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ... ի խնդրոյ աստուածասէր թագաւորին Հոռոմոց Էմանուէլի» գրութիւնը ըստ «Թուղթք միաբանութեան գրեալ առ Յոյն» վասն միութեան եկեղեցւոյ» (Էջմիածին, 1865, էջ 163—176) գրքի (1969, Բ, 34—39):

Ապա «Էջմիածին» ամսագրի էջերում ներկայացված է «Սահմանք հաաստոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ» թղթի աշխարհաբար թարգմանությունը, որ կատարել են հոգևոր ճեմարանի դասախոսներ Արթուր Հատիսյանը, Պարգև Ծախազյանը և Սամվել Անթոնյանը՝ տողատակում տալով մանրամասն ծանոթագրություններ (1969, Բ, 40—46):

«Վրթանես Քերթողը և պատկերամատուցությունը» վերնագրով մի հետաքրքիր հոդված է հրատարակել հոգևոր ճեմարանի դասախոս Երվանդ Մելքոնյանը (1970, Զ—Է, 86—97):

Հոդվածագիրը նախ ներկայացնում է պատկերամատուցությունը իբրև եկեղեցու ծոցում ծնված մի նշանավոր շարժում՝ տալով այդ շարժման առաջացման և զարգացման պատմությունը, և ապա ցույց տալիս հայ եկեղեցու դիրքավորումը այդ շարժման ներկայումս: Մենք ոչ թե պատկերներն ենք պաշտում, այլ նրանց վրա նկարված սրբերին ենք փառավորում և նրանցից բարեխոսություն խնդրում: Կորաքամակ պիտի չլինել նրանց առաջ և միայն նրանց վրա չդնել հույսը, ինչպես հեթանոսներն էին անում: Մենք խաչին և նկարներին երկրպագում ենք որպես միջնորդի՝ Աստուծո օգնությունը խնդրելու:

Հոդվածի Բ մասում հեղինակը ներկայացնում է Վրթանես Քերթողին իբրև նշանավոր եկեղեցական գործիչ և մատենագիր: Պետք է նշել, որ Երվանդ Մելքոնյանի սույն արժեքավոր հոդվածում, մեր վերջին ուսումնասիրությունների հիման վրա, որոշ անճշտություններ կան Վրթանես Քերթողի անձի վերաբերյալ՝ համարելով նրան և՛ կաթողիկոսական տեղապահ Դվիհում, և՛ Սյունյաց վարդապետարանի աշակերտ, և՛ Քչկանորդի, Ծաղնասար և Տերանց նվիրակ: Իրականում այս երեք տվյալները վերաբերվում են նույն ժամանակում ապրած և գործած երեք տարբեր Վրթանեսներին¹:

¹ Զ դարի երկրորդ կեսին և Է դարի սկզբներին հայ իրականության մեջ գործել են Վրթանես անունը կրող մի շարք նշանավոր անձինք: Զանազան հանգամանքներ հայ բանասերներից ոմանց առիթ են տվել շփոթելու միջանց հետ այս անձնավորություններին և հանգելու սխալ եզրակացությունների: ԺԳ դարի պատմիչ Ստ. Օրբելյանն իր «Պատմությունն

Հոդվածի Գ մասում հոդվածագիրը անդրադառնում է թղթի բովանդակությանը և նրա արժեքին: Սույն թուղթը հրատարակվել է երկու անգամ. առաջինը 1852 թ. Հ. Գ. Զարբհանյանի «Յաղագս բարեխոսութեանց սրբոց» գրքի հավելվածում, իսկ երկրորդը՝ 1927 թ. «Սիոն» ամսագրում (էջ 23—25, 61—63)՝ հրատարակությամբ Եղիշե պատրիարք Դուրյանի:

հանգին Սիսական» (Թիֆլիս, 1910, էջ 98) աշխատության մեջ խոսում է մի Վրթանեսի մասին, որ սնվել ու մեծացել է Սյունյաց վարդապետարանում, Պետրոս եպ. Սյունեցու շնչի տակ, և եղել է Սյունյաց եպիսկոպոս ու մահացել 580 թ.: Ժ դարի պատմիչ Ուխտանեսն իր «Պատմություն հայոց» (Վաղարշապատ, 1871, էջ 59) գրքում խոսում է մեկ ուրիշ Վրթանեսի մասին, որը սնվել ու մեծացել է Դվիհի կաթողիկոսարանում, գրել բազմաթիվ մատենագրական երկեր ու եղել կաթողիկոսական տեղապահ 604—607 թթ.: Ինքնըստինքյան այս ամենից կարելի էր եզրակացնել, որ դրանք տարբեր անձնավորություններ են: Բայց այստեղ կա մի հանգամանակ, այն, որ Օրբելյանը Սյունյաց Վրթանես եպիսկոպոսին նույնացնում է կաթողիկոսական տեղապահի հետ: Եվ հավանաբար այս էլ եղել է շփոթության այն պատճառը, որը որոշ բանասերների հանգեցրել է սխալ եզրակացությունների, իսկ ոմանց էլ ստիպել լուրջամբ անցնել այս հարցի վրայից: Միայն Մ. Ա. Օրմանյանն ու Հ. Աճառյանն են անջատում այս երկու Վրթանեսներին: Սակայն նրանցից հետո նույնպես բանասերներից շատերը կրկնում են նախորդների սխալները: Բերենք այստեղ մի քանի պատճառաբանություն միայն՝ ապացուցելու համար, որ այդ երկու Վրթանեսները նույն անձը չեն:

ա.—Սյունյաց Վրթանես եպիսկոպոսը մահացել է 580 թ.՝ Օրբելյանի վկայությամբ: Մինչդեռ Վրթանես Դվիհցին (պայմանական անուն—Ե. Ա. Պ.) եղել է կաթողիկոսական տեղապահ 604—607 թթ. և նույնիսկ հիշվում է 617 թ.:

բ.—Ուխտանեսը վկայում է, որ Վրթանեսը սնվել և մեծացել է Դվիհի կաթողիկոսարանում, իսկ Օրբելյանը՝ Սյունյաց վարդապետարանում:

գ.—Ուխտանեսը, լինելով հանդերձ Վրթանեսի կենսագիրը, որևէ տեղ չի հիշում, որ նա եղել է Սյունյաց եպիսկոպոս, մի հարց, որ երբեք չէր անտեսի նա:

դ.—Օրբելյանը, ինչպես Բ. Ն. Ալիկյանն է ասում՝ «Ամենուր Սյունյաց փառք փնտրողը», որևէ ակնարկ չի անում այն մասին, որ Վրթանեսը մատենագրական գործեր ունի: Մինչդեռ տեղապահ Վրթանեսն աչքի է ընկնում իր բազմազան մատենագրական վաստակով:

Իսկ ինչ վերաբերում է Օրբելյանի վկայությանը, ապա շատ հավանաբար ԺԳ դարի պատմիչը կարող է սխալված լինել: Ի դեպ նրա աշխատության մեջ հաճախ են հանդիպում այդպիսի սխալներ, որոնք մենք կարող ենք մշել անհրաժեշտության դեպքում:

Երվանդ Մելքոնյանը սույն թույլով՝ հրատարակում է երրորդ անգամ՝ այս անգամ սակայն կազմելով թղթի համեմատական բնագիրը և տալով նաև աշխարհաբար թարգմանությունը:

«Էջմիածին» ամսագրում տպագրված դավաճանական հոդվածներից առանձին արժեք է ներկայացնում Հ. Ս. Անասյանի «Հայ պատմա-դավաճանական գրականության թանկարժեք հուշարձանը» հոդվածը (1972, Ը, 27—36, Թ, 45—56), «Գիրք հաստատության եւ արմատ հաւատոյ» դավաճանական ժողովածուի մասին:

«Գիրք հաստատության եւ արմատ հաւատոյ»-ն կամ, կրճատ ձևով՝ «Արմատ հաւատոյ»-ն կամ «Հաւատարմատ»-ն իր կառուցվածքով նման է «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուին², որը կազմված էր է դարի սկզբներին, և Տիմոթեոս Կուզի «Հակաճառութիւն» գրքին³ հունարենից թարգմանված հայերենի Ե դարի վերջերին: Այս երկու ժողովածուների նման «Արմատ հաւատոյ»-ն դավաճանական վիճելի հարցերի վերաբերյալ կազմված վկայությունների ժողովածու է, որպես «առ ձեռն պատրաստ զեն» քաղ-կեղծական մտայնության ծավալման դեմ: «Արմատ հաւատոյ»-ն հիշյալ ժողովածուներից իր բովանդակությամբ տարբերվում է միայն նրանով, որ մինչ վերջիններս լոկ դավաճանական խնդիրներ էին ընդգրկում, «Արմատ հաւատոյ»-ն ընդգրկում է նաև ծիսական վիճելի հարցեր:

Հ. Ս. Անասյանը Վարդան Այգեկցուն նվիրված իր մի ուսումնասիրության մեջ⁴ տվել է «Արմատ հաւատոյ»-ի ընդհանուր նկարագրությունը և ներկայացրել այն հիմնական խնդիրները, որ ընդգրկում է այն: Բայց դեռ մնում էին լրացուցիչ բազմաթիվ հարցեր, որոնք պետք է քննվեին հետզհետե: Այդպիսիներից են ժողովածուի կրկնակ խմբագրությունների հարցը, նրա հեղինակի ինքնության հարցը, բնագրական կազմի վերականգնման հարցը, աղբյուրների հարցը, բնագրաբանական հարցեր և այլն: Ահա այդ հարցերից մի քանիսին է նվիրված վառարկավոր քանասերի և մատենագետի խնդրո առարկա հոդվածը:

Հոդվածագիրը նախ անդրադառնում է «Արմատ հաւատոյ»-ի կրկնակ խմբագրությունների հարցին, պարզում, որ մեզ հասած «Արմատ հաւատոյ»-ի ձեռագրերը կազմում են երկու ուրույն խմբագրություններ՝ ընդարձակ և համառոտ: Այս փաստը անցյալում շփոթության է մատնել քանասերներից շատերին, որոնք առիթ են ունեցել հետաքրքրվելու դավաճանական այս ժողովածուով:

Այնուհետև հեղինակը հանգամանորեն քննում է «Արմատ հաւատոյ»-ի հեղինակի ինքնության հարցը և բազմաթիվ պատմական ու մատենագիտական տվյալների հիման վրա ապացուցում, որ այս ժողովածուն կազմել է միջնադարի հայտնի առակագիր Վարդան Այգեկցին: Հ. Ս. Անասյանն այս հարցին անդրադարձել է նաև «Էջմիածին» ամսագրի 1969 թ. է—Ը համարներում հրատարակված «Վարդան Այգեկցին որպես համերաշխության գաղափարախոս» հոդվածում (էջ 52—58):

Վերջում հոդվածագիրը անդրադառնում է հեղինակային օրինակի հայտնաբերման հարցին և եզրակացնում, որ ընդարձակ խմբագրության բնագիրը, իր թերություններով հանդերձ, շատ մոտ է հեղինակային օրինակին և հիմնականում պահել է նրա կերպարանը:

⁴ Հ. Ս. Անասյան, Վարդան Այգեկցին իր նորահայտ երկերի լույսի տակ, Վենետիկ, 1969: Արտատպված է «Բազմավեպ»-ի 1968 թ. հատորից:

Հայ բանասիրության մեջ Վրթանես տեղապահի անձնավորության հետ է շփոթվել նաև նույն դարում ապրող Բագրատունի Բեկան իշխանի որդի Վրթանես Վարդապետը (նույնպես իշխան), որին ուղղված մի թուղթ է գրել հունաց կայսրի կողմից Արևմտյան Հայոց ստրատեղատ նշանակված Սորմենոսը՝ ամբաստանելով Վրթանես տեղապահին: Պատասխան թղթում Բագրատունի իշխան Վրթանեսը հանդես է գալիս ի պաշտպանություն Վրթանես տեղապահի: Այս մասին տե՛ս Եղիշե եպս. Դուրյանի «Վրթանես Բերթող» հոդվածը («Միոն», 1928, էջ 10—11):

Ամփոփելով՝ Ձ դարում գործել են երեք նշանավոր Վրթանեսներ.

ա. —Վրթանես կաթողիկոսական տեղապահ (604—607 թթ.), հեղինակ «Յաղագս պատկերամարտից» երկի և բազմաթիվ նամակների: Սնվել և մեծացել ու պաշտոնավարել է Դվինի Հայրապետանոցում:

բ. —Վրթանես Բագրատունի, Բեկան իշխանի որդի, հեղինակ Սորմենոս ստրատեղատի ուղղված թղթի:

գ. —Վրթանես եպս. Սյունյաց (558—580 թթ.), աշակերտ Պետրոս Սյունեցու, որին 570-ական թթ. Հովհաննես Բ Գաբրելյան կաթողիկոսը, այլ եպիսկոպոսների հետ, գրել է մի թուղթ՝ զգուշանալու համար նևստորականներից (Օրբելյան, էջ 92): Նրանից մեկ որևէ մատենագրական գործ չի հասել:

² «Կնիք հաւատոյ ընդհանուր սուրբ եկեղեցու յողղափառ և սուրբ զեղհամուր հարցն մերոց դաւանութեանց, յաւուրս Կոմիտաս կաթողիկոսի համահաւաքեալ», հրատարակություն Կարապետ եպս. Տեր-Մկրտչյանի, Էջմիածին, 1914:

³ «Տիմոթեոսի եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրեայ Հակաճառութիւն առ սահմանեալն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի», հրատարակություն Կարապետ Ժ. վրդ. Տեր-Մկրտչյանի և Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանի, Էջմիածին, 1908:

Հ. Ս. Անասյանը ծրագրել է բոլոր օրինակների համեմատական ուսումնասիրությանը վերակառուցել նրա բնագրական կազմը և այդ նկատառումով իր հոդվածին է կցել «Արմատ հաատոյ»-ի կառուցվածքային ընդհանուր պատկերը, որով մեզ համար ավելի ճանաչելի է դառնում «Արմատ հաատոյ»-ն, նախքան նրա բնագրային տեքստի հրապարակումը:

Մի այլ առիթով (ս. Ներսես Շնորհալու մահվան 800-ամյակ) Հ. Ս. Անասյանն «Էջմիածին» ամսագրում հրատարակում է «Ներսես Շնորհալին և «Արմատ հաատոյ» ժողովածուն» (1973, ԺԲ, 83—92):

Հոդվածագիրը նախ ներկայացնում է Ներսես Շնորհալու ժամանակ տեղի ունեցած հայ-քաղկեդոնական դավանաբանական վիճաբանությունները, այնուհետև անդրադառնում Վարդան Այգեկցու խմբագրած «Արմատ հաատոյ»-ին, մատնանշում Շնորհալու այն գործերը, որ օգտագործել է Վարդան Այգեկցին, և ապա մեջբերում «Արմատ հաատոյ»-ում եղած այն վկայությունները, որոնք Շնորհալու հեղինակությանն են պատկանում, հանգամանորեն վերլուծելով Շնորհալու և «Արմատ հաատոյ»-ի կապը ժամանակի պատմական իրադրության զարգացման ընթացքի մեջ:

«Վարդան Այգեկցին և «Արմատ հաատոյ» ժողովածուն» (գրախոսության փոխարեն) հոդվածում (1972, Գ, 37—43) Ս. Բոլանջյանը հանգամանորեն անդրադառնում է Հ. Ս. Անասյանի՝ Վենետիկում հրատարակած «Վարդան Այգեկցին իր նորահայտ երկերի լույսի տակ» աշխատությանը՝ գնահատելով այն գիտական աշխատանքը, որ արել է հեղինակը՝ բանասիրությանը ներկայացնելով երեք նորահայտ արժեքավոր գործեր, որով և Վարդան Այգեկցին ի հայտ է գալիս մեր միջնադարի երախտավորների շարքում, ունենում իր կենսագրությունը և իր արժանավույն տեղը գրավում հայ մատենագրության պատմության մեջ:

«Էջմիածին» ամսագրում հրատարակված հաջորդ դավանաբանական հոդվածը ստորագրել է Է. Մ. Բաղդասարյանը՝ «Հովհաննես Որոտնեցու դավանաբանական գրությունը Կոստանդին Ե Սսեցի կաթողիկոսին» վերնագրով (1973, Բ, 19—28):

Սույն գրությունը ծնվել է ԺԴ դարի երկրորդ կեսին տեղի ունեցող հայ-կաթոլիկ դավանաբանական պայքարի ժամանակ: Այդ պայքարում արևմուտքից քաղաքական ակնկալություններ ունեցող Կիլիկիայի հայոց կաթողիկոսարանը չէր կարող բացարձակ պայքար ծավալել: Դա պետք է ստանձնեին բուն Հայաստանի հոգևորականությունը, ինչպես որ եղել էր արդեն ԺԳ դարում:

Այդ պայքարում, ի թիվս այլ հոգևորականների, գործում մասնակցություն է ունենում նաև ակամավոր գիտական Հովհաննես վրդ. Որոտնեցին, որի լավագույն վկայություններից մեկն է նրա նորահայտ «Հաատոյ դաանութիւնք...» կոչված թուղթը՝ ուղղված Կոստանդին կաթողիկոսին, որը գտնվում է Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 557 ձեռագրի 1ա—15ր էջերում:

Է. Մ. Բաղդասարյանն այս հոդվածով նախ անդրադառնում է Հովհաննես վրդ. Որոտնեցու ծավալած գործունեությանը, ապա անդրադառնում խնդրո առարկա գրության իրապատճառների և ժամանակի հետ կապված հարցերին:

Հոդվածագիրը վերջում հրատարակում է նաև վերոհիշյալ գրության բնագիրը, որն ունի հետևյալ խորագիրը. «Այս են հաատոյ դաանութիւնք, գոր գրեաց մեծ վարդապետն Յոհաննես Որոտնեցի հրամանաւ Խոյութոյշին ի Հայս, առ կաթողիկոսն տէր Կոստանդին»:

«Էջմիածին» ամսագրում տպագրված դավանաբանական վերջին հոդվածները կազմում են մի ամբողջություն, տողերիս հեղինակի ստորագրությամբ, ներկայացնելով միջնադարի մոռացված մատենագիրներից մեկի՝ ճշանակոր վարդապետ, մեկնիչ և դավանաբան Մովսես Երզնկացու կյանքը, գործունեությունը և դավանաբանական գրությունները:

Այս հոդվածաշարի հեղինակը դեռ 1973 թ. հրատարակում է «Մովսես Երզնկացու «Հաատոյն համառօտ մեկնութեան սրբոյ պատարագին, գոր յառաջագոյն արարեալ է սրբոց լուսաւոր հարցն» աշխատությունը» (Թ, 14—20, ԺԱ, 43—48), որ և երևան է գալիս Մովսես Երզնկացին՝ որպես մի քանի դավանաբանական գրությունների հեղինակ:

Այնուհետև հրատարակվում է «Մովսես Երզնկացու «Ընդդիմադրութիւն սակս ջրոյն խառնման ի սուրբ խորհուրդն ի թուին հայոց .2ԾԸ.» դավանաբանական թուղթը» (ուսումնասիրություն և բնագիր) հոդվածը (1974, Թ, 33—42, Ժ, 49—64), որ հեղինակը հանգամանորեն ներկայացնում է Մովսես Երզնկացուն որպես ժամանակի աչքի ընկնող հոգևորականներից մեկի: Հոդվածագիրը տալիս է Մովսես Երզնկացու ողջ մատենագրական վաստակի մանրամասն տեղեկատվությունը՝ անդրադառնալով նաև Երզնկացու կորած դավանաբանական գրություններին:

Խնդրո առարկա թուղթը ծնվել է ԺԴ դարի առաջին տասնամյակին ծավալված հայ-լատին հարաբերությունների ժամանակ:

իբրև հակամատուցություն 1307 թ. Ստամ գումարված ազգային-եկեղեցական ոչ օրինական ժողովի, որի ընթացքում ժողովականները, Հեթում Բ թագավորի զինվորական ճնշման տակ, ընդունել են Հոռմից առաջարկված դավանաբանական և ծիսական փոփոխությունները, որոնց հիմնական նյութըն է եղել՝ հաղորդության և բաժակի մեջ գինու հետ ջուր խառնելու խնդիրը:

Հողվածագիրը այն հանգամանորեն ուսումնասիրում է սույն թղթի գրության դրդապատճառների, ժամանակի և ներքին կառուցվածքի հետ կապված հարցերը, ապա հրատարակում բնագիրը՝ ըստ Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 2268 ձեռագրի (Էջ 74բ—84բ):

Մովսես վրդ. Երզնկացու մասին 3-րդ հողվածք տպագրվում է 1974, ԺԲ (41—42) և 1975 Ա (30—40) համարներում «Մովսես Երզնկացու «Պատասխանիք թղթուն Տրապիզոնի առ հատուածեալն Գրիգոր երէց» դավանաբանական գրությունը» վերնագրով:

Մովսես վրդ. Երզնկացին սույն գրությունը գրել է Տրապիզոնի հունադավան Գրիգոր քահանայի՝ հայ եկեղեցու մասին արված ամբաստանագիր թղթին ի պատասխան, 1309 թ. առաջ:

Հողվածագիրը նախ անդրադառնում է գրության դրդապատճառների, ժամանակի և ներքին կառուցվածքի հարցերին, ապա

հրատարակում այն՝ ըստ Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 2678 ձեռագրի (Էջ 108բ—115ա):

Բացի նկարագրված վերոհիշյալ հողվածներից «Էջմիածին» ամսագրում հրատարակվել են նաև հայ դավանաբանական գրականության պատմության հետ երկրորդական կապ ունեցող մի շարք հողվածներ, որոնցից են Արտավազդ արքեպիսկոպոսի «Հայ-լատին հարաբերությունները հույն-լատին հարաբերությանց լույսով» (1945, Ա—Բ, 16—23, Գ—Դ, 19—24), Լ. Մ. Մեյլքսեթ-Բեկի «Պողոս Տարոնեցի՝ ԺԱ—ԺԲ դարերի հայ մատենագիրը և թոնդրակեցի ու ծայթ հայերը» (1960, Դ, 38—44), Ա. Հատիտյանի «Արարատ»-ը և հայ դավանաբանական գրականությունը» (1968, ԺԱ—ԺԲ, 15—29), «Ս. Ներսես Ընդհակին և եկեղեցական միության հարցը» (1973, ԺԲ, 61—71), Հովհաննես քնն. Մարությանի «Հայ եկեղեցու դավանության վերաբերյալ հրատարակություններ Մայր Աթոռի տպարանից» (1972, ԺԲ, 56—65), «Հայ եկեղեցու դավանաբանական դիրքը» խմբագրականը (1969, Բ, 9—11) և այլ հողվածներ:

Ահա այս է, ընդհանուր գծերի մեջ, այն նպատակը, որ արել է «Էջմիածին» ամսագիրը հայ դավանաբանական գրականության պատմության առանձին հարցերի լուսաբանման գործում:

Փ Ա Ռ Ք Մ Ե Ծ Ա Օ

ՍՈՒՐԵՆ ՔՈԼԱՆՋՅԱՆ

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳԻՐԸ ԵՎ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագիրն արժանավոր հաջորդը հանդիսացավ իր մեծ նախորդի՝ «Արարատ» ամսագրի լավագույն ավանդույթների: Նա, լույս տեսնելով բոլորովին նոր հանգամանքներում և հայրենի կառավարության առկայության բարենպաստ պայմաններում, իր հերթին կարևոր ավանդ մուծեց հայ մամուլի վերջին 30 տարիների պատմության մեջ:

Ծնունդ առնելով Հայրենական մեծ պատերազմի օրերին, 1944 թվականի հունվարին, «Էջմիածին»-ին բախտ վիճակվեց իր մասնակցությունը բերելու նաև վերածնվող մեր հայրենիքի առաջընթացի մեծ գործին: «Էջմիածին»-ն իր բովանդակությամբ ոչ միայն կարողացավ կարևոր դեր խաղալ հայ սփյուռքը Մայր Աթոռին ու հայ հայրենիքի հետ շաղկապելու հայրենասիրական մեծ գործում, այլև իր էջերը լայնորեն բացեց հայագիտության առջև:

Ամսագրի հիմնադիր երջանկահիշատակ Գևորգ Զ կաթողիկոս Չորեքչյանը, Գալուստ Կյուլպենկյանին գրած իր նամակում, ի միջի այլոց նշել էր, որ «Ամսագիրը հրատարակում է հայ հին մատենագրական նորությունը՝

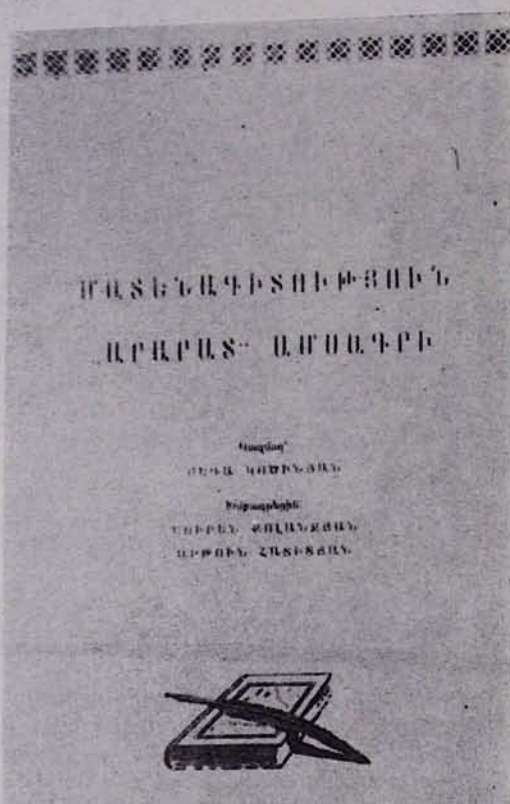
տալով նոցա ուսումնասիրությունը, այլև տվետական նոր գրական երկերի գրախոսականները»: Այսպես է, որ սկսեց «Էջմիածին» ամսագիրը լույս տեսնել և նույն ուղիով նա շարունակեց ընթանալ մինչև այսօր:

«Էջմիածին»-ը, շնորհիվ Գևորգ Զ կաթողիկոսի և ապա Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետի ցուցաբերած բարձր հոգատարությունների, ինչպես նաև նրա խմբագրությունը վարող հայագիտությանը հմուտ անձանց և ամսագրին իրենց աշխատակցությունը բերող հայագետների պատկանելի թվին, իր կարևոր լույսն է մուծել հայագիտության զարգացման գործում:

Ամսագրի խմբագրությունն իր հրատարակման առաջին օրվանից կոչ է ուղղել ինչպես Սովետական Միությունից, այնպես էլ արտասահմանից հոգվածներ ընդունելու մասին: Այդ կոչին շատերը մեծ սիրով պատասխանեցին: «Արարատ» ամսագրի երբեմնի խմբագիր և բազմաբեղուն աշխատակից Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանցը (ընտրելով կաթողիկոս Տանն Կիլիկիո) արտա-

¹ «Էջմիածին», 1969, հունիս, էջ 16:

սահմանից գրած իր նամակում նշելով, որ ինք ստացել է «Էջմիածին» հանդեսի առաջին համարը, հաստատում էր հետևյալը. «Ամեն կերպով պիտի աշխատենք մասնակից լինել նորա (իմա «Էջմիածին» ամսագրի) հառաջադիմությանը»²:

Ներկա հոդվածի սահմաններում դժվար է հանգամանալից կերպով խոսել «Էջմիածին» ամսագրում անցնող երեսուն տարիների ընթացքում ծավալվող հայագիտական աշխատանքների մասին: Մեր նպատակն է միայն բավարարվել հպանցիկ մի ակնարկով, անդրադառնալով միայն ամսագրի էջերում ընդգրկված հայագիտական նյութերի բազմազանությանը, գլխավոր աշխատակիցներին և ձեռք բերված հաջողություններին:

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման առաջին տասնամյակը կարելի է համարել նրա հիմնադրման և ամրապնդման շրջանը: Ամսագրի սկզբնական շրջանի աշխատակիցների մեծամասնությունը կազմող հայագիտության մեր պատկանելի ներկայացուցիչները հանդիսացել էին նաև «Արա-

րատ»-ի երբեմնի արդյունաշատ գործակիցները: Նրա առաջին աշխատակիցներից էին. այն ժամանակ տեղակալ և ապա կաթողիկոս Գևորգ Զ Հայրապետը, Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Ա Հովսեփյանցը, հայրենի նորաստեղծ գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոսներ Ստեփանոս Մալխասյանցը, Հրաչյա Աճառյանը, դոկտ. Երվանդ Ծահագիզը, արվեստի վաստակավոր գործիչ Գարեգին Լևոնյանը, ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ Լևոն Մելիքսեթ-Ֆեկը, դոկտ.-պրոֆ. Երվանդ Տեր-Մինասյանը, դոկտ.-պրոֆ. Առաքել Առաքելյանը, դոկտ.-պրոֆ. Աշոտ Աբրահամյանը, հոգևորականներից՝ Եզնիկ վարդապետ Ազնավորյանը, Ռուբեն արքեպ. Դրամբյանը, Կարապետ եպս. Դրիմեցին և ուրիշները: «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակումը մեծ ոգևորությամբ է ընդունվում նաև սփյուռքում: Նրա առաջին համարներին սկսած իրենց աշխատակցությունն են բերում նաև սփյուռքահայ մի շարք անվանի հայագետներ. Արտավազդ արքեպ. Սյուրմեյանը, Արշակ Ալպոյանցյանը (Եգիպտոս), Նորայր եպս. Ծովակալը (Պոլսից), Երուսաղեմ, Հարություն Քյուրտյանը (ԱՄՆ), Նուպար Մազաուտյանը (Կիպրոս), Արամ Երեմյանը (Իրան) և ուրիշներ:

Ամսագիրն այս շրջանում ակներև հաջողություններ է ունենում հատկապես հայ ձեռագրագիտության, այդ թվում նաև աղբյուրագիտության, հնագրության, և հայ արվեստի պատմության, տոմարագիտության, հայ պատմության, հայ գաղթավայրերի պատմության և այլ բնագավառներում: Կատարվում են նաև մի շարք արխիվային նյութերի հրապարակումներ, լույս են տեսնում հարուստ հուշագրություններ զանազան հայ ականավոր մարդկանց մասին և այլն:

Առաջին տասնամյակում հայ ձեռագրագիտական հարցերին էին նվիրված Գարեգին Ա կաթողիկոս Հովսեփյանցի «Իններորդ դարի ձեռագրական մի հատակոտոր և Ատոմ Անձնացյաց իշխան» ուսումնասիրությունը, որը մեծ երախտավորի կողմից հայ հնագրությանը նվիրված տպագիր ամենավերջին կարևոր գործը կարելի է համարել: Դոկտ.-պրոֆ. Ա. Աբրահամյանը լույս է ընծայում «Մովսես Խորենացու պատանիները» և «Մեր միջնադարյան գրիչները» հոդվածները, Եզնիկ վարդապետը ներկայացնում է «Ս. Էջմիածնի տաճարի ձեռագիր Ավետարանները» և այլն: Հայ մանրանկարչության ուսումնասիրության գծով լույս են տեսնում բազմաթիվ Արամ Երեմյանի՝ Թորոս Ռուլիցի, Սարգիս Պիծակի, Իգնատիոս մանրանկարչի մասին գրած հոդվածները, Ա. Ավետիսյանը հրատարակում է Գլաճորի

² «Էջմիածին», 1944, հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր, էջ 9:

մանրանկարչական դպրոցի և Մոմիկի վերաբերյալ հոդվածներ:

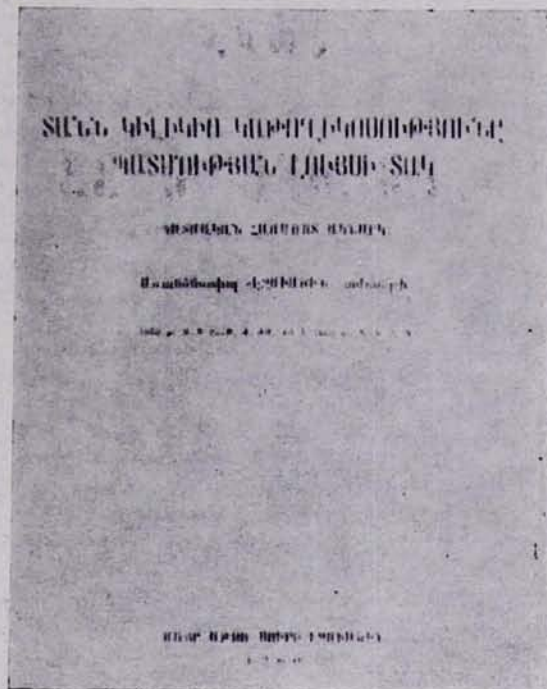
1950 թվականից ամսագրի էջերում պարբերաբար սկսում է լույս տեսնել Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի գիտական ցուցակը, որը շարունակվում է մինչև օրս (կազմող Նուբար Միքայելյան) և ընդգրկում ավելի քան 320 գրչագրերի նկարագրություն: Լույս է տեսնում նաև ռուսի-նահայերի կողմից Մաշտոցյան Մատենադարանին նվեր ուղարկված 42 ձեռագրերի համառոտ նկարագրությունը:

«Էջմիածին» ամսագրի միջոցով հայագիտության սեփականությունն են դառնում մեր միջնադարյան մատենագիրների մի շարք անտիպ նյութերը, ինչպիսիք են Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, Հովհաննես Սարկավագի կենսագրության և մատենագրության վերաբերյալ նյութեր, Ստեփան Դաշտեցու հանելուկները, գրված դոկտ.-պրոֆ. Ա. Արրահամյանի կողմից: Հայ մշակույթի, հայ եկեղեցու և ժողովրդի պատմության զանազան հարցերի լուսաբանմամբ հանդես են գալիս Ստ. Մալխասյանը՝ «Երբ եմ հայերը ընդունել քրիստոնեությունը», «Գրիգոր Նարեկացի», «Հայերեն և արաբերեն Ազարանգեղոսները», Գարեգին Ա կաթողիկոսը՝ «Պատմական վայրերի հին անունների վերականգնում», Հր. Աճառյանը՝ «Հայ տառերի գյուտի ստույգ թվականը», «Երեք հարց Մեսրոպյան այբուբենի շուրջը» և այլ հոդվածներով:

Հայ արվեստի պատմության շուրջ իրենց աշխատակցությունն են բերում Գարեգին Լևոնյանը՝ գրելով Հովհաննես Մրքուզի, ճարտարապետ Տրդատ Անեցու և այլոց վերաբերյալ հոդվածներ, նկարիչ-բանասեր Առաքել Պատրիկը՝ հրատարակում է «Մշո Առաքելոց վանքի դուռը» հոդվածը: Դրամագիտության վերաբերյալ Կիպրոսից բանասեր Ն. Մազսուտյանը գրում է Հեթում Ա թագավորի երկնեզվյան դրամների մասին: Հայ մատենագրերի և վարքագրական գրականության շուրջ իրենց աշխատակցությունն են բերում նաև Մայր Աթոռի միաբաններից Ռուբեն եպս. Դրամբյանը՝ «Առաքել Դավրիժեցի», Մեր մատենագիրների պատմագիտական ճանաչողությունը», Կարապետ եպս. Ղրիմեցին՝ Սրբոց Հոփսիմյանց և Գայանյանց կույսերի վկայաբանության մասին հոդվածներով: Տոմարագիտության վերաբերյալ իր աշխատակցությունն է բերում պրոֆ. Լ. Սեմյոնովը՝ գրելով հոդվածներ Սարկավագադիր տոմարի, խավարումների լուսաբանման, Անանիա Ծիրակացին որպես աստղաբաշխ և այլ հարցերի մասին:

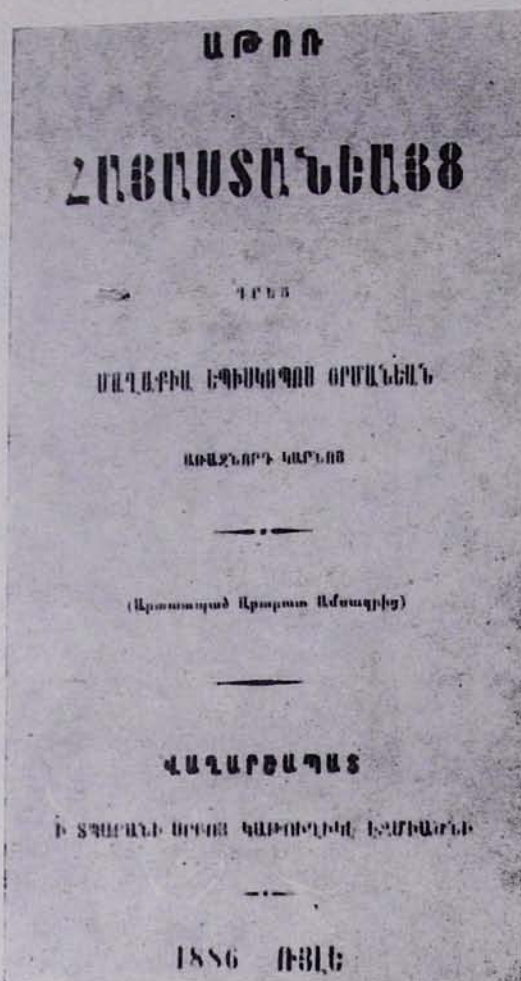
Այս շրջանում ամսագրում կարևոր տեղ է

գրավում հատկապես հայ արխիվային նյութերի հրապարակումը: Ծնորհիվ բազմա-վաստակ բանասեր Երվանդ Ծաֆազիզի, 1944—1951 թթ. շրջանառության մեջ են

դրվում 19-րդ դարի մեր նշանավոր դեմքերի կյանքի ու գործունեության վերաբերյալ արժեքավոր անտիպ նյութեր, որոնք համեմ-ված են նաև հեղինակի՝ ակադատեսի հուշե-րով: Նման բնույթի գործերից են Մանվել վրդ. Կյումիշխանեցու, Խ. Աթուլյանի, Պ. Պողոսյանի, Ղ. Աղայանի, Ստ. Նազարյանի, Պետրոս Ադամյանի, Մ. Էմինի, Բ. Պատկանյանի, Նորայր Բյուզանդացու, Գր. Խալաթյանի, Ծովանկարիչ Հովհ. Ալվազովսկու, Վահան վրդ. Բաստամյանցի, Սմբատ Ծա-հագիզի և այլոց նվիրված հոդվածները: Նույն ժամանակաշրջանում հուշերով և կեն-սագրականներով հանդես են գալիս նաև Հր. Աճառյանը՝ Խրիմյան Հայրիկի, Գարե-գին եպս. Սրվանձուտյանի, Ռեթեռն Պեր-պերյանի, Գարեգին Ա կաթողիկոս Հովսեփ-յանցի մասին, Ավետիք Իսահակյանը՝ «Էջ-միածին» ամսագրին աշխատակցում է դարձյալ Խրիմյան Հայրիկի, Թորոս Թորա-մանյանի մասին հուշերով: Արխիվային նյու-թերի հրապարակման գործում կարևոր մաս-նակցություն է ցուցաբերել 1947—1950 թթ. Գրիգոր Հարությունյանը, որը նորահայտ նյութեր է դնում շրջանառության մեջ ուսում-նասիրություններով հանդերձ. Մ. Թաղիադ-

յանի, Միք. Նաթանյանի, Խ. Արուստի, Դ. Աղայանի, Խրիմյան Հայրիկի, Գ. Սունդուկյանի, Սմբ. Ծախագիզի, 1812 թ. հայրենական պատերազմին հայերի մասնակցությունը:

Վերահրատարակություն Մայր Աթոռի, 1972 թ.

ցության վերաբերյալ: Այս շրջանում լույս է տեսնում ման Կոմիտաս վարդապետի սարկավագության շրջանում գրած «Ներսես Շնորհալիկն և նորա ժամանակը» անտիպ մնացած աշխատությունը:

Ամսագրում պատշաճ ուշադրություն է դարձվում ման հայ միջնադարյան հուշարձանների ուսումնասիրման ու նրանց արձանագրությունների հրատարակման գործին: Լույս են տեսնում Գեղամ Սարգսյանի մի շարք հոդվածները՝ նվիրված Բարձրաքաշ վանքին, Անապատ կամ Նոր Վարագին, Դեղձնուտին, Մակարավանքին և այլն: Տիրալը վրդ. Մարտիկյանը (այժմ եպիսկ.)

գրում է Ծուշիի, Ամարասի և Գանձասարի հուշարձանների մասին:

Հայ եկեղեցու պատմության, Էջմիածնի անցյալին և հայ ականավոր հոգևոր գործիչների կյանքի ու գործի ուսումնասիրությանը հանդես են գալիս սփյուռքահայ անվանի պատմաբան Արշակ Ալադյանը, որ գրում է «Հայադավանության շարժման մասին Հայաստանում և Հայաստանից դուրս» հոդվածաշարը, Ռուբեն եպս. Դրամբյանը գրում է հայոց կաթողիկոսության պատմական դերի մասին: «Արարատ»-ի աշխատակիցներից Հովսեփ Գրիգորյանը (Ծեմարանցի) գրում է հոդվածաշար հայոց վերանորոգիչ կաթողիկոսների մասին, բանաստեղծ Եղվարդ Գոյանցյանը (Բուխարեստ) հուշեր է հրատարակում Մաղաթիա արքեպ. Օրմանյանի և Եղիշե արքեպ. Դուրյանի մասին: Ռուբեն քհն. Մարտիրոսյանը գրում է Ներսես Աշտարակեցու մասին և այլն:

«Էջմիածին» ամսագիրը սկզբից ևեծ մեծ ուշադրություն է դարձնում աշխարհով մեկ սփռված հայ գաղթավայրերի պատմության ուսումնասիրությանը: Այդ գործին ներգրավվում են ոչ միայն սփյուռքի, այլև հայրենիքի մտավորականները: Ռումիանայի և բուլղարահայ թեմերի անցյալի և ներկայի մասին ակնարկներ է հրատարակում Վազգեն եպս. Պալանյանը (այժմ Վազգեն Ա կաթողիկոս Ամենայն Հայոց), Սուրեն Բոլանցյանի ուսումնասիրությանը հոդվածաշարեր են լույս տեսնում ման Բուխարեստի «Հայ Մշակույթի Տան» և Բուխարեստի հայերի անցյալի և ներկայի պատմության մասին: Ուսումնասիրվում են ման Եգիպտոսի (Գ. Մըքրյան), Կիպրոսի (Ն. Մագսուտյան), Մադրասի (Արամ Երեմյան և պրոֆ. Ա. Աբրահամյան), Երուսաղեմի (Նորայր եպս. Պողարյան), Ինդոնեզիայի և այլ հայ գաղթավայրերի պատմությունը: Այս շարքից կարևորագույն տեղ են գրավում հայ-ռուսական դարավոր բարեկամության նվիրված փաստաթղթերի հրատարակումը (պրոֆ. Ա. Աբրահամյան), դարձյալ ուսահայ գաղթավայրերի պատմության, ինչպես ման հայ տպագրության պատմության հետ սերտորեն առնչվում է Պարզե եպս. Գևորգյանի կողմից գրված Հովսեփ արքեպ. Արդույանի 18-րդ դարի վերջում Ռուսաստանում ծավալված տպարանական գործունեության մասին հոդվածաշարը:

Ներգաղթի և սփյուռք-հայրենիք կապերի պատմության ուսումնասիրման համար մեծ արժեք է ներկայացնում ման հանդեսի յուրաքանչյուր համարում լույս տեսած լուրերի բաժինը: Գրախոսությունների բաժինը ևս կարևոր էր ժամանակի հայագիտական արժեքավոր գործերին ծանոթանալու առումով:

Քննարկվող ժամանակաշրջանում հանդեսում արտատպվել են նաև բազմաթիվ հայագիտական արժեքավոր հոդվածներ, որոնց մասին սակայն խոսելը դարձյալ դուրս է մեր սույն հպանցիկ ակնարկից: Հանդեսի խմբագրությունը, քաջալերելու նպատակով, երբեմն տեղ է հատկացրել նաև ճեմարանի սաների հայագիտական բնույթի ավարտաճառներին: Դրանցից հիշատակենք «Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը» (Գուրգեն Մուրադյան), «Ակների գրչության դպրոցը» (Մովսես Ղազարյան) և այլն:

Այսպիսով իր գոյության առաջին տասը տարիների ընթացքում «Էջմիածին» ամսագիրը դարձավ ոչ միայն հայրենիքում և Սովետական Միությունում, այլև բովանդակ սփյուռքում սիրելի և փնտրված հայրենի մի պարբերական: Ծնորհիվ Գևորգ Զ Հայրապետի, այն ժամանակվա խմբագիրներ պրոֆ. Ա. Առաքելյանի, Լ. Կիսիբեկյանի և դոկտ.-պրոֆ. Ա. Աբրահամյանի, ինչպես նաև նրա շուրջը համախմբված աշխատակիցների ջանքերի, ամսագրի լույսընծայման գործը հաջողությամբ էր պսակված: Գևորգ Զ Հայրապետը, փակելուց առաջ իր աչքերը, սրտի անհուն գոհունակությունն ուներ, որ Մայր Աթոռը կոչված էր իր վերածրնունդը ապրելու, և դրա հետ միասին իր իսկ հիմնադրած «Էջմիածին» հանդեսի ապագան ապահովված էր:

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման հետագա 20 տարիների կյանքը սերտորեն կապված է Լուսավորչի Աթոռի նոր գահակալի՝ Վազգեն Ա Հայոց Հայրապետի հայրենամկեր ու եկեղեցաշեն գործունեության հետ: Այս շրջանը իրավամբ կարելի է անվանել ամսագրի վերելքի շրջան: Վեհափառ Հայրապետը, սկսած իր առաջին սրբատառ կոնդակից, բացառիկ ու ամենօրյա հոգատարությամբ շրջապատեց նաև «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման գործը: Այն օժտեց, առաջին անգամ լինելով, խմբագրական գրասենյակով և առանձին տպարանով և սույա նաև խմբագրական առանձին մարմնով: Վեհափառի հոգատարության և նոր խմբագիր Արթուր Հատիսյանի ջանքերով, ինչպես նաև տիրող բարենպաստ պայմանների հետևանքով ամսագրի շուրջը համախմբված աշխատակիցների սեծ թվի շնորհիվ հետզհետե ճոխացավ և պայծառացավ նաև «Էջմիածին» ամսագրի հայագիտական բովանդակությունն ու տպագրությունը: Մեծացավ ամսագրի տպաքանակը, բարելավվեց թղթի և նկարների որակը և այլն:

«Էջմիածին» ամսագրի վերելքի և ծաղկման այս շրջանի հիշատակության արժանի կարևորագույն երևույթներից են հոբելյանների կապակցությամբ բացառիկ և իր

նախընթացը չունեցող համարների լույսընծայումը: Հնարավոր եղավ նաև ամսագրից առանձնատիպով լույս ընծայել մատենագիտական մնացուց արժեքի գործեր, ինչպես նաև ամսագրի խմբագրությունը համարել Մայր Աթոռի հրատարակչականը:

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման վերջին 20 տարիների ընթացքում աշխատակիցների թվի աճի հետ միասին մեծանում է նաև ուսումնասիրվող հայագիտական ճյուղերի ոլորտը: Ամսագրի էջերում, բացի նախապես գոյություն ունեցող հայագիտական ճյուղերից, ի հայտ են գալիս նաև հոդվածներ՝ նվիրված հայերեն ձեռագրերի կազմերին, հայ դպրոցի, հայ տպագրության և հայ մամուլի պատմությանը, լայն կերպով ուսումնասիրության է ենթարկվում Աստվածաշնչի հայերեն բնագիրը և տպագրությունները, դարձյալ առաջին անգամ լինելով, ամսագրում տեղ է տրվում այլալեզու հայագիտական հին գրականությունից կատարված թարգմանություններին, լույս են տեսնում մատենագիտական բնույթի հոդվածներ և այլն, և այլն: Հիշատակության արժանի է այն փաստը, որ «Արարատ»-ի աշխատակից մեր մեծ երախտավորների սերնդից հետո, որոնք «Էջմիածին» ամսագրի առաջին տասնամյակին հիմնականում իրենց ձեռքում էին պահում հայագիտության դրոշը, հաջորդ շրջանում ամսագիրը ունեցավ իր ավագ, միջին և նոր սերունդները, որոնք ջանացին բարձր պահել իրենց մեծ նախորդներից ստացած դրոշը: Այս առթիվ չպետք է մոռանալ նաև հատկապես Մաշտոցյան Մատենադարանի, Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի, Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի և այլ ուսումնական, հայագիտական հաստատությունների, այդ թվում՝ պատմաբանների, բանասերների և արվեստաբանների ցուցաբերած աջակցությունը «Էջմիածին» ամսագրի հայագիտական ճյուղերի հարստացման գործում:

Վերջին քսան տարիներին ևս ամսագրում շարունակվեցին լայն տեղ հատկացվել հայ ձեռագրագիտությանը, մեր անտիկ մնացած արժեքների ուսումնասիրմանը և հրատարակմանը: Ծարունակաբար լույս է տեսնում Ն. Միքայելյանի կողմից կազմված Մայր Աթոռ ու Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի ցուցակը: Ամսագրում վերջին տարիներին հրատարակվել են նաև դոկտ. Գևորգ Աբգարյանի կողմից Ջրառատ գյուղում իր տեսած հին հինգ ձեռագրերի ցուցակը, Նորայր արքեպ. Պողարյանը լույս է ընծայում մի հոդված Երուսաղեմի ու Հակոբյանց վանքի ձեռագրատանը պահվող Ներսես Ծնորհալու ձեռագիր աշխատությունների

մասին և այլն: Այժմ Մաշտոցյան Մատենադարանի անթաժանելի մասը կազմող, սակայն անցյալում տարբեր անձանց և տարբեր հաստատությունների սեփականությունը եղող ձեռագրերի բացահայտմանն է նրանք տրված Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրատան ավանդապահ Օճնիկ Եզանյանի կողմից 1970 թ. սկսած ամսագրի էջերում հրատարակած մեծ թվով ցուցակները, որ

Ակադ. Ստեփանոս Մալխասյան

բերվում են համեմատական տախտակներ գրչագրերի հին և ներկա համարների մասին: Նա կարողացել է բացահայտել երբեմն Գևորգյան ճեմարանում, Երևանի ս. Կարապետ վանքում, Գանձասարում, Թարգմանչաց վանքում, Լենինգրադի պետական Էրմիտաժում, ինչպես նաև Գր. Խալաթյանի, Մ. Բրոսեի, Կարապետ արքեպ. Բագրատունու, Գարեգին կաթողիկոս Հովսեփյանցի և այլ վայրերում ու անձանց մոտ պահված գրչագրերի հավաքածուները և ցույց տվել, թե դրանցից որքանն է այժմ պահվում Մաշտոցյան Մատենադարանում, և ինչ համար են կրում: Դարձյալ հայերեն ձեռագրերի պատմությանն ու վիճակված ճակատագրին է վերաբերում «Հայկական կոտորածները և մեր ձեռագրական կոթողները» հոդվածաշարը (Սուրեն Զո-

լանջյանի, 1965—1967 թթ. տպագրված և անավարտ մնացած), որ ուսումնասիրվել են Արևմտյան Հայաստանի և Փոքր Ասիայի հայաբնակ մահաճգներում, գավառներում և քաղաքներում պահված գրչագրերի ոչնչացման և փրկության պատմությունը:

Իր մի շարք հոդվածներում Հայկ Տեր-Ղեվոնդյանը ուսումնասիրում է Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող մի քանի ձեռագրերի արծաթյա կազմերը: Ուսումնասիրության նյութ են դառնում նաև հայ գրչության տարբեր կենտրոններից Լիմ Անապատը, Սանահինն ու Հաղպատը (հեղինակ՝ Արտ. Մատթեոսյան), Մոկաց աշխարհի ս. Կարապետ վանքը և Փոլսկու ս. Գևորգը (Ս. Ծահինյան) և այլն: Իոցենոս Հակոբ Մխիթարյանն ուսումնասիրում է հայերեն ձեռագրերի կետադրությունը և հայ քերականների վաստակը:

Սկսում են ավելի հաճախակի ուսումնասիրվել հայերեն ձեռագրերի մանրամասնչական արժեքները: Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի արտասահմանյան անդամ, պրոֆ. Սիրարիկ Տեր-Ներսեսյանը հրատարակում է Եղգնկայի 1269 թ. Աստվածաշնչի վերաբերյալ իր ուսումնասիրությունը: Բանասեր Արամ Երեմյանն առանձին հոդվածներով անդրադառնում է գրիչ, ծաղկող և ոսկող Օրսենոս արեղային և այլ մանրանկարիչներին, ուսումնասիրվում է Էջմիածնի միաբան, Ծաղկարար Սահակ եպս. Տեր-Գրիգորյանի կյանքը (Վահան եպս. Տերյան) և հրատարակվում է նրա անտիպ մնացած «Բազմավեպ» հիշատակարանը (հրատ.՝ Սեդա Ավդալբեկյան): Ամսագրում լույս է տեսնում նաև Մայր Աթոռի մի այլ միաբանի՝ Մեսրոպ վրդ. Մաքսուդյանի «Կենդանագրի ծագումն ու զարգացումը հայ մանրանկարչության մեջ» անտիպ ուսումնասիրությունը (հրտ.՝ Ս. Ավդալբեկյան): Մաշտոցյան Մատենադարանի գիտական աշխատող Հրավարդ Հակոբյանն առանձին հոդվածներով ուսումնասիրում է Վասպուրականի հայ մանրանկարիչների ժառանգությունը և այլն:

«Էջմիածին» ամսագրի այս շրջանի համարներում մեծ թիվ են կազմում մեր միջնադարյան մատենագիրների անտիպ մնացած գործերի ուսումնասիրումն ու հրատարակումը: Այստեղ ուշագրավ են Հայկ. ՍՄՀ գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ պրոֆ. Լևոն Մելիքսեթ-Բեկի կողմից Հովհաննես Վանական Տավուշեցու, Մխիթար Գոշի անտիպ երկերի հրապարակումը, ինչպես նաև Պողոս Տարոնեցու և Ծայր հայերի, «Գիրք թղթոց»-ի և այլ նյութերի շուրջ գրած հոդվածները: Այս բնագավառում պատկանելի վաստակ ունի հա-

յագետ՝ Հակոբ Անասյանը, որ ամսագրում հրատարակության հանձնեց Գրիգոր Շողոթայակրի անտիպ տաղերը և զբաղվեց նրանց վերծանությամբ, հայտնաբերեց Թովմա Ագուլեցի մատենագրին և հրապարակեց նրա անտիպ գործերը, հայտնաբերեց Վարդան Այգեկցու «Արմատ հատուղ» դավանաբանական ժողովածուն ու նրա մասին երկու հոդված հրատարակեց և այլն: Հ. Անասյանի հայագիտական վաստակին և մանավանդ «Էջմիածին» ամսագրում նրա աշխատակցությանը անդրադարձել ենք առանձին³: Կիրակոս վրդ. Երզնկացու անտիպ տաղերի ուսումնասիրմամբ և հրատարակմամբ է զբաղվել ամերիկահայ բանասեր Հարություն Քյուրտյանը: Մատենադարանի գիտական աշխատակից Արմինե Քյոշկերյանը հրատարակել է Առաքել Բաղիշեցու անտիպ Գանձարանի նյութերը: Ամսագրի էջերում լույս են տեսել նաև մեր միջնադարյան հայ մատենագիրների անտիպ մնացած մի շարք գործերը. դրանցից են Գրիգոր Մարաշեցու (հրտ.՝ Հ. Մելքոնյան), Արիստակես Լաստիվերտցու (Գ. Մ. Մանուկյան), Հովհան Որոտնեցու (Է. Մ. Բաղդասարյան), Մատթեոս Զուղայեցու և այլոց անտիպ մնացած գործերը: Համեմատական բնագրով լույս է տեսել Վրթանես Քերթոդի «Յաղագս պատկերամարտից»-ը (Երվ. Մելքոնյան), Մայր Աթոռի երիտասարդ միաբան Եզնիկ արքեպ. Պետրոսյանը հրատարակել է Մովսես Երզնկացու «Ընդդիմադրություն սակս ջրոյն խառնման ի սուրբ խորհուրդն ի թուին հայոց .20Ը.» դավանաբանական թուղթը և այլն:

Հայ մատենագիրների կյանքին ու ժառանգությանն ուսումնասիրությանը նվիրված բաժնում առաջնակարգ տեղ է գրավում Հրաչյա Աճառյանի «Մեարոպ Մաշտոց» գործը, որը լույս է տեսել «Էջմիածին»-ում հեղինակի մահից հետո, 1954—1961 թթ., որոշ ընդհատումներով: Այն մինչև օրս հայության մեծագույն հանճարին նվիրված ամենաընդարձակ ու հանգամանակից ուսումնասիրությունն է: Ամսագրում լույս են տեսել նաև Մեծն Ներսես Հայրապետի (հեղինակ՝ Հրանդ Բ. Արմեն), Մխիթար Գոշի (պրոֆ. Առաքել Առաքելյան), Ներսես Շնորհալու, Ներսես Լամբրոնացու, Գրիգոր Տղայի (դոկտ. Գր. Հակոբյան), Գր. Տաթևվացու (Գևորգ Ծ. վրդ. Կարպիսյան), Ղազար Փարպեցու (Զ. Հարությունյան) մասին հոդվածներ, Գրիգոր Նարեկացու «Հարություն տաղի» վերծանությունը (դոկտ. Գ. Աբգարյան), Շնորհալին որպես մատենագիր (Արթուր Հատիսյան) հոդվածը և այլն:

Հանդեսում թարգմանաբար ընդգրկվում են նաև այլ լեզուներով գրված, սակայն հայ մատենագրության հետ սերտորեն կապված գործեր: Լույս են տեսնում Ագաթանգեղոսի պատմության հունական նորահայտ մի խմբագրությունը (Հր. Բարթիկյան և Ար. Տեր-Ղևոնդյան), Ագաթանգեղոսի նորահայտ առաքելն համառոտումը (Արամ Տեր-Ղևոնդյան), ասորերենից թարգմանաբար ներկայացվում է «Հայ Թովմասի վարքը» (Հայկ Մելքոնյան) և այլն: Մեր դասական թարգմանությունների վերաբերյալ հրատարակվում են՝ Հերմես փիլիսոփայի աշխատության հին հայերեն թարգմանությունը (դոկտ.-պրոֆ. Ա. Աբրահամյան), ուսումնասիրվում է Բարսեղ Կեսարացու կյանքն ու ճանքը (Կ. Մ. Մուրադյան) և այլն:

Հանդեսում լայն տեղ է տրվում նաև հայ ժողովրդի պատմության տարբեր ժամանակաշրջաններին վերաբերող հարցերի լուսաբանմանը: Ծարունակաբար լույս է տեսնում ակադ. Հակոբ Մանանդյանի «Համառոտ տեսություն Հին Հայաստանի պատմության» գործը: Արտաշես Տիրացյանն ուսումնասիրում է Կիլիկյան Հայկական պետության սեփական մայրաքաղաք ունենալու հարցը, Պարգև եպս. Գևորգյանը՝ Վարդանանց պատերազմը և այլն: Ամսագրում ուշագրավ նյութեր կան նաև Մեծ եղեռնի և հայերի հերոսական պաշտպանություններին նվիրված: Կարևոր են Արշակ Սաֆրաստյանի հրապարակած Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանի կողմից Թուրքիայի արդարադատության և դավանանքների մինիստրությանը ներկայացված հայկական եկեղեցիների և վանքերի ցուցակներն ու թաքրիրները, որոնք մեծ լույս են սփռում մինչև եղեռնը Արևմտյան Հայաստանում և Թուրքիայում գոյություն ունեցող հայկական հուշարձանների վրա: Փաստական հարուստ նյութեր կան դարձյալ Ն. Միքայելյանի կողմից հրատարակված «Արխիվային նոր նյութեր Արևմտյան Հայաստանի հայ ժողովրդի վիճակի մասին 1912—13 թթ.» վավերագրերի ժողովածուում: Ուրվագծված են նաև հայկական հերոսամարտերի պատմությունը, Վանի (դոց. Հ. Հարությունյան), Այնթապի (Արթ. Հատիսյան), Ծառախի (Հայրիկ Մուրադյան), Սարդարապատի (Հ. Թուրշյան) և այլն:

Հարուստ էջեր կան նվիրված նաև հայ եկեղեցու և տարբեր դավանության պատկանող հայերի ու հայ նշանավոր հոգևոր գործիչների կյանքին: Արսեն եպս. Բերբերյանը հրատարակել է «Հայ անգլիկաններ ԺԹ դարի երկրորդ կեսին» իր ավարտաճանից մի հատված, Հ. Թուրշյանը՝ հայ-հայերեն

³ «Էջմիածին», 1974, սեպտեմբեր, էջ 53—64:

շական եկեղեցիների առնչությունների մասին և այլն:

Մայր Աթոռի պատմության վերաբերյալ ուշագրավ են «Համառոտ ակնարկ Մայր Աթոռի և Էջմիածնի պատմության» (1920—1967 թթ., հեղինակ Արթ. Հատիսյան) և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսների շիրիմները (Վահան եպ. Տերյան) հոդվածաշարերը: Ծարտարապետ Սահինյանը հանդես է գալիս Մայր տաճարում իր ղեկավարությամբ կատարված պեղումների մասին և այլն:

Ավետիք Խաչատրյան

Հայ մեծ եկեղեցական և հասարակական գործիչների կյանքի ուսումնասիրությանն են նվիրված բազմաթիվ հայագետ պրոֆ. Հ. Ժ. Սիրունու՝ Օրմանյանին, Նիկոլայ Դուրյանին, Գարեգին պատրիարք Խաչատուրյանին և մանավանդ Կոմիտաս վարդապետին՝ «Կոմիտասին հետ» գործերը, որոնցից վերջինը լույս տեսավ որոշ ընդհատումներով, 1965—1969 թթ., և որը փաստորեն ընդգրկում է նաև հայ երաժշտության մեծ հանճարի ապրած ժամանակաշրջանի պատմությունը: Մեքսիկոյ ծ. վրդ. Գրիգորյանը հրատարակում է «Օրմանյան որպես պատմաբան» հոդվածը: Լույս են տեսնում նաև Օրմանյանի համակները՝ ուղարկված Երվանդ Տեր-Մինասյանին, ինչպես նաև Խրիստյան Հայրիկի և Գարեգին արքեպ.

Հովսեփյանցի համակները (հրտ.՝ Գոհար Ազնավուրյան), Գ. արքեպ. Հովսեփյանցի օրագիրը (Ավետիք Ադամյան), Ս. Բեհբուդյանը հոդվածներ է նվիրում Վահան վրդ. Բաստամյանցին, Սահակ վրդ. Ամատունուն և այլն: Դանիել Վարուժանի մասին հուշերով հանդես է եկել բազմալատուակ հայագետ Հ. Մ. Պոտուրյանը:

«Էջմիածին»-ում ուշագրավ նյութեր են հրատարակվել նաև հայ դպրոցի պատմության վերաբերյալ: Վահան եպ. Տերյանը մի շարք հոդվածներով ուրվագծել է Էջմիածնի դպրոցի պատմությունը, Գևորգյան ճեմարանի վերաբերյալ հուշեր են գրել Գ. Ծիրմազանյանը և Խ. Կանաչյանը: Հարուստ է եղել նաև հայ միջնադարյան հուշարձանների ուսումնասիրումն ու նրանց արձանագրությունների հրատարակումը: Հովսեփ Եղիազարյանը հոդվածներ է նվիրել Հաղարծնի, Ամբերդի, Կեչառիսի, Մարմաշենի, Հատիհի, Սանահնի, Նոր Գետիկի, Սաղմոսավանքի, Բջնիի, Հավոց թառի և այլ վանքերին: Դարձյալ հայ վանքերի և արձանագրությունների ուսումնասիրությանը հանդես են եկել դոկտ.-պրոֆ. Կ. Ղաֆադարյանը, Ս. Բարխուդարյանը, Ս. Ավագյանը, Ն. Տոկարսկին, պրոֆ. Երվ. Տեր-Մինասյանը, Յու. Թամանյանը, Բ. Ուլուքբաբյանը և ուրիշները: Հայ ճարտարապետական կոթողների մասին ուսումնասիրություններ են գրել ճարտարապետներ Հ. Խալիխաչյանը, Արշավիր Թորամանյանը (Քիշեն): Հայկական խաչքարերի արվեստին են նվիրված Ա. Ն. Ծահինյանի և Առաքել Պատրիկի հոդվածները: Սկսած 1293 թ. մասնատուփի պատվիրատու Կոստանդին եպիսկոպոսի ինքնության մասին է գրել դոկտ.-պրոֆ. Ասատուր Մնացականյանը: Հ. Ամարյանը ուսումնասիրության է ենթարկում Գագկաշեն տաճարից գտնված բուրվառը և այլն:

Ամսագրում հարուստ նյութեր կան նաև հայ գաղթավայրերի պատմության վերաբերյալ: Պրոֆ. Հ. Ժ. Սիրունին այստեղ է, որ սկսեց հրատարակել «Պոլիս և իր դերը» բազմահատոր աշխատության առաջին և մասամբ երկրորդ հատորները (1962—1964 թթ.), որոնցից առաջինը հետագայում լույս տեսավ առանձին գրքով, Բեյրութում, 1965 թ.: Լույս են տեսնում նաև Հնդկաստանի (Դ. եպ. Փոլադյան), Իտալիայի (դոց. Ա. Տիրացյան), Պորտուգալիայի և Բրուսայի (Ա. Ալպոյաճյան), Բուլղարիայի (Ս. Փաչաճյան, Արա Մարկոս), Եգիպտոսի (Հ. Թոփուզյան), Հոլանդիայի (Մ. Ժիհանյան, Մ. Հովսեփյան), Թրակիայի (Մ. Հ. Բարթիկյան), Վրաստանի (Ս. Սվչյան) և Տրանսիլվանիայի հայ գաղթավայրերի (Սուրեն

Քոլանջյան) մասին հոդվածներ: Կան նաև օտար հայագետներ Տ. Մանկովսկու լեհահայերի արվեստին վերաբերող և Ֆր. Մակլերի Հայաստանը և Իսլանդիան հոդվածները: Նշենք նաև, որ հետազայում հայ սփյուռքի պատմության ուսումնասիրության համար արժեքավոր են նաև ամսագրում տարբեր թեմերի մասին հրատարակված տեղեկություններն ու մանավանդ Վեհափառ Հայրապետ Վազգեն Ա-ի կողմից Արտասահմանում կատարած ուղևորությունների նկարագրությունները:

Հայ ազգագրության վերաբերյալ լույս են տեսնում հոդվածներ նվիրված Գ. եպս. Սըրվանձտյանին և Սո. Լիսիցյանին (հեղինակ՝ Վ. Բոդյան), ուսումնասիրում է Նոր Զուղայի ժողովրդական բանահյուսությունը (Արամ Երեմյան) և այլն:

Տոմարագիտական հոդվածներով աշխատակցել են մասնագետ գիտնականներ Բ. Թումանյանն ու Հ. Ս. Բադալյանը: Լույս են տեսել նաև հայկական դրամների և մեդալների մասին հոդվածներ (հեղինակներ՝ Խ. Մուշեղյան, Հ. Սարգսյան) և այլն:

Հիշատակության արժանի են հայ նորահայտ հնատիպ գրքերի և հայկական տպարանների պատմության վերաբերյալ տիկ. Շուշանիկ Ծահնագարյանի, Նիկել Ոսկանյանի, Բնարիկ Կորկոտյանի, Ռաֆայել Իշխանյանի, Հայկ Դավթյանի և Խաչիկ Սամվելյանի կողմից գրված հոդվածները: Այս առթիվ պետք է հիշել նաև Էջմիածնի տպարանի հիմնադրման 200-ամյակի առթիվ հրատարակված բացառիկ համարը և ցարդ անտիպ մնացած Արտակ եպս. Մեքատյանցի «Ս. Էջմիածնի միաբնակության գրական-կրթական գործունեությունը և Մայր Աթոռի տպարանը» մենագրության պարբերաբար լույսընծայումը: Պետք է նշել նաև, որ հայ պարբերական մամուլի պատմությունը ևս չի անտեսվել «Էջմիածին»-ում: Ա. Գրիգորյանը հրատարակեց «Ակնարկ հայ կրոնական մամուլի պատմության վրա» հոդվածը: 1968 թ. վերջին լույս տեսավ «Արարատ»-ի հարյուրամյակին նվիրված «Էջմիածին» ամսագրի բացառիկ համարը՝ ճոխ բովանդակությամբ: Եվ վերջապես, դարձյալ ամսագրի էջերում, 1968—1970 թթ. և 1973—1974 թթ. լույս տեսան «Արարատ» ամսագրի 50 տարվա և «Էջմիածին» ամսագրի 30 տարվա նյութերի մանրակրկիտ մատենագիտությունները (կազմող՝ Ս. Կոնյանյան), որոնք կարևոր նշանակություն կունենան ոչ միայն հայ մամուլի պատմությամբ, այլև հայագիտության տարբեր հարցերով զբաղվողների համար:

Ամսագրում լույս տեսան նաև հայ և օտար հայագետների կյանքին ու գիտական ժա-

ռանգությանը նվիրված հոդվածներ և նըրանց հայագիտական գործերի մատենագիտություններ: Այդ շարքից են. պրոֆ. Լևոն Մելիքսեթ-Բեկի (հեղինակ՝ Պ. Մուրադյան), Նորայր Բյուզանդացու (Գ. Աբգարյան), Գարեգին Ա. կաթողիկոս Հովսեփյանցի, Բ. Հ. Ոսկյանի, պրոֆ. Հ. Ժ. Սիրունու, Արտակ եպս. Մեքատյանցի, դոկտ.-պրոֆ. Վլադ Բրնցեանուի, Գեորգե Բեզվիկոնիի մասին գրվածները և այլն: Դարձյալ մատենագիտական բնույթի էին՝ «Հայ պատմության սկզբնաղբյուրների հրատարակումը Սովետական Հայաստանում», «Հայ պատմագիրների հրատարակումը և Էջմիածնի տպարանը» և այլ հոդվածները:

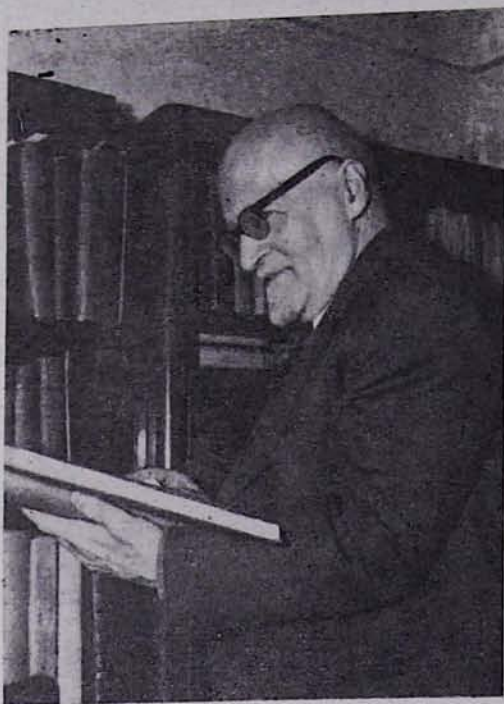
«Էջմիածին» ամսագրում հայագիտության զարգացման համար կարևորագույն ազդակ հանդիսացավ հիշարժան հոբելյանների առիթով Վեհափառ Վազգեն Ա. Հայրապետի սրբատառ կոնդակների միջոցով նախաձեռնված բացառիկ ու ճոխ համարների հրատարակումը: Այդպես է, որ Մայր Աթոռի կոչով ոգեշնչված հայրենիքի և սփյուռքի բազմաթիվ հայագետներ իրենց սիրահոգաբար աշխատակցությունը բերեցին ամսագրին: Այնպիսի ճոխ ու սովոր բացառիկ համարներ, ինչպիսիք էին Եղեռնի 50-ամյակին, Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակին, «Արարատ» ամսագրի 100-ամյակին, Մայր Աթոռի տպարանի հիմնադրության 200-ամյակին, Ներսես Շնորհալու մահվան 800-ամյակին և այլ հոբելյաններին նվիրվածները եկան իրենց արժանի տեղը գրավելու ոչ միայն «Էջմիածին» ամսագրի, այլև ընդհանրապես մեր հայագիտական ամսագրերի պատմության մեջ:

«Էջմիածին» ամսագրի լույսընծայումը, նրա կոչումն ու առաքելությունը, ինչպես նաև նրանում ընդգրկված հայագիտական նյութերը հաճախ է, որ գնահատանքի են արժանացել նաև սփյուռքահայ մամուլում և մտավորականության առանձին նամակներում: Իրանում լույս տեսնող «Վերածնունդ» թերթը, գնահատելով «Էջմիածին» ամսագրի լույսընծայումը, նշում էր, որ այնտեղ «կան մի շարք խիստ շահեկան ու կարևոր հոդվածներ», որոնք վերաբերում էին պատմա-բանասիրական նյութերին⁴: Նյու-Յորքի «Հայաստանյայց եկեղեցի» ամսագիրը գրում էր «Էջմիածին»-ում լույս տեսած պատմագիտական ուսումնասիրությունների մեծարժեք լինելու մասին⁵: Բուխարեստում անցյալում լույս տեսնող «Հայաստանյան նակատ» թերթը, ավելտելով «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման մասին, նշում էր,

⁴ «Վերածնունդ», Թեհրան, 1944, 98—598:

⁵ «Հայաստանյայց եկեղեցի», 1944, 8:

որ նա մի մեծ պակաս է լրացնում, որը գործացել էր «Արարատ»-ի դադարումից հետո, և բարձր էր գնահատում լույս տեսած հայագիտական հոդվածների արժեքը⁶։ Ռուսինանայ ազգային Ստեփան Եսայանը «Էջմիա-

Պրոֆ. Հակոբ Ծ. Սիրունի

ծին» ամսագրի բովանդակությունը նմանեցնում էր «ռուսկի հանքի մը, որ մուրիճ ծոցեն դուրս լույսի միջոցով մեզ կորկվի իր թանկագին արտադրությունը» մեր ազգային թեկրոնական մասամբ պակասած սնունդը ավելի ճոխացնելու և հարստացնելու համար»⁷։

Նման վկայությունները շատ-շատ են, սակայն մենք բավարարվում ենք միայն այսքանով։ Ինչ վերաբերում է վերջին տարիներին հրատարակված բացառիկ համարներին, նրանք մեծ չափով նպաստեցին էլ ավելի բարձրացնելու «Էջմիածին» ամսագրի դերը, արժեքն ու հեղինակությունը և մեծ խանդավառություն ստեղծեցին ամենուրեք։ Ծատ նյութեր արժանի համարվեցին գրախոսվելու և կամ արտատպվելու սիյուռքահայ մամուլում և կամ իբրև ատաղձ օգ-

տագործվեցին գիտական աշխատությունների համար։ Նշենք միայն «Էջմիածին» ամսագրի Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակին նվիրված բացառիկ մասին, որը բաղկացած էր 250 էջերից, ուներ գիտական հարուստ բովանդակություն և զարդարված էր գունավոր և միագույն բազմաթիվ ներդիր նկարներով։ Այն բարձր գնահատանքի արժանացավ հայ մամուլի կողմից։ Հիշենք միայն Բեյրութում լույս տեսնող «Զարթոնք» օրաթերթը, որն առանձին երեք համարներում դրվատալից գրախոսություն նվիրեց նրան։

Հայագիտության համար ոչ պակաս նշանակալից էր նաև ամսագրում լույս տեսած մի շարք հոդվածաշարերի իբրև առանձնատիպ հրատարակումը։ Այդպիսիներից առաջին հերթին պետք է հիշել «Արարատ»-ի 50-ամյա նյութերի մատենագիտության հրատարակումը (կազմող՝ Ս. Կոծինյան, խմբագիրներ՝ Ս. Քոլանջյան և Ա. Հատիտյան), որը դարձավ հայ պարբերական մամուլի պատմության մեջ առաջին լիակատար և օրինակելի մատենագիտությունը և միաժամանակ հայրենիքի և սիյուռքի հայագիտական գրադարանների ամենաօգտագործելի մատյաններից մեկը, որն արժանացավ դրվատալից գրախոսականների։ Նույն ձևով հրատարակության արժանացավ նաև Արտակ եպս. Սմբատյանցի Էջմիածնի տպարանին նվիրած մենագրությունը, որը շուրջ կես դար անտիպ էր մնացել։ Իբրև առանձնատիպ լույս տեսավ նաև Հ. Անասյանի «Հայ համաբարբառային գրականությունը և հայ մատենագրության համաբարբառը» արժեքավոր երկը։

Ծուտով իբրև առանձնատիպ լույս կտան նաև ամսագրում պարբերաբար հրատարակված «Էջմիածին» ամսագրի 30 տարիների նյութերի ընդարձակ մատենագիտությունը, իր հարակից ցանկերով հանդերձ (կազմող՝ Ս. Կոծինյան, խմբագիրներ՝ Ս. Հատիտյան, Ս. Քոլանջյան), որը լրիվ պատկերացում կտա ամսագրի բովանդակության և արժեքի մասին։ Հետագայում, իբրև առանձնատիպ, կարելի է լույս ընծայել նաև դարձյալ ամսագրում պարբերաբար հրատարակված ընդարձակ ու արժեքավոր երկեր, որոնցից են ակադ. Հր. Աճառյանի «Մեսրոպ Մաշտոց»-ը, պրոֆ. Հ. Ծ. Սիրունու «Կոմիտասին հետ» երկը, դարձյալ նրա գրած հայ նշանավոր հոգևորականներ Օրմանյանի, Նիկիտ Դուրյանի և Գարեգին Խաչատուրյանի մասին հուշերը, և այլն։

Հայագիտության զարգացման համար նշանակալից երևույթ հանդիսացավ նաև «Էջմիածին» ամսագրին առընթեր ստեղծ-

⁶ «Հայաստանյան ճակատ», Բուխարեստ, 1947, նոյեմբերի 30։

⁷ «Էջմիածին», 1950, հուլիս-օգոստոս, էջ 80։

ված հրատարակչականը, որը լույս ընծայեց պրոֆ. Հ. Մ. Սիրունիի «Հայ եկեղեցին ուսման հողի վրա» և «Նիկոլա Յորգա» միահատորյակը, Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետի ուղևորությունների հատորները, որոնք կարևոր ավանդ են հանդիսանալու պատմագիտության համար հայրենիք-սփյուռք կապերի, հայ և այլ ժողովուրդների բարեկամության և հայ սփյուռքի պատմությունն ուրվագծելու գործում: Լույս տեսան նաև «Հայկական եկեղեցիներ» և «Հայկական խաչքարեր» խմամված ալբոմները, դարձյալ Վեհափառ Հայրապետի նախաձեռնությամբ և հսկողությամբ և որոնք հարուստ նյութ են ընձեռում հայ արվեստի պատմությանը հետաքրքրվող հայ, և ոչ միայն հայ, մասնագետների համար:

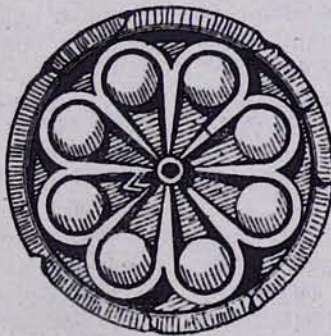
Կրոնական իր կարևոր նշանակությունից բացի, մշակութային, հայագիտական մեծ երեկույթ էր նաև Աստվածաշնչի հայերեն առաջին տպագրությանը և որոնք հարուստ նյութ են ընձեռում հայ արվեստի պատմությանը հետաքրքրվող հայ, և ոչ միայն հայ, մասնագետների համար:

Այժմ մամուլի տակ է լույս թարգմանիչների աշխատակցությանը ամբողջ Նոր Կտակարանի 27 գրքերի թարգմանությունը, այդ թվում՝ չորս Ավետարանները և Գործք առաքելոցը (երկրորդ տպագրություն), Առաքելական և Ընդհանրական թղթերը և Հայտնության գիրքը:

Ահա շատ համառոտ ամփոփումը «Էջմիածին» ամսագրի հայագիտական 30-ամյա գործունեության: Մենք տեղի տղության հետևանքով հնարավորություն չունեցանք նշելու անգամ նրան աշխատակցող բոլոր

հայագետների անունները և կամ գեթ ամենադուրյզն չափով անդրադառնալու հիշատակված հոդվածների գիտական արժեքին և նշանակությանը: Սակայն կարծում ենք, որ ներկա հպանցիկ ակնարկն իսկ որոշ չափով կնպաստի հաստատելու համար այն իրողությունը, որ Մայր Աթոռի ամսագիրը, ի շարս իր բազմաթիվ նպատակադրումների, հայագիտության ասպարեզում ևս պատվով է կատարել իր պարտավորությունները:

Եթե տարիներ առաջ Մայր Աթոռի երբեմնի պաշտոնաթերթ «Արարատ» ամսագրի լույսընծայման 100-ամյակի առթիվ, խոսելով նրա կողմից հայագիտությանը մատուցված մեծ ծառայությունների մասին, նշում էինք, որ նա բովանդակ Արևելյան Հայաստանում միակ երկարակյաց և լուրջ հայագիտական հանդեսն է եղել, ապա այժմ, երբ գրում ենք «Էջմիածին» ամսագրի 30-ամյակի առթիվ, նրա հայագիտական նյութերի մասին, պետք է սրտի մեծ գոհունակությամբ նշենք, որ նա այլևս «Արարատ»-ի նման միակը չէ այդ ասպարեզում, որ մեր հայրենիքի վերածնության հետ միասին ծնունդ առած մի շարք հայագիտական հաստատություններ, ինչպիսիք են Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիան, Մաշտոցյան Մատենադարանը, պետական համալսարանն ու պետական արխիվը, մեր թանգարանները և այլն, ստեղծել են իրենց հայագիտական պարբերականները: Այժմ փաստ է, որ Հայաստանն է դարձել հայագիտության կենտրոնը ամբողջ աշխարհում, և այսօր շատ ավելի մեծ պարտավորություններ են դրված մեր երկրի հայագետների վրա, քան առաջ: Եվ ահա ուրախությամբ պետք է նշել, որ հայագիտական մի շարք պարբերականների հետ միասին «Էջմիածին» ամսագիրը ևս, պահպանելով «Արարատ»-ի ավանդները, իր կարևոր լուսման է շարունակում մոծել հայագիտության էլ ավելի ծաղկման գործում՝ ի փառս հայ մշակույթի:

Մայր Խայրենիքում

Ս. ԱՆԹՈՍՅԱՆ

(Բանասիր. գիտ. թեկնածու, դոցենտ)

ՀԱՅ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ «ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԷԶԵՐՈՒՄ

Հայագիտությունը և մասնավորապես հայերենագիտությունը միշտ էլ պատշաճ տեղ է գրավել մեր եկեղեցական պաշտոնաթերթերում: Այսօր, երբ մենք հասարակագիտական-հայագիտական մի քանի հանդեսներ ունենք, «Էջմիածին» ամսագրում ևս լույս են տեսնում ճանաչված հեղինակությունների հայագիտական հոդվածները: Լեզուն լոկ հաղորդակցման միջոց չէ, մայրենի լեզվի մեջ խտացած են տվյալ ժողովրդի հավաքական հոգեբանությունը, ըմբռնումները, մշակութային նվաճումները և այլն: Իր մայրենի լեզուն օգտագործելը որևէ ժողովրդի գոյատևման մեծագույն և հավիտենական առավատչյալն է: «Էջմիածին» ամսագիրը միշտ էլ դեմ է եղել այնպիսի ոչ ճիշտ դատողությունների, ըստ որոնց իբր թե այլալեզու միջավայրում հայ մարդուն կարելի է հայ պահել միայն եկեղեցով: Դեռևս 1949 թ. մարտ-ապրիլ համարներում «Էջմիածին» ամսագիրը, ի պատասխան ամերիկահայերի «Հայաստանյայց եկեղեցի» հանդեսում 1948 թ. հունիսին տպագրված մի հոդվածի¹, խմբագրականում գրում էր.

«Միանգամայն վտանգավոր ու վնասակար են հայ լեզուն ու հայ դավանանքը միմյանցից անջատ դիտելու, միմյանց հակադրելու.... նմանօրինակ փորձերը» (էջ 7): Այս առթիվ նշենք, որ Նորին Սրբություն Վազգեն Ա կաթողիկոսը, դեռևս ռումինահայ թեմի առաջնորդ, 1950 թ. «Էջմիածին» ամսագրում տպագրել է մի բովանդակային հոդված՝ «Մեր հարազատ լեզուն» վերնագրով, որի մեջ բացահայտում է վերոհիշյալ դատողությունների վնասակար լինելը. «Հեռու մեզմե այն մոլորությունը, թե առանց հայ լեզվի կրճանք հայությունը կենդանի պահել միայն կրոնով ու եկեղեցական պաշտամունքով», կարդում ենք Վեհափառի այդ հոդվածում: Միանգամայն իրավացիորեն «Էջմիածին» ամսագիրը Վեհափառի սույն հոդվածը ընթերցողների ուշադրությանն է հանձնել նաև մեկ տասնամյակ հետո՝ վերատպելով 1959 թ. փետրվարի համարում: Նման զգաստացուցիչ հոդվածներ միշտ էլ պետք են՝ որպես դիմադրելու զենք ուժացման դեմ:

¹ «Հայաստանյայց եկեղեցի» հանդեսի 1948 թ. հունիսի համարում տպագրված «Հայերենը Ամերիկայի մեջ» հոդվածում կարդում ենք. «Ի վերջոյ լեզու ըստա՞ծը, որ կերպընկալ իրականություն մըն է, ունի

իր կեանքը, լեղափոխությունը և մահը: Լեզուն լաիտենական ճշմարտություն մը չէ...: Այս ճշմարտությանց բուն և միակ աղբիւրը կրօնքն է, ու մեր պառազային.... միայն հայ եկեղեցին է, որ կրճանք զայն ստանալ:

Հայագիտությունը միշտ էլ իր հատուկ բաժինն է ունեցել «Էջմիածին» ամսագրի էջերում: Դեռևս 1944 թ. առաջին համարներում տպագրված են հոդվածներ հայ գրերի ստեղծող Մեծն Մեսրոպ Մաշտոցի և հայ գրերի գյուտի մասին, ապա և միջնադարյան հայ գրիչների, մեր հին պատմիչների ստեղծագործությունների մասին և այլն: Ծուտով երևան են գալիս ման գուտ լեզվաբանական-հայերենագիտական հոդվածները, ընդ որում ամսագրի էջերում հայտնի հեղինակություններ հոդվածներ են տպագրում հայոց լեզվի տարբեր դրսևորումների ու բաղկացուցիչ մասերի վերաբերյալ՝ հայոց լեզվի պատմությունից մինչև բարբառագիտություն, բառարանագիտություն և այլն: Սույն հոդվածում սեղմ էջերի սահմաններում մենք կաշխատենք առավելապես նկարագրական եղանակով ներկայացնել անցած 30 տարիների ընթացքում «Էջմիածին» ամսագրում հրատարակված լեզվաբանական-հայերենագիտական հոդվածները:

1. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ-ՀԱՅԵՐԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

«Էջմիածին» ամսագրի զարդն են կազմում հայ մեծանուն լեզվաբան Հ. Աճառյանի ընդհանուր լեզվաբանական հոդվածները: Այս շարքում հիշելի է հատկապես դեռևս 1946 թ. տպագրված «Երեք հարց մեսրոպյան այբուբենի շուրջը» հոդվածը, որի մեջ, հայերենի այբուբենը հանդիպադրելով 5-րդ դարում մեզ հարևան մի շարք ժողովուրդների այբուբեններին, մեծանուն գիտնականը ճշտորեն եզրակացնում է, որ «հունարենը քալլ առ քալլ համաձայն է մեր այբուբենին, որ հեռանում է նրանից միմիայն իր գերազանց ճոխության պատճառով» (թիվ Ա, էջ 48): Հիմք ընդունելով հունարեն այբուբենի դասավորությունը, սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցը խոշոր լեզվաբանի հմտությամբ հանձարեղորեն, անթերի և վերջնական կատարելությամբ կարողացավ տեղադրել հայերենի հարուստ հնչյունական համակարգի մնացած հնչյունները՝ ադամանդափուռ կատարելությամբ, այն աստիճան, որ 15 դար հետո աշխարհի խոշորագույն լեզվաբաններից մեկը՝ ֆրանսիացի հայագետ Անտուան Մեյլեն, Մեսրոպ Մաշտոցի ստեղծած այբուբենը պիտի գնահատեր հետևյալ խոսքերով. «Հայտնի է, որ հայ այբուբենը գլուխ-գործոց մըն է: Հայ հնչարանության հնչյուններն յուրաքանչյուրը հատուկ նշանով մը նոթագրված է, և սխառնը այնքան լավ հաստատված է, որ Հայ Ազգին հայայայած

է հնչարանության վերջնական արտահայտություն մը»:

Արժեքավոր է ման Հ. Աճառյանի՝ 1953 թ. ամսագրում տպագրած «Հայերենից փոխառյալ բառեր պարսկերենում» (Ե, էջ 23—29) հոդվածը, որի մեջ իրեն հատուկ բացառիկ խորաթափանցությամբ ցույց է տալիս, թե հայերենի աղիւս, բարեկեդան, գուսան, խաշ, շնքաղեղ, քարուկիր բառերը ե՛րբ և ի՛նչ ճանապարհներով են անցել պարսկերենին:

Ամսագրի առանձին համարներում տպագրված են ման Հ. Աճառյանի՝ հայոց անձնանունների վերաբերյալ հոդվածներ, ինչպես ման ընդհանուր լեզվաբանական այլ հոդվածներ: Մինչև իր վերահաս մահը Հ. Աճառյանը շուրջ 10 տարի եղել է «Էջմիածին» ամսագրի թղմնավոր հոդվածագիր-աշխատակցողը՝ շարունակելով այն գեղեցիկ ավանդույթը, որին սկիզբ էր դրել դեռևս «Արարատ»-ի հրատարակության օրերին:

Ընդհանուր լեզվաբանական-հայերենագիտական հոդվածներ է տպագրել ման պրոֆ. Ա. Առաքելյանը, որն, ի դեպ, մեծ

² Տե՛ս Անտուան Մեյլենի «Հայ այբուբենը գլուխ-գործոց մըն է» խոսքը, «Էջմիածին», 1962, Ե, էջ 34:

նին քննությունը հեղինակին հնարավորություն է տվել ճիշտ կերպով եզրակացնելու, որ «ատոգանությունը, եթե ոչ բոլորովին հունականի հասկացողությամբ և ծավալով, այնուամենայնիվ հայ գրավոր լեզվի մեջ ունեցել է իր ուրույն դերն ու նշանակությունը» (անդ, էջ 54):

1964 թ. է համարից սկսած «Էջմիածին» ամսագրի էջերում մի քանի հոդվածներ են տպագրված պրոֆ. Վ. Առաքելյանի «Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը» ուսումնասիրությունից: Տպագրված հոդվածներում առավելապես բացահայտված են «Մատենանոցի գրություններ» անունի ստեղծագործության լեզվի մակդիրներին և ոճաբանական մի քանի այլ շրջաբանություններին վերաբերող հարցերը: Հայտնի է, որ Նարեկացին մեր վաղ վերածննդի նախորդին և հայ բանաստեղծական խոսքի ակունքներին ոչ միայն հանճարեղորեն օգտագործեց հայոց լեզվի ընձեռած համակ հարուստ դրսևորումները, այլև կարողացավ իր աշխարհապարփակ մտածումներին ու տվյալանքներին ճորձե ու արտահայտություն տալ: Հայն մտահորիզոնը, բանաստեղծական բացառիկ լեզվամտածողությունը և հայոց լեզվի քաջ իմացությունը հնարավոր դարձրին, որ Նարեկացին հասնի հայոց լեզվի գեղեցկությունների բացահայտման աննախադեպ և ցայսօր անմատչելի մնացած բարձունքների... Ահա այս հարցերն են, որ Նարեկացու լեզվական նյութի հիման վրա բացահայտել է պրոֆ. Վ. Առաքելյանը: Նկատենք նաև, որ Գ. Նարեկացու լեզուն հիմնականում իր մեջ խտացնում է հայերենի 10-րդ դարի վիճակը, այն չափով, որ դարակազմիկ երեւոյթ հանդիսացող այս բանաստեղծը մեծապես ազդեց իր դարաշրջանի վրա՝ միաժամանակ մեծ ակոս բացելով հայոց լեզվի անդաստանում:

Գրաբարի շարահյուսության մի կարևոր հարցի՝ ձևի պարագայի դրսևորումներին է նվիրված Լ. Խաչերյանի «Ձևի պարագա երկրորդական նախնադասություններ» հոդվածը (1959, Ը—Թ), որ հանգամանորեն խոսվում է գրաբարում ձևի պարագայի դրսևորումները նպաստող հարուստ լեզվամիջոցների մասին: Քննադատաբար պետք է նկատել, որ թեև գրաբարի ձևաբանությունը հանգամանորեն և գրեթե կատարելապես ուսումնասիրված է, սակայն նույնը չի կարելի ասել շարահյուսության մասին: Ահա այդ իմաստով այդ ուղղությամբ կատարված ամեն մի աշխատանք արժանի է ամենայն խրախուսանքի: Գրաբարի շարահյուսության հանգամանակից և ամբողջական ուսումնասիրումը հայ լեզվաբանության պարտքն է:

Իր բնույթով հետաքրքրական է Ռ. Ղա-

զարյանի «Նոր Հայկազյան բառարանի աղբյուրները» (1970, Զ—Է) հոդվածը: Քաջ ծանոթ լինելով մեր բառարանագրության թագն ու պսակը հանդիսացող այդ բառարանին, հեղինակը ընթերցողին նախ ծանոթացնում է այդ հերոսական գործի կատարման ներքին ծալքերին: Մխիթարյան երեք

Ակադ. Հրաչյա Աճառյան

մեծահմուտ վարդապետներ՝ Ռ. Գ. Ավետիսյանը, Ռ. Խ. Սյուրմելյանը և Ռ. Մ. Ավգերյանն այդ բառարանի վրա աշխատել են շուրջ 50 տարի (1784—1834), և Հ. Աճառյանի խոսքերով «բուն ձեռագիրը վեց անգամ ընդարձակ է եղել և ծախսի մեծության պատճառով միայն համառոտել և վերածել են երկու հատորի»: Այդ ընթացքում նրանք կարդացել են Վենետիկի իրենց ձեռագրատանը գտնվող շուրջ 1000 ձեռագրեր, որոնք և հիմք են հանդիսացել բառարանը կազմելու համար: Այսպիսով, Հայկազյան բառարանի առաջին աղբյուրը 5—17-րդ դարերի մեր մատենագրությունն է, որ կան գրվածքներ մեր հոգևոր մշակույթի բոլոր դրսևորումների վերաբերյալ: Հայկազյան բառարանի 2-րդ աղբյուրը առավելապես միջնադարյան ձեռագիր բառարաններն են:

Ռ. Ղազարյանը մի հետաքրքրական հոդված է տպագրել նաև մեր ժողովրդին ու

լեզվաբաններին քիչ հայտնի բառարանագրական մեկ ուրիշ կոթողային աշխատանքի մասին, այն է՝ Ն. Բյուզանդացու միջին հայերենի բառարանը: «Նորայր Բյուզանդացու «Բառագիրք ստորին հայերենի»» հոդվածում (1966, Ե) Ռ. Ղազարյանը մեծապես գնահատում է Ն. Բյուզանդացու այդ հիմնական բառարանը, որի ողիսականը հար

Պրոֆ. Սիրարիկ Տեր-Ներսեսյան

և նման է նրա հեղինակի ողիսականին: Ն. Բյուզանդացին Ղ. Հովնանյանի և օտար հայագետ Յ. Կարստի հետ միասին այն բացառիկներից էր, որ սիրով նվիրվեց միջին հայերենի ուսումնասիրությանը: Ինչպես նշում է հոդվածագիրը, միջին հայերենի բառարան կազմելը Ն. Բյուզանդացու համար դառնում է մտասևեռ գաղափար: Նա այդ գործի վրա աշխատել է շուրջ 30 տարի: Ինեուս 1873 թ. Ն. Բյուզանդացին այն կարծաքն է հայտնել, որ «երկհատոր Հայկագեան բառարանի ստուարությունը ստորին հայերենի (իմա՝ միջին հայերենի—Ս. Ա.) ալ բառարան մը կրնայ կազմուիլ, այնչափ ճոխ է այս լեզուն բառերու, ոճերու, ձևերու և ասացուածոց մասամբ» (անդ, էջ 41): Հայտնի է, որ Ն. Բյուզանդացու կինը շվեդուհի էր, և 1882 թ. սկսած նա ապրում էր Ստոկհոլմում: Ն. Բյուզանդացու միջին հայերենի սույն բառարանը Ծվեդիայում նրա արխիվում պատահաբար գտնվելով մեր լեզվաբանությանը հայտնի դարձավ միայն

1945 թ., հեղինակի մահվանից 30 տարի հետո: Բարեբախտաբար նախանձախնդիր մարդիկ Ծվեդիայից Հայաստան ուղարկեցին այդ աշխատության մանրադրամակաները՝ միկրոֆիլմերը: Ուղարկված 5 կոճերը ամփոփում են աշխատության Ա—Պ տառերը, շուրջ 6000 էջ: Իսկ մնացածն առ այսօր անհայտ է: Հոդվածագիրը մի երկու բառահոդվածի մշակվածության ցուցադրումով ճշտորեն եզրակացնում է, որ Ն. Բյուզանդացու սույն աշխատությունը մեծապես արժեքավոր է, սակայն նույնքան զարմանալի է այն աննախանձախնդրությունը, որ մեզանում կա այդ մեծ լեզվաբանի գիտական աստանդակալան ժառանգությունը մեր ժողովրդի և մեր լեզվաբանության սեփականությունը դարձնելու հարցում:

Տողերիս գրողը ևս ամսագրում տպագրել է հոդվածներ հայոց լեզվի պատմության վերաբերյալ: Մեր «Հայոց լեզվի բնույթն ու զարգացումը» հոդվածում (1968, Դ) ցույց ենք տվել հայերենի անստարկելիորեն հնդեվրոպական ընտանիքին պատկանելը, ապա և համատոտակի նրա պատմական զարգացումը՝ իր հիմնական շրջանաբաժանումներով: Իսկ «Հայոց լեզվի պատմության և համեմատական քերականության ուսումնասիրումը սովետական շրջանում» հոդվածում (1970, ԺԱ) համատոտակի ներկայացրել ենք այդ ուղղությամբ կատարված աշխատանքները վերջին հիսնամյակում՝ տալով դրանց գնահատականը հայերենագիտության ընդհանուր ֆոնի վրա:

1952—53 թթ. ամսագրի էջերում տպագրվել է նաև Ի. Մարտիրոսյանի «Ջեբել-Սուսայի բարբառը» աշխատության առավելապես հնչյունաբանությունը: Թեև հոդվածագիրը լավ տեղյակ է իր մայրենի բարբառին, սակայն մասնագիտական պատրաստակալություն չունենալը մեծապես խանգարել է, որ երևույթները ճիշտ նկարագրի ու գնահատի:

Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակը (1961 թ.), ապա և Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակը (1966 թ.) լայնորեն արձագանք գտան «Էջմիածին» ամսագրի էջերում՝ ծնունդ տալով գիտական իմաստով մեծ արժեք ներկայացնող «Բացառիկների»: Այս առթիվ գրվեցին նաև լեզվաբանական հոդվածներ: Այս շարքում մեզ համար բացառիկ արժեք են ներկայացնում հայ գրի և նրա գյուտարարի մասին օտար հեղինակությունների կարծիքները: Անտուան Մեյեի կարծիքը մենք արդեն մեջբերել ենք: Այստեղ կուզենայինք մեջբերել մեկ ուրիշ ֆրանսիացի հեղինակության ժան Բալարի կարծիքը. «Լեզուն երթարկելով գրության օրենքներուն, քերականու-

թյան, համաձայնության, շարադասության կանոններում, հայության ամենեն պանծալի այս երկու գավակները՝ ս. Մեսրոպ և ս. Սահակ, ապահովեցին հավերժությունը հայ հանճարին, ճառագայթումը հայկական մշակույթին՝ մինչև այսօր.... իրենց ժողովուրդին տված են գիրը, իր հավերժությունը դարբնող զենքը»³։ Մաշտոցյան նյութերի շարքում հետաքրքրական է հատկապես Մ. Գասպարյանի «Մեսրոպյան այքենարանները ԺԹ և Ի դարերում» հոդվածը (1961, Ժ), որ փաստորեն օրգանական շարունակությունն է հեղինակի՝ նույն ամսագրում տպագրված «Մեսրոպ Մաշտոցը որպես գրուսույց» հոդվածի (1959, ԺԱ)։ Իր վերոհիշյալ հոդվածում Մ. Գասպարյանը Մեսրոպ Մաշտոցին գնահատում է որպես մեր առաջին գրուսույց ուսուցիչը, առաջին հայ այքենարանի, հայերենի գրուսույցման հեղինակն մեթոդի հիմնադիրը, այն է՝ հայոց լեզվի առաջին մեթոդաբանը։ Այնուհետև 19 և 20-րդ դարերի (մինչև 1920 թ.) 35 այքենարանների ուսուցման սկզբունքների քննարկման հիման վրա հեղինակը հանգում է այն ճիշտ եզրակացության, որ «հայ ժողովուրդը կարողացել է մշակել ինքնուրույն և ինքնատիպ մանկավարժություն, որն աշխատել է գտնել նաև գրուսույցման դյուրին եղանակներ՝ օգտվելով թե՛ դարերի ընթացքում իր կուտակած փորձից և թե՛ առաջավոր մանկավարժական նվաճումներից» (անդ, էջ 61)։ Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակի առթիվ լույս ընծայված գեղեցիկ և արժեքավոր համարում ուշագրավ է Հ. Մխիթարյանի «Ոսկան երևանցին իբրև քերականագետ» հոդվածը (1966, ԺԱ—ԺԲ), որտեղ հեղինակը խոսում է մեր դպրության այդ մեծ գործչի քերականական մի աշխատության մասին, որ համառոտ կարելի է կոչել «Քերականության գիրք»։ Սույն գիրքը արժեքավոր է նաև պատմականորեն, քանի որ փաստորեն մի հայ քերականի տպագրած քերականության առաջին գիրքն է։ Տպագրվել է նույն 1666 թ.։ Սույն աշխատությունը թեև լատիներենի քերականությունից մի փոխադրություն է, սակայն հեղինակը հաճախ լատիներենի քերականական իրողությունները հանդիպադրում է հայերենի հետ՝ արժեքավոր դիտողություններ անելով գրաբարի քերականության վերաբերյալ։

Հ. Աճառյանի «Մեսրոպ Մաշտոց» աշխատությունը, որ ամսագրի էջերում տպագրը-

վում էր դեռևս 1954 թ., այս օրերին ևս մատուցվեց մեր հասարակայնությանը։

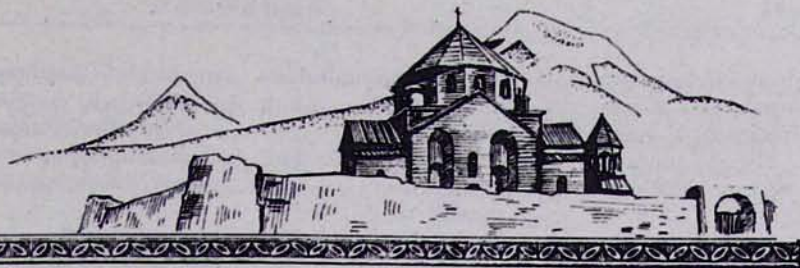
«Էջմիածին» ամսագրի տպագրության անցած 30 տարիների ընթացքում եղել են նաև մի շարք այլ հոբելյաններ, որոնք լայնորեն արձագանք են գտել ամսագրի էջերում։ Հայ լեզվաբանությանը վերաբերող չափով հիշատակելի են տողերիս գրողի «Հայ լեզվաբանության նվաճումները տվե-

Պրոֆ. Առաքել Առաքելյան

տական շրջանում» հոդվածը (1967, Ժ—ԺԱ), ապա և «Հայ լեզվաբանությունը «Արարատ»-ի էջերում» հոդվածը (1968, ԺԱ—ԺԲ)՝ տպագրված «Էջմիածին» ամսագրի ավագ եղբոր՝ «Արարատ»-ի տպագրության 100-ամյակին նվիրված բացառիկ համարում։ Այս բոլորից դուրս «Էջմիածին» ամսագրում գրախոսված են լեզվաբանական մի շարք աշխատություններ, հատկապես Հ. Աճառյանի «Հայոց լեզվի պատմություն»-ի 2-րդ մասը, «Հայոց անձնանունների բառարան»-ը, «Լիակատար քերականություն»-ը և այլն։ Հ. Աճառյանի մահվան առթիվ գրված խմբագրական հոդվածում մեծապես ներկայացված և գնահատված է մեծանուն հեղինակի հայագիտական վաստակը (1953, Ե)։ Արժեքավոր է նաև նույն համարում

³ Տե՛ս Ժան Բալար, «Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի ճննդյան 1600-ամյակին առթիվ» խոսքը, «Էջմիածին», 1962, Ե, էջ 35։

Ն. ԹԱՀՄԻԶՅԱՆ

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ»-Ը ԵՎ ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ

Հայրապետական Աթոռի պաշտոնական ամսագիր «Էջմիածին»-ը, որ ազգային-կրոնական միության հանդեսների մեծ ու լուրջ մասնակցություն է բերում հայրենի երաժշտարվեստի շատ հարցերի մշակմանը, փաստորեն «Արարատ»-ի առաքելությունն է շարունակում իրագործել՝ նոր պայմաններում:

Հայ երաժշտության ապագա պատմաբանը, ի թիվս այլ հանդեսների, «Էջմիածին»-ը ևս ուշի-ուշով պիտի թերթի՝ այնտեղից քաղելու համար մեր երեկվան ու այսօրին վերաբերող անհամար փաստեր:

Եվ նախ՝ երաժշտական ընթացիկ կյանքին վերաբերող փաստերը, որոնք խնամքով մեկտեղելուց և բանիմաց կերպով խմբավորելուց հետո է, որ դառնում են առավել պերճախոս ու հիմք տալիս արժեքավոր, երբեմն անգամ անակնկալ հետևություններին:

Նկատենք, որ այստեղ իրենց արժեքն ունեն Մայր Աթոռի և հոգևոր ճեմարանի երաժշտական ներքին կյանքին վերաբերող տեղեկությունները: Օրինակ՝ Կոմիտաս վարդապետի ստեղծագործություններին նվիրված երեկույթի մասին հաղորդումը, որտեղից իմանում ենք, որ ճեմարանի երգեցիկ խումբը Դանիել Ղազարյանի ղեկավարությամբ կատարել է «Սարերի վրով գնաց», «Կուժն առա», «Սիփանա քաջեր», «Կալի երգը» և այլ գործեր, իսկ արևելյան գործիքների վրա նվագող մի եռյակ հնչեցրել է «Ծուշիկի», «Վաղարշապատի», «Ռանգի» պարեղանակները¹: Եվ կամ՝ Ներսես Ծնոր-

հայր մահվան 800-ամյակի առթիվ կազմակերպված եռօրյա հանդիսությունների համառոտ նկարագրությունը, ուր թվարկված են կարևորագույն կետերը. հսկումի հանդիսավոր ժամերգությունն ու Հոփսիմե տաճարում, երեկոյան հանդիսավոր ժամերգությունն Մայր տաճարում, պատարագ Մայր տաճարում և երեկո Վեհարանի հանդիսությունների դահլիճում՝ Հայաստանի պետական կամերային նվագախմբի, Հայաստանի երգչախմբային ընկերության երգչախմբի, երևելի մեներգչուհիների և այլոց մասնակցությամբ²:

Բավական լայն շրջանակների մեջ տեղեկություններ են տրված նաև Հայաստանի և մասնավորապես Երևանի ընդհանուր երաժշտական կյանքի վերաբերյալ: Դրանք շոշափում են Ժողովրդական ստեղծագործության տունը և Հայաստանի կոմպոզիտորների միությունը, Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիան և երաժշտական դպրոցները, Հայֆիլհարմոնիան և Սպենդիարյանի անվան օպերայի և քալեսի պետական թատրոնը, Կոմիտասի անվան քառյակը (կվարտետը) և ջազ-նվագախումբը, Հայաստանի պետական երգչախումբը և Ղարաբաղի ժողովրդական երգի-պարի խումբը, ուշագրավ համերգներ, նոր բեմադրություններ, երաժշտական հրատարակություններ և ժողովրդական երգերի գրառումներ, հիշարժան տարեթվեր, ակնառու դեմքեր:

Ամսագիրը ուշադիր է եղել նաև սփյուռքահայ երաժշտական կյանքի նկատմամբ, որով վերջին երեսուն տարիների համահայ-

¹ «Էջմիածին», 1948, Ե—2, էջ 28:

² «Էջմիածին», 1978, Ժ, էջ 22—37:

կական երաժշտական կյանքի ժամանակագրության տվյալների կոտակմանը զգալի նպաստ է բերել անկասկած:

Իրոք, ամսագիրը թերթելով, արդեն իսկ այսօր շահեկան է իմանալ՝ որտեղ և ինչպես է նշվել Տիգրան Չոխաջյանի մահվան 50-ամյակը³, և Ալեքսանդր Սպենդիարյանի ծննդյան 75-ամյակը⁴, երբ է ավարտել Հ. Ստեփանյանը «Նունե» օպերան և Կ. Զաքարյանը՝ «Աղասի»-ն⁵, ինչպես են ընդունվել Օճնիկ Պերպերյանի համերգները Նյու-Յորքում⁶, և Գուրգեն Ալեմշահի սիմֆոնիկ նվազահանդեսը՝ Թաուն Հոլի մեջ⁷, Պողոս Լիսիցյանի ելույթները՝ Բուդապեշտում⁸, և Զարուհի Դոլուխանյանի մենակատարումները՝ Փարիզում⁹ և այլն:

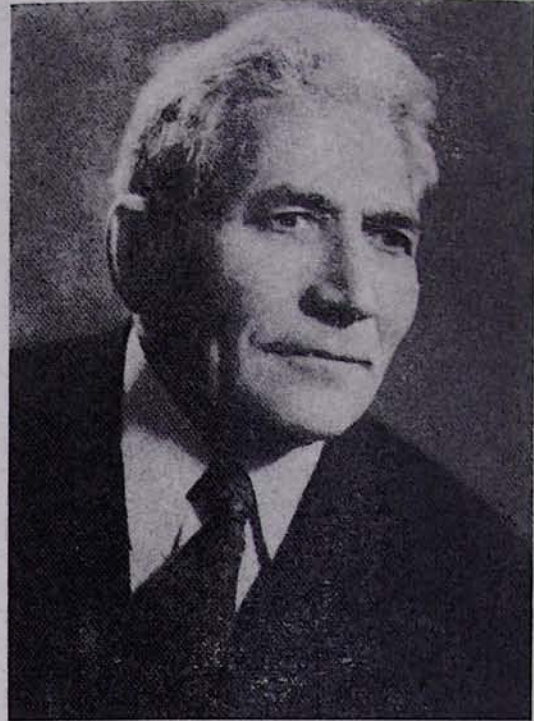
Մեզ հետաքրքրող մյուս նյութերն ընդհանուր առմամբ շոշափում են հայ երաժշտության անցյալն ու ներկան, նրա պատմության, գեղագիտության ու տեսության վերաբերող խնդիրները, նրա դարավոր զարգացման իրենց մասնակցությունը բերած համատեղ մշակների և կարկառուն գործիչների դիմանկարների ու ծառանգության լուսաբանության հարցերը:

Ամսագրի էջերում երաժշտական կամ նաև երաժշտական խնդիրներ արծարծող նյութերով հանդես են եկել ոչ միայն մասնագետ երաժիշտներ, այլև հայագետներ, արվեստաբաններ, բանասերներ և գրողներ:

Մասնավոր հիշատակության արժանի են Ռուբեն վրդ. Դրամբյանի գրվածքը՝ հայոց աշխարհիկ ու հոգևոր արվեստների վաղընջական կապերի վերաբերյալ¹⁰, Արամ Երեմյանի ու Երվանդ Ծաֆազիի հոդվածները՝ հայ ժողովրդական բանահյուսության¹¹ ու աշխարհիկ նորագույն երգաստեղծության¹² առանձին երևույթների մասին, այլև մի քանի հեղինակների՝ ճիշտ ժամանակին լույս տեսած գրավոր ելույթներն ու հետա-

գրական նութերը՝ հայ եկեղեցու շարականների և մանրուման երգերի շուրջ:

Շարականների ուսումնասիրմանը կապված հարցերը, Լուսիկ Սարգսյանի մի համատեղ հաղորդումից հետո¹³, բարձրացնում

Պրոֆ. Աշոտ Գ. Արքանախան

են հայ հոգևոր մշակույթի ընդհանուր պատմությանը լավատեղյակ դեմքեր՝ Գարեգին Լևոնյանն ու Երվ. Ծաֆազիի: Վերջինս խոսում է նույնիսկ բացառապես շարականների ու նրանց հեղինակների մասին¹⁴: Մինչ Լեւոնյանը, անդրադառնալով սաղմոսներին, հնագույն կցորդներին ու շարականներին¹⁵, անցնում է նաև «մանրուման» ձեռագրերին ու երգերին¹⁶:

¹³ Լուսիկ Սարգսյան, Հայ եկեղեցու շարականների մասին, «Էջմիածին», 1945, Ա—Բ, էջ 40—41:

¹⁴ Երվ. Ծաֆազի, Համառոտ տեղեկություններ հայոց շարականների մասին, «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ, էջ 67-ից, և Գ—Դ, էջ 27-ից:

¹⁵ Գարեգին Լևոնյան, Էջեր հայ եկեղեցական երաժշտության պատմությունից, «Էջմիածին», 1945, Ե, էջ 48—50:

¹⁶ Գարեգին Լևոնյան, Դարձյալ մի քանի էջ հայ եկեղեցական երաժշտության պատմությունից, «Էջմիածին», 1945, Ը—Թ—Ժ, էջ 32—39:

Այստեղ կարելի էր հիշատակել նաև Ա. Երեմյանի

³ «Էջմիածին», 1948, Գ—Դ, էջ 83:

⁴ «Էջմիածին», 1946, ԺԱ—ԺԲ, էջ 78:

⁵ Անդ, էջ 86:

⁶ «Էջմիածին», 1954, Բ, էջ 56:

⁷ «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ, էջ 90:

⁸ Անդ:

⁹ «Էջմիածին», 1954, Բ, էջ 57:

¹⁰ Ռուբեն վրդ., Հեթանոս Հայաստանի աշխարհիկ երգերի տաղաչափությունը եկեղեցական երգերում, «Էջմիածին», 1944, Զ—Է—Ը, էջ 27—32:

¹¹ Ա. Երեմյան, Էջեր Նոր Զուղայի ժողովրդական բանահյուսությունից, «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ, էջ 68—65:

¹² Երվ. Ծաֆազի, Գևորգ Դոդոյանը և նրա «Ծիծեռնակը», «Էջմիածին», 1947, Ա—Բ, էջ 59—64, Գ—Դ, էջ 45—60:

Երաժշտարվեստի հարցերին մասնագիտական առնչություն չունեցող հեղինակների գրվածքների մեջ առանձնահատուկ տեղ ունեն հուշերն ու գեղագիտական ընդհանուր գնահատականները, որոնց մեծագույն ու լավագույն մասը վերաբերում է Կոմիտասին: Ամսագրում հրատարակված կամ վերահրատարակված են ոչ միայն Գալուստ Տեր-Մկրտչյանի¹⁷ և Հրաչյա Աճառյանի¹⁸ հուշերը, Ավետիք Իսահակյանի¹⁹ և Մարտիրոս Մարյանի²⁰ անդրադարձումները, Սիլվա Կապուտիկյանի մտորումները²¹ ու Արթուր Հատիտյանի խոհերը²², այլև ուրիշ մտավորականների հետաքրքրական արձագանքները²³: Այդ բոլորի մեջ իր հատուկ տեղն ու կշիռն ունի Հակոբ Սիրունու փաստալից մեմագրությունը, որ տպագրվեց ամսագրի չորս տարվա տարբեր համարներում²⁴ և որը վերակենդանացնում է Կոմիտաս վարդապետի կյանքի ժողովրդա-ազգային և հասարակական իմաստով լեցուն շատ էջեր: Պետք է ասել, որ ամսագիրն իր էջերում հսկայական տեղ է հատկացրել Կոմիտասին

ոչ միայն հուշագրության բնագավառում: Ու եթե մի կողմ դնենք գիտա-մատչելի տիպի մի երկու գրվածք²⁵, մնացածը կարող ենք դասել տեղեկատու, գիտական ու երաժշտագիտական գրականության շարքը: Տեղեկատու գրությունները շահեկան հաղորդումներ են, ասենք՝ Կոմիտասի ծննդյան 80-ամյակի կապակցությամբ կազմակերպված ցերեկույթի մասին Սորբոնում²⁶, և կամ մահվան 20-ամյակի առթիվ տրված համերգի վերաբերյալ Բուխարեստում²⁷: Արվեստագետի Հայաստանյան դիվանը հարուստացնող արտասահմանից ստացված մորմյութերի մասին²⁸, և կամ մրա երկերի ակադեմիական հրատարակության ընթացքի վերաբերյալ (Երևանում)²⁹: Դրանց հարում են մի շարք թեև ավելի ծավալուն, բայց երաժշտական կոմիտասագիտության առումով օժանդակ մյութեր, որոնք վերաբերում են Կոմիտասի կերպարին՝ կերպարվեստում և գեղարվեստական գրականության մեջ, կամ ներկայացնում են Կոմիտասի խոհերը և մտուշները մրա գրական-գեղարվեստական ժառանգության էջերից:

Կոմիտասագիտության համար պիտանի հրապարակումներ են կոմպոզիտորի ինքնակենսագրությունը³⁰ և Կոմիտասի կենսագրությանը վերաբերող, կաթողիկոսական դիվանից քաղված այլ մյութեր, որոնք լույս են ընծայված անհրաժեշտ ծանոթագրումներով հանդերձ³¹:

Բուն երաժշտագիտական հոդվածները ևս տարբեր կարգի են: Մի քանիսն ունեն հաղորդման նկարագիր³², ուրիշներ տարբեր-

հոդվածները միջնադարյան հայ երգահանների մասին, որոնք հրատարակվելով ինչպես ուրիշ ամսագրերում, այնպես և «Էջմիածին»-ի 1946, 1954 և 1958 թվականների տարբեր համարներում, ավելի ուշ ամփոփել է առանձին գրքուկի մեջ: Բայց, ընդհանրապես ասած, այս հեղինակի գործերից մեզ՝ երաժիշտներին համար ավելի շահեկան են ժողովրդական բանահյուսությանը և աշուղական արվեստին վերաբերողները:

¹⁷ Գալուստ Տեր-Մկրտչյան, Հիշողություններ Կոմիտաս վարդապետի մասին, «Էջմիածին», 1958, Ը, էջ 47—49:

¹⁸ Հրաչյա Աճառյան, Հուշեր Կոմիտասի մասին, «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 23—26:

¹⁹ Ավետիք Իսահակյան, Կոմիտասի անմահ հիշատակին, անդ, էջ 27—28:

²⁰ Մարտիրոս Մարյան, Կոմիտասի հետ, անդ, էջ 32—33:

²¹ Սիլվա Կապուտիկյան, Հայ երաժշտության Զվարթնոցը, անդ, էջ 38:

²² Արթուր Հատիտյան, Ս. Էջմիածնի և հայ ժողովրդի զավակը, անդ, էջ 3:

²³ Այդ թվում՝ Արսեն Մանանյանի ու Եղվարդ Գուանյանի գրվածքները, Հ. Գրիգորյանի հուշերը և Տիգրան Կամսարականի, Արշակ Զոպանյանի, Գաբեգին Լևոնյանի ու Դերենիկ Դեմիրճյանի վկայությունները Կոմիտաս վարդապետի ամփոփ և գործի մասին:

²⁴ Հակոբ Սիրունի, Կոմիտասին հետ, «Էջմիածին», 1965 թվականի Ա-ից (էջ 35), տարբեր սարքերականությամբ, մինչև 1969 թվականի Ե-ն (էջ 16—28):

²⁵ Ադախիսին են, օրինակ, Աղավնի Մեսրոպյանի հոդվածները՝ «Կոմիտասի ստեղծագործության աղբյուրը և անոր հայրենասիրությունը», «Էջմիածին», 1952, Ը, էջ 36, և՛ «Կոմիտաս վարդապետի դերը խազագրության և հայ եկեղեցական երաժշտության ասպարեզին մեջ», «Էջմիածին», 1953, Ժ, էջ 36:

²⁶ «Էջմիածին», 1950, Գ—Դ, էջ 88:

²⁷ «Էջմիածին», 1955, Ը, էջ 80:

²⁸ «Էջմիածին», 1947, Ե—Զ, էջ 78, 1948, Գ—Դ, էջ 81 և այլն:

²⁹ «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 37:

³⁰ Կոմիտաս վարդապետի ինքնակենսագրությունը, «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 6—8:

³¹ Գր. Հարությունյան, Կոմիտասի երկու ճամակները, «Էջմիածին», 1947, Ե—Զ, էջ 59—68: Եվ մույնի՝ Կոմիտասի կենսագրությանը վերաբերող մյութեր, «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ, էջ 51—62:

³² Գ. Ղազարոսյան, Կոմիտասի անհայտ երգերը, «Էջմիածին», 1946, Դ—Ե, էջ 42:—Մ. Խյճյան, Կոմիտաս վարդապետ և իր «Գեղջյուկ երգերը», անդ, էջ 45:

վում են հոբելյանական գրվածքի ոճով³³ և այլն³⁴։ Պատկանելի տեղ են գրավում երաժշտա-բնագրագիտական բնույթի գրվածքները, որոնցում վերականգնվում են կոմիտայան ձայնագրությունները, վերծանվում հայկական ձայնաճիշներով նրա կատարած գրառումները, առհասարակ հրապարակվարդաբանվում վաղուց հրապարակվածների առաջին տպագրության հաճախմանը³⁵։ Դրանք ստորագրած հեղինակներն են՝ Արսեն վարդապետ Բերբերյանը³⁶ և Վ. Սարգսյանը³⁷, Ռոբերտ Աթայանը³⁸ և Նիկողոս Թահմիզյանը³⁹։ Տեսական առանձին հոդվածով ներկայացված է նաև Կոմիտասի աշխատակցությունը «Արարատ»-ին, վերլուծված է նրանում տպագրված կոմիտայան հոդվածների բովանդակությունը⁴⁰։ Այս բոլորը, միասին վերցրած, Կոմիտասի մասին

³³ Մ. Բրուտյան, Երգահան Կոմիտաս վարդապետը (ծննդյան 90-ամյակի առթիվ), «Էջմիածին», 1959, 2, էջ 18—28։—Մ. Թումանյան, Կոմիտաս վարդապետի հավիտենական կերպարը (ծննդյան 100-ամյակի առթիվ), «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 49։

³⁴ Տեղն է հիշատակելու նաև՝ Կոմիտաս վարդապետը համաշխարհային երաժշտագետների գնահատմամբ ներկայացնող նյութը («Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 20—22)։

³⁵ Այն ժամանակ դեռևս սարկավագ, այժմ՝ եպիսկոպոս Զմմտ. Բերբերյան Պետրոս սրկ., Կոմիտաս վարդապետի եկեղեցական երաժշտության նվիրված ունեմնասիրությունները և անտիպ էջերը, «Էջմիածին», 1962, Բ, էջ 48—56։ Նույնի՝ «Կոմիտաս վարդապետի եկեղեցական երաժշտության անտիպ էջերից», «Էջմիածին», 1962, 2, էջ 61—63։ Բերբերյան Արս. արքեպ., Կոմիտաս վարդապետի եկեղեցական երաժշտության անտիպ էջերից, «Էջմիածին», 1963, Ա, էջ 47—51։

³⁶ Կոմիտաս, Այսօր կանգնեցա (շարական ընթերցաց առաջ հիմնադրաքի), ձայնագրությունը Վ. Սարգսյանի։

³⁷ Ռոբերտ Աթայան, Կոմիտաս վարդապետի անտիպ էջերից մեկը («Ամենք մոլորեալ», գրի առաւ և դաշնակեց եռանկյն խմբի համար Կոմիտաս վարդապետ), «Էջմիածին», 1961, Բ, էջ 24—28։ Տես նաև Նույնի՝ Կոմիտասի առաջին տպագրված ստեղծագործությունը (ազգային օրհներգ, խոսք Արշ. Թաշնյանի), «Էջմիածին», 1973, 2, էջ 34—40։

³⁸ Տես Նիկողոս Թահմիզյան, Նշխարներ հայոց հոգևոր եղանակների կոմիտասյան գրառումներից, «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 56—57։ Նույնի՝ հոգևոր եղանակների կոմիտասյան կանխագույն գրառումների վերծանությունը, «Էջմիածին», 1970, Բ, էջ 34—37, Գ, էջ 36—40, Զ—Է, էջ 72—80։

³⁹ Ն. Թահմիզյան, «Արարատ»-ն ու Կոմիտաս վարդապետը, «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 60—69։

գիտելիքների հարուստ միակցություն են պահում ամսագրի էջերում։

XIX—XX դդ. մեր մյուս երաժիշտներից կամ իրենց գործունեությամբ երաժշտության հետ ևս ուղղակի առնչված դեմքերից ոչ

«Էջմիածին» պարմի տիտղոսաթերթը
(գործ՝ նկարիչ Գրիգոր Խանջյանի)

մեծ դիմանկարներ են նվիրված Դ. Ղազարյանին, Գ. Ալեմշահին (հոգ չէ, թե արտատրպության միջոցով), ինչպես և Սահակ վարդապետ Ամատունուն, որի կյանքն ու գործը լուսաբանող հոդվածում իրավացիորեն շեշտվում է հայ հոգևոր երաժշտության կանոնավորման գործին նրա բերած կարևոր նպաստը⁴⁰։ Ավելի ընդարձակ գրություն է

⁴⁰ Սանդրո Բեհրույան, Սահակ վարդապետ Ամատունի, «Էջմիածին», 1970, ՌԵ Դ, էջ 31։

Ամենաճշտ է նկատվում, որ Սահակ վարդապետ Ամատունու զուտ բանասիրական աշխատությունները ևս ոչ միայն ընդհանուր առմամբ շահեկան են, այլև այժմեական ճշանակությամբ լեցուն՝ հայոց հին

Մակար Եկմայանի կյանքի ուղին, ստեղծագործական դիմանկարն ու ժառանգությունը վեր հանող հոդվածաշարը⁴¹։ Փաստորեն մի մեծագործություն, որը տակավին 50-ական թվականներին առարկայորեն գնահատում էր Եկմայանի տեղն ու դերը հայ երաժշտության մեջ, և որից օգտվել են մեզ մոտ և դրսում⁴²։

Երաժշտության հարցերով մասնագիտորեն զբաղվող երաժիշտների համար։ Օրինակ՝ «Հին և Նոր պարականոն կամ անվավեր շարականներ»-ը (Վաղարշապատ, 1911)։ Մի առիթով մենք մշել էինք, թե մեր ստորյա աշխատանքների ընթացքում պարզվեց, որ Հովհաննես Սարկավագ վարդապետի գրչի վաստակն է ոչ միայն Ղևոնդյանց «Պայծառացան ալսօր» երգը, ինչպես կարծվում էր առ այսօր։ Ինքն է հեղինակը մահ Ղևոնդյանց «Անճառելի Բանդ Աստուած» ու Հոփիսիմյանց «Անկիզբըն Բանն Աստուած» մշամավոր շարականների, ինչպես և Վարդանանց «Անթառան սիրող ծնունդը» ծավալուն կտորի, որ պարականոն է մնացել» («Էջմիածին», 1972, ԺԲ, էջ 93—94)։ Ավելացնենք մահ, որ Հովհաննես Իմաստասերի թողած ժառանգության մասին ամբողջական պատկերացում կազմելուն առհասարակ խանգարել է մի հանգամանք՝ Հովհաննեսի անվանը միջնադարում, տարբեր առիթներով, կցվել են վեց-յոթ տարբեր մականուններ. Սարկավագ, Վարդապետ, Հոնտոր, Իմաստասեր, Սոփեստոս (հին հունական ամենադրական իմաստով), վերջապես՝ Պոետիկոս, ու մահ Քառանա։ Ինչպես պարզվեց Բ. Մ. Քեշիշյանի հրատարակած Զմմառի ձեռագրերի ցուցակից, Բ. Հ. Ոսկյանի կատարած ուսումնասիրություններից և Ա. Արքայանյանի աշխատանքում մեծագործությունից, Հովհաննես Իմաստասերի մի շարք աշխատություններ, այդ թվում և «Բան իմաստութեան» մեծ քերականը միջնադարյան գրչագրերի մեջ իրենց խորագրերում ունեն «Յոհաննու քահանայի» ցուցմունքը։ Արդ՝ շարականների հեղինակների մեզ հայտնի առաջին ցուցակագիրը՝ Սարգիս երեցը, տեղեկացնում է. «ԶՂևոնդեանց Անճառելի Բանդ Աստուածն [և] Վարդանանց Անթառան սիրող ծնունդըն Յոհաննու քահանայի է ասացեալ»։ Վերջինս, որ մի հոյակերտ կառույց է (բաղկացած 144 տողից), ամբողջությամբ հրապարակել է Ամատունին վերոհիշյալ աշխատության մեջ (թեև առկա թողնելով հեղինակային պատկանելության խնդիրները)։ Եվ այդ հրապարակումն է, որ հնարավորություն տվեց մեզ մանրակրթիկոն համեմատելու շարականը «Բան իմաստութեան» քերականի հետ ու համոզվելու, որ բառապաշարով, լեզվա-մտածողությամբ ու տաղաչափական արվեստով դրանք իրոք սերտ առնչությունների մեջ են իրար հետ։

⁴¹ Կոմպոզիտոր Մակար Եկմայան (կյանքը, դիմանկարը, ժառանգությունը), «Էջմիածին», 1958, Բ—Գ, էջ 52—58, Դ, էջ 59—68, Ե, էջ 50—56։

⁴² Մինչև իսկ հոդվածաշարի հրատարակությունից տարիներ վերջ։ Տես, օրինակ՝ «Բաները Երևանի

Ամսագրում հոդվածներ են նվիրված մահ հայ հին ու միջնադարյան բանաստեղծ-երաժիշտների մասին։ Դրանցում պարզաբանված են՝ Սահակ Պարթևի մասնակցությունը հայոց ավանդական ձայնեղանակների կարգավորության գործին ու նրա դերը այդ ձայնեղանակների ուսուցման մեջ, ստեղծած հոգևոր կցորդ-երգերն ու վերջիններիս տեղը հայ Ծարակնոցում⁴³։ Գրիգոր Նարեկացուն ամսագիրն անդրադարձել է «Սալլն այն իջաներ» տաղի կոմիտասյան գրառման դիտարկման կապակցությամբ⁴⁴։ Եվ Ներսես Ծնորհալուն՝ մեծ երգչի մահվան 800-ամյակի առնչությամբ։ Նշանավոր հոբելյանը առիթ հանդիսացավ, որ Ծնորհալուն կյանքն ու գործը ենթարկվի համակողմանի քննության, իսկ նրա երաժշտական վաստակը ցույց տրվի համաքրիստոնեական, մասնավորապես արևելյան քրիստոնեական արվեստի հետևյալորդի վրա⁴⁵։ Դարձյալ այս առիթվ է, որ ամսագրի խմբագրությունը որոշեց երաժշտագիտական մի հոդված էլ արտատպության կարգով տալ⁴⁶, ինչպես և Ծնորհալուն «Նորաստեղծեալ»-ը լույս ընծայել երկու մեներգիչների ու քառաձայն խառն խմբի համար մշակումով⁴⁷։

Քանի որ արդեն շոշափեցինք կոմիտասյան և շնորհալիական բացառիկ համարները, նկատենք, որ ամսագիրն ունեցել է հոբելյանական ուրիշ թվեր էլ, հիշարժան՝ իրենց երաժշտագիտական նյութերով ևս։ Այդ նյութերն են՝ «Մայր Աթոռի տպարանը և հայ երգարվեստը» (որում բնութագրված են Վաղարշապատում լույս տեսած երաժշտա-

Համալսարանի, 1962, № 2, էջ 221։ Եվ կամ՝ Եկմայանի ծննդյան 110-ամյակի կապակցությամբ Զիլադելֆիայում տրված համերգ-գրույցի ծանուցագիրը, ուր կոմպոզիտորի կյանքի ու ստեղծագործության մասին համարյա բառացի մեջբերումներ կան «Էջմիածին»-ի հիշյալ համարներից։ Sacred Music Concert Knar Armenian Choral Group, presents „The Egmalan mass“ (April 9, 1967, Philadelphia, St. „Clement's episcopal Church).

⁴³ Ն. Թահմիզյան, Սահակ Պարթևը և հայ եկեղեցական երգարվեստը, 1973, Ը, էջ 9—19։

⁴⁴ Ռ. Աթայան, Գրիգոր Նարեկացու «Սալլն այն իջաներ» տաղի կոմիտասյան ձայնագրության մասին, «Էջմիածին», 1966, Դ, էջ 35—39։

⁴⁵ Ն. Թահմիզյան, Ներսես Ծնորհալուն և արևելյան քրիստոնեական երգարվեստը, «Էջմիածին», 1973, ԺԲ, էջ 110—119։

⁴⁶ Ռ. Աթայան, Ներսես Ծնորհալուն «Վարդանանց մորաբաշը» Եկմայանի և Կոմիտասի մշակմամբ, անդ, էջ 100—109։

⁴⁷ Ներսես Ծնորհալի, Նորաստեղծեալ, մշակումը՝ Ն. Թահմիզյանի, անդ, էջ 120—124։

կան ու մաս երաժշտական խնդիրներ շոշափող հրատարակությունները»⁴⁸։ «Համառոտ ժամանակագիր տվեալահայ երաժշտական կյանքի» (որ տրված է 1920-ից մինչև 1960-ական թվականների վերջերն ընկած ժամանակահատվածի ժողովրդա-ազգային երաժշտական մշակույթի հագեցված պատկերը Հայաստանում)⁴⁹, «Արարատ»-ն ու երգ-երաժշտության հարցերը» (որտեղ, որքան մեզ հայտնի է, հայ երաժշտագիտության մեջ առաջին անգամ պատմա-տեսական քննության լույսի տակ վերլուծվում և գնահատվում են մի հանդեսի՝ «Արարատ»-ի էջերում նրա գոյության ողջ ընթացքում տպագրված ու երգ-երաժշտությանը վերաբերող հաղորդումները, հոդվածներն ու ուսումնասիրությունները)⁵⁰, վերջապես՝ «Հուշամատյանների հետքերով» (որ Մեծ եղեռնի 50-ամյակի առթիվ փորձ է արված պըրպըտել, գտնել, ի մի բերել և չափել ու կշռել մեր երաժշտա-ազգագրական ու երաժշտամշակութային վիթխարի կորուստները)⁵¹, և «Ոսկան վարդապետն ու խազագրության արվեստը»⁵²։ Սրանում հայ պաշտոնագրության ուշ միջնադարյան վիճակի ընդհանուր հետնախորքի վրա պատկերվում է մաս խազավոր առաջին տպագիր Ծարակնոցի ու Ժամգրքի հրատարակիչ Ոսկան վարդապետը, տեսականորեն իմաստավորվում են նրա կատարած խազագիտական միանգամայն ուսանելի աշխատանքները⁵³։

⁴⁸ «Էջմիածին», 1972, ԺԲ, էջ 89—97։

⁴⁹ «Էջմիածին», 1967, ԺԱ—ԺԲ, էջ 108—110։

⁵⁰ «Էջմիածին», 1968, ԺԱ—ԺԲ, էջ 84—90, 1969, Գ, էջ 87—40, Ե, էջ 44—48։ Սրա շարունակությունն է փաստորեն՝ «Արարատ»-ն ու «Կոմիտաս վարդապետը» հոդվածը ևս (1969, ԺԲ, էջ 60—69)։

⁵¹ «Էջմիածին», 1965, Բ—Դ, Ե—Է, 1966, Ը, Թ—Ժ, 1968, Ա։ Հոդվածաշարքը ավարտված չէ։ Քննված են Ուրֆա, Տիգրանակերտ, Հայնի, Տարոն (Բուլանուխ, Խնուս, Մուշ, Բաղեշ), Վան-Վառպուրական (Արճեշ, Արծկե, Խլաթ, Վան, Գավաշ, Մոկս, Ծատախ), Բարձր Հայք (Բաքերդ, Սպեր, Կիսկիմ, Թորթում, Խոտորջուր, Երզնկա, Կարին), Համշեն, Տրապիզոն, Սամսոն, Մարգվան, Ամասիա, Եփրոնիս, Սեբաստիա, Ծաթին-Գարաբիսար, Խարբերդ (Չմըշկածագ, Չմբուշ, Մալաթիա, Արաբկիր, Բալու, Ալն և բուն Խարբերդ)։ Հարմար առիթով շարունակելու ենք հոդվածաշարը։

⁵² Ն. Թամիզյան, «Էջմիածին», 1966, ԺԱ—ԺԲ, էջ 159—167։

⁵³ Ավելացնենք, որ ուշ միջնադարն, ընդհանրապես ասած, առանձին ուրիշ կովաններ էլ է պահել արդի խազագիտության համար իսկ ուսանելի ու պիտանական նշանակությամբ։ XV դարի սկզբներին Հովհաննես գրիչն իր ընդօրինակած Հայսմախորքի հիշատակարանում մի քանի խազագրերի մասին

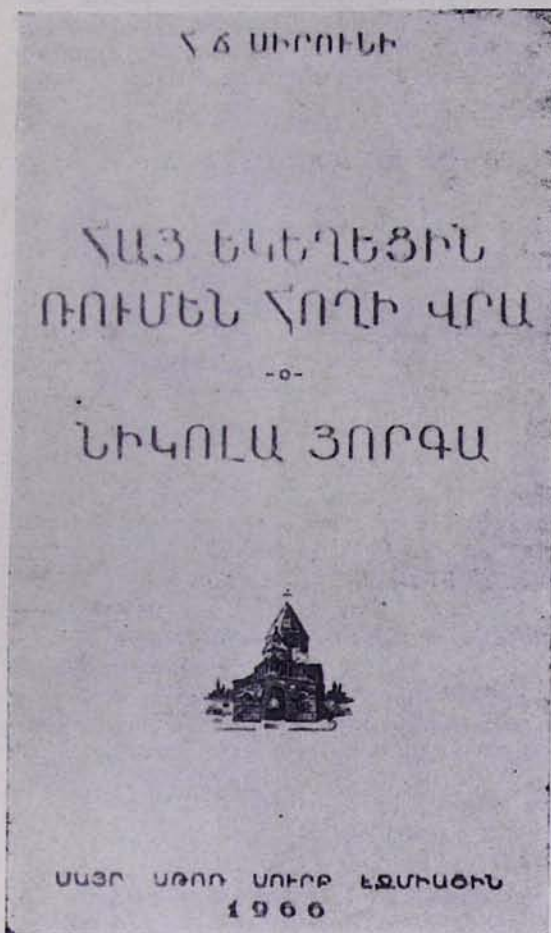
ի վերջո՝ պատմական, տեսական թե երաժշտա-քանասիրական բնույթի մի այլ խումբ գրվածքներ էլ իրենց բազմազան բովանդակությամբ գալիս են ամբողջացնելու երաժշտագիտական հոդվածների ընդհան-

Մատենագետ Հակոբ Անասյան

մտքեր է հայտնում, որոնցից ուշագրավ է «խումն»-ի վերաբերյալ ավանդը։ «Ոսկ արդ, ով հոգի իմ և քաղցրիկ եղբայր,—բացատրում է գրիչը,—իմացիր և գալս. զի գիտնեմ որ եղի ի սմայ, զխումարն և զքաղցր բանն ցուցանե» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. 4684, էջ 530ր)։ Սրանից դժվար չէ հետևեցնել, որ տվյալ խազագրի նշանակության եղև վեջային կողմը կապված է մեղմ, վարընթաց շարժման։ Ծրեղերը, որ ութ-ձայնի սկավածքների և խազերի մասին գրել է՝ օգտվելով XVII դարում Ամստերդամում ապրած և գործած հայ վարդապետների ցուցմունքներից, «խումն»-ը թարգմանում է «tridium» (J. Schröder, Thesaurus Linguae Armenicae, Amstelodami, 1711, էջ 244)։ Սա, նախորդ ասույթի հետ համաձայնվելով, նշում է հիշյալ վարընթաց շարժման եռանգն կառուցվածքը։ Վիլյոտոն, հայկական խազագրերի ելեշային նշանակությունը առաջ բերելով ըստ Կաթիրեի հայկական եկեղեցու դպրապետի կատարումների, «խումն»-ի մասին ասում է, թե օրինակը, որ երգով ցուցադրվեց իրեն այդ խազի կապակցությամբ՝ էր եղել ձայնից բաղկացած համագիտ իջնող, բնույթի տիպի մի պտույտ. (M. Villoteau, Description de l'Égypte, t. 14-ème, Paris, 1826,

նոր պատկերը: Ահա՛ «Ութ-ձայնի սկըսվածքները»⁵⁴, որն իր մի ծայրով մտնում է համեմատական երաժշտագիտության հար-

ք 330); Աթայանը նույնպես «խումճի» էլենչային գորությունը փնտրելիս կանգ է առնում «դեպի վար տեղեկային ընթացքի» վրա: Նա չի անդրադառնում խազիս չափական արժեքի խնդրին: Եվ նրա՝ բերած 50-ից ավելի օրինակներում բացարձակ գերակշռություն ունեն չափական մեկից ավելի, երկու և երկուսից էլ ավելի միավորի արժեքով օրինակները (տես նրա «Հայկական խազային մոտագրությունը», Երևան, 1959, էջ 248): Ե. Տնտեսյանը «խումճը» դասում է չափական մեկ միավորի արժեքով մշակների կարգը (տես նրա «Նկարագիր երգոց Հայաստանահայցս եկեղեցու», Կ. Պոլիս, 1874, էջ 23—24): Մեր որոնումները բերում են այն համոզման, որ «խումճ»-ի առաջնային գորությունն է՝ էլենչային վերը նշված բովանդակությունը, չափական մեկ միավորի սահմաններում, որում կշռության գծագրի որոշումը խողոված է կատարողի հայեցողությանը:

⁵⁴ «Էջմիածին», 1972, Բ, էջ 28—34, Գ, էջ 23—26, Դ, էջ 40—43, Ե, էջ 43—47:

ցերի ոլորտը, հայ հոգևոր եղանակների էջմիածնական մի քանի տարբերակների վրա ուշադրություն հրավիրող հոդվածը⁵⁵, որ շահեկան է իր շոշափած խնդրով, հասարակ և հանդիսավոր օրերի կանոնագրությունների բաղդատական վերլուծությանը նվիրված ուսումնասիրությունը⁵⁶, հայկական միջնադարյան «նոտագրության» (ավելի ճիշտ կլիներ ասել՝ երաժշտական մշակագրության) տարբեր համակարգերը (կամ հատվածները) ցույց տվող հոդվածը⁵⁷, Հարության ավագ օրհնություններն ու դրանց հեղինակային պատկանելության հարցը քննող մեծագրական հետազոտությունը⁵⁸, հայ միջնադարյան երաժշտական գեղագիտության խնդիրները բարձրացնող հոդվածը⁵⁹, որում հատկանշական փաստերի հիման վրա հաստատագրվում է այն հետևությունը, որ «միջնադարում հայկական գեղագիտությունը ոչ միայն հետ չէր մնում միջնադարյան քաղաքակրթված մյուս երկրներում զարգացող նույն գիտությունից, այլև աչքի էր ընկնում հույժ ինքնատիպ մի շարք գծերով, իր մեջ օրգանապես զուգորդելով մտքերի՝ և Արևմուտքին հատուկ կարգապահությունը, և Արևելքին հատուկ հարստությունն ու խորությունը»:

Եզրափակելով, հարկ է ընդգծել նաև, որ, ի տարբերություն ուրիշ շատ հանդեսների, «Էջմիածին»-ը հեռատեսարեն իր էջերը տրամադրում է երաժշտական քննադրերի հրատարակությանը ևս: Դրանք բաժանվում են երեք կարգի. եկեղեցական միաձայն երգեր՝ գրաված եվրոպական ձայնանիշերով, որպիսիք բերված են երաժշտա-տեսական շատ հոդվածներում⁶⁰, հոգևոր ստեղծագոր-

⁵⁵ Բերբերյան Արսեն ծ. վրդ., Ակնարկ ս. Էջմիածնին հատուկ մի քանի հոգևոր եղանակների մասին, «Էջմիածին», 1973, Դ, էջ 25—30:

⁵⁶ Ն. Թահմիզյան, Հասարակ օրերի կանոնագրությունը, «Էջմիածին», 1971, Դ, էջ 37—50: Նույնի՝ «Հանդիսավոր օրերի կանոնագրությունը», «Էջմիածին», 1971, Թ, էջ 11—47, ԺԱ, էջ 33—40:

⁵⁷ Ռ. Աթայան, Հայկական մոտագրության սխառությունների մասին, «Էջմիածին», 1959, Ե, էջ 41—45:

⁵⁸ Ն. Թահմիզյան, Սյունեցի համանուն երկու երաժիշտներ և Հարության ավագ օրհնությունները, «Էջմիածին», 1973, Բ, էջ 29—43:

⁵⁹ Նույնի՝ «Էջեր հայկական միջնադարյան երաժշտական գեղագիտությունից» (X—XV դդ.), «Էջմիածին», 1968, ԺԱ, էջ 47—57:

⁶⁰ Հատկապես ընդգծելի հրապարակումներ են՝ ութ-ձայնի սկսվածքները վերոհիշյալ նույնանուն ուսումնասիրության վերջում, ութ-ձայն կանոնագրությունը (երկու շարքով՝ սովորական և հանդիսավոր օրերի համար), և Հարության ավագ օրհնությունները՝ դարձյալ ութ-ձայնով:

ծությունների ներդաշնակումներ, որոնք կատարել են Ն. Մելիսանեջյանը, Ռ. Աթայանը, Օ. Դուրյանը, Ն. Թահմիզյանը, Ալ. Հաբությունյանը⁶¹, և ինքնուրույն ստեղծագործություններ⁶², ինչպես օրինակ՝ կոմպոզի-

⁶¹ Shu «Էջմիածին», 1968, Գ, էջ 20—22, 1969, Դ, էջ 23—25, 1965, Ե—Զ—Է, էջ 114—117, 1974, Է—Ը, էջ 98—102:

⁶² «Էջմիածին», 1968, Բ, էջ 45—48, 1965, Բ—Գ—Դ, էջ 188—195:

տոր Ալ. Հաբությունյանի հորինած «Զոն»-ը՝ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի 60-ամյակի առթիվ⁶³:

Այս ամբողջ հարստությունը դեռևս անհրաժեշտ է ուսումնասիրել շատ ավելի մանրամասնորեն ու գնահատել՝ անպայման տարբերացված մոտեցումով:

⁶³ «Էջմիածին», 1968, Ժ, էջ 5—7:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Փետրվարի 2-ին, կիրակի.—Գ կիրակի զկնի Ծննդեան.

Այսօր Մայր տաճարում և պատարագ է մատուցում տ. Վազգեն վրդ. Թադոյանը:

Ս. պատարագին ներկա է լինում Վեհափառ Հայրապետը:

Նույն օրը և Հոփիսիմն տաճարում քահանայական իր անդրանիկ և պատարագն է մատուցում տ. Հովսեփ քհն. Հակոբյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ խոսում իր ուխտի քարոզը՝ «Ես եմ հովին քաջ, հովի քաջ զանձն իր դնէ ի վերայ ոչխարաց» (Հովհ. Ժ 11) բնաբանով:

Նույն օրը Երևանի և Սարգիս առաջնորդանիստ եկեղեցում քահանայական իր անդրանիկ և պատարագն է մատուցում և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում տ. Թադեոս քհն. Ավագյանը:

Փետրվարի 3-ին, երկուշաբթի.—Այսօր Մայր տաճարում արեղայական իր անդրանիկ և պատարագն է մատուցում տ. Թորգոմ արեղա Մուշեղյանը:

Փետրվարի 6-ին, հինգշաբթի.—Սրբոց Վարդանանց զօրավարացն մերոց հազար երեսուն և վեց վկայիցն, որք կատարեցան ի մեծի պատերազմին.

Այսօր Մայր տաճարում և պատարագ է մատուցում տ. Հովհաննես ավագ քհն. Մարությանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահություն» (Եղիշե) բնաբանով:

Քարոզիչ տեր հայրը հավատացյալ ժողովրդին է ներկայացնում Վարդանանց հերոսամարտի համառոտ պատմությունը, ապա շեշտում հայ ժողովրդի այն բարձր գիտակցությունը, որով հանուն հավատի և հայրենյաց նահատակությամբ կարելի է հասնել անմահության:

Ս. պատարագի ավարտին Իջման և սեղանի առաջ հանդիսավորապես կատարվում է հայրապետական մաղթանք՝ նվիրված Նորին Վեհափառություն Ս. Ս. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Սրբազնազույն կաթողիկոսի անվանակոչության տոնին:

Նույն օրը, օրվա տոնի առիթով, Երևանի և Զորավոր եկեղեցում պատարագում է Մայր Աթոռի միաբան տ. Վազգեն վրդ. Թադոյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում

«Փրկութիւն արդարոց ի Տեառնէ է, վերականգնու է անցա ի ժամանակս անդութեան» (Մատթ. ԼՁ 39) բնաբանով:

Քարոզում հայր սուրբը շեշտում է այն միտքը, որ Աստված օգնում է այն մարդկանց, որոնք հոգևոր, բարոյական ու մարդկային դասիրական բարձր իդեալներ ունեն: Հայ ժողովուրդը եղել է միշտ իր հավատքի և հայրենիքի գաղափարապաշտը, նույնիսկ ամենածանր օրհասական օրերին, միշտ գիտակցելով, որ առանց հավատքի և հայրենիքի որևէ ազգ չի կարող գոյատևել: Այդպիսի հերոսական պայքարի մի փայլուն օրինակ է Վարդանանց հերոսամարտը: Եվ այսօր ս. Վարդանը իր հետևորդներով հրճվում է արքայության լուսավոր կամարների ներքո՝ տեսնելով հայ ժողովրդի այսօրվա փառավոր ներկան և է՛լ ավելի փայլուն ապագան:

*
* *

Նույն օրը, ժամը 13-ին, ս. Վարդանանց տոնի կապակցությամբ, հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում տեղի է ունենում տոնակատարության հանդես՝ Բախագահությանը Մայր Աթոռի լուսարարապետ տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյանի:

Նախագահության սեղանի շուրջ տեղ էին գրավել նաև տ. Արսեն, տ. Նարեկ, տ. Գեվորգ, տ. Արիս եպիսկոպոսները:

Հանդեսը սկսվում է Հայաստանի պետական հիմնի նվագով, որին հաջորդում է «Ճեմարանի քայլերգ» խմբերգը:

Բացման խոսք է ասում հոգևոր ճեմարանի տեսուչ տ. Հովհաննես ավագ քհն. Մարությանը՝ ոգեկոչելով Վարդանանց և Ղևկոնդյանց հիշատակը:

Օրվա հիմնական խորհրդին նվիրված գրքավոր գեկուցումով հանդես է գալիս հոգեվոր ճեմարանի քարտուղար-դասախոս Բարսեղ Թաշճյանը:

Հարգելի բանախոսը նախ շեշտում է, որ «Եթե մինչև այսօր մեր ժողովուրդը ոգեվորությամբ և հպարտությամբ է տոնել, և այսուհետև էլ տոնելու է Ավարայրի դաշտում զոհված նահատակների հիշատակը, այդ նրա համար է, որ Վարդանանց պատերազմը խորհրդանշան է ազգային արժեքների և արքայությունների, հայրենիքը և խրդմնությանի ազատությունը պաշտպանելու համար հայ ժողովրդի մղած հերոսական անհավասար մարտնչությունների»:

Այնուհետև բանախոսը հանգամանորեն վերլուծում է Վարդանանց ապստամբության նախադրյալները և դրդապատճառներն ու անում հետևյալ եզրակացությունը.

«Ավարայրում պարտվեցին հայերը. զոհ-

վեցին Վարդանն ու իր ընկերները, 1036 հոգի՝ գիտակցելով, որ իրենց նահատակությանը հաղթելու է գաղափարը, ոգին:

Եվ այդ իմաստով նրանք հաղթանակեցին:

Այդ ոգով է ոգեշնչվել հետագա դարերին հայ ժողովուրդը, երբ ամեն անգամ գալարվել է իրար հաջորդող անօրենների կրոնկների տակ ու զրահավորվել, երբ հարկ է եղել մարտնչել իր ազգությանը և գոյությանը սպառնացող աղետների դեմ:

Այդ ոգին ներշնչել ու թևավորել է հայ ժողովրդի զավակներին, մեր արվեստագետներին ու երաժիշտներին, մեր վիպասաններին ու բանաստեղծներին:

Հայ ժողովրդի զավակների համար Վարդանանց և Ղևկոնդյանց մարմնավորումն են մեր ազգի գաղափարականի, որի մեջ պատկերվել է առաքինությունը, հավատքը, հույսը: Վարդանանց և Ղևկոնդյանց խոսքում են արիության այն բոլոր դրվագների, որոնցով այնքան հարուստ է մեր պատմությունը: Առանց այդ գաղափարականի և ոգու չի լինի հայ ժողովուրդը:

Վերջում օրվա բանախոսն ավելացնում է.

«Վարդանանց և Ղևկոնդյանց այս տոնի առթիվ պարտք ենք համարում հիշել, որ այսօր տոնն է անվանակոչության ազգիս Հայրապետի՝ Նորին Ա. Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա կաթողիկոսի, մարմնացումը Ղևկոնդյան հոգևորականության:

Ծնորհավորում ենք ու սրտագին մաղթում, իր գահակալության 20-րդ տարեդարձի առթիվ, որ Աստված երկար կյանք տա Նորին Սուրբ Օծությանը, որպեսզի այսուհետև ևս, Ղևկոնդյանց նույն ոգով, շարունակի առաջնորդել Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցին ու հայ ժողովրդին՝ դեպի ավելի պայծառ ապագա:

Թող անսասան մնա Մայր Աթոռ ս. Էջմիածինը, որով շնչում և ապրում է հայ ժողովուրդը, որ ի Հայաստան և որ ի սփյուռն աշխարհի:

Թող Աստված անփորձ պահի մեր սիրեցյալ Հայրապետին»:

Բանախոսությունից հետո գործադրվում է գեղարվեստական կոկիկ մի հայտագիր՝ հոգեվոր ճեմարանի ուսանողության կատարմամբ:

Հանդեսի վերջում օրհնության խոսք է ասում տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյանը:

Հանդեսն ավարտվում է միաբերան երգված Տերունական աղոթքով և «Պահպանիչ»-ով:

*
* *

Փետրվարի 9-ին, կիրակի.—Բուն Բարեկենդան.

Այսօր Մայր տաճարում, փակ խորանի առաջ, ս. պատարագ է մատուցում տ. Հովսեփ քհն. Հակոբյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ իր անդրանիկ քարոզն է խոսում տ. Թորգոմ աբեղա Մուշեղյանը՝ «Ծանաչել զիմաստությունն և զխրատ, իմանալ զքանն հանճարոյ» (Առակաց Ա. 1) քննարանով:

Ս. պատարագին ներկա է լինում Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Փետրվարի 11-ին, երեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան ժամը 19-ին, Վեհարանում գումարվում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի հերթական նիստը՝ նախագահությամբ Վեհափառ Հայրապետի:

*
* *

Փետրվարի 12-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան ժամը 20.30-ին, Վեհարանում տեղի է ունենում միաբանական հերթական հավաքույթ, որի ընթացքում քննարկվում են տ. Թորգոմ աբեղա Մուշեղյանի, տ. Հովսեփ քհն. Հակոբյանի և տ. Թադեոս քհն. Ավագյանի անդրանիկ քարոզները:

*
* *

Նույն օրը, առավոտյան, Մայր տաճարում հանդիսավորապես սկսվում է պաշտովել Արեւիկայի ժամերգության կարգը, որին ներկա է լինում Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Փետրվարի 18-ին, հինգշաբթի.—Նախատօնակ **Տեառնընդառաջի.**

Այսօր երեկոյան Մայր տաճարում հանդիսավորությամբ պաշտվում է երեկոյան ժամերգության և նախատոնակի կարգը, որոնց ներկա է լինում Վեհափառ Հայրապետը:

Ժամը 19.30-ին մարգարաշտում տեղի է ունենում Տյառնընդառաջի ավանդական հրավառության հանդեսը: Խարույկը վառում է Վեհափառ Հայրապետը՝ ներկաների ծափերի և ողջույնների ներքո:

Ժամը 20.30-ին միաբանական սեղանատանը տրվում է ընթրիք, որին մասնակցում են Վեհափառ Հայրապետը, Մայր Աթոռի միաբանությունը, հոգևոր ճեմարանի դասախոսությունն ու ուսանողությունը:

*
* *

Փետրվարի 14-ին, ուրբաթ.—**Տեառնընդառաջ:** Տօն քառասնօրեայ Գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն.

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Եզնիկ աբեղա Պետրոսյանը:

*
* *

Նույն օրը, երեկոյան, Մայր տաճարում հանդիսավորապես կատարվում է հսկման առաջին արարողությունը, որին ներկա է լինում Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Փետրվարի 16-ին, կիրակի.—**Բ. կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Արտաքսման).**

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Թորգոմ աբեղա Մուշեղյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում է Վեհափառ Հայրապետը՝ քրիստոնեական բարոյակրթական անհրաժեշտության մասին:

*
* *

Փետրվարի 19-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան ժամը 20.30-ին, Վեհարանում տեղի է ունենում միաբանական հերթական հավաքույթ, որի ընթացքում Հնդկաստան աշխարհի և նրա ժողովուրդների մասին հանգամանակից զեկուցում է կարդում տ. Վազգեն վրդ. Թադոյանը:

Հավաքույթին ներկա է լինում նաև Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Փետրվարի 28-ին, կիրակի.—**Գ. կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Անառակին).**

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Հակոբ քհն. Հակոբյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում է տ. Արիս եպս. Ծիրվանյանը՝ «Հայր մեղայ յերկինս և առաջի քո» (Ղուկ. ԺԵ 21) քննարանով:

Ս. պատարագին ներկա է լինում Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Փետրվարի 27-ին, հինգշաբթի.—Այսօր Մայր Աթոռ և Վեհափառ Հայրապետին է այցելում ՍՍՀՄ ատոլջապահության մինիստրության մանկաբարձության գծով մինիստրի տեղակալ Ելենա Նովիկովան:

Վեհափառ Հայրապետի և հարգարժան հյուրի միջև տեղի է ունենում զրույց՝ միջանց հետաքրքրող մի քանի հարցերի շուրջ: